

POLITICA SLOVACA

Ročník XIII. ČASOPIS PRE POLITICKÉ VEDY, NAJNOVŠIE
2/2020 POLITICKÉ DEJINY A MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

Obsah

ŠTÚDIE A ANALÝZY

- 4 BRHLÍKOVÁ, Radoslava: Bilaterálne dohody o obrannej spolupráci – dohoda medzi Slovenskom a USA
- 19 AUGUSTÍN, Michael: Výskum demokracie v postpozitivistickej vede. O metodologických otázkach teórií demokracie
- 33 DINUŠOVÁ, Dominika: Koncept revolúcie v politickom myslení Rózy Luxemburgovej
- 46 VESELÝ, Zdeněk: Slovenská otázka při vzniku Československa na Pařížské mírové konferenci 1919 – 1920
-

PERSONÁLIE

- 70 KRAJČÍR, Lukáš: Politik Emil Stodola a jeho pôsobenie v širšom verejnom priestore na Slovensku
-

RECENZIE A ANOTÁCIE

- 83 PROFANT, Tomáš: Chertkovskaya, E. – Paulsson, A. – Barca, S.: Towards a Political Economy of Degrowth
- 87 DINUŠ, Peter: Novosád, F.: Zabudnúť na Marxa
- 96 HORYNA, Břetislav: Dinuš. P. a kol.: Svet v bode obratu. O protirečivosti vývoja civilizácie v 20. a na začiatku 21. storočia
- 102 SZURI, Mátyás: Öllös, L.: Európai identitás

Contents

STUDIES AND ANALYSES

- 4 BRHLÍKOVÁ, Radoslava: Bilateral agreements on defence cooperation – agreement between Slovakia and the USA
- 19 AUGUSTÍN, Michael: Democracy research in post-positivist science. On methodological issues in theories of democracy.
- 33 DINUŠOVÁ, Dominika: The concept of revolution in the political thought of Rosa Luxemburg
- 46 VESELÝ, Zdeněk: The Slovak question during the establishment of Czechoslovakia at the Paris Peace Conference 1919 – 1920
-

PROFILES AND BIOGRAPHIES

- 70 KRAJČÍR, Lukáš: Politician Emil Stodola and his influence in wider public space of Slovakia
-

REVIEWS AND ANNOTATIONS

- 83 PROFANT, Tomáš: Chertkovskaya, E. – Paulsson, A. – Barca, S.: Towards a Political Economy of Degrowth
- 87 DINUŠ, Peter: Novosád, F.: Forgetting Marx
- 96 HORYNA, Břetislav: Dinuš, P. et al.: The world at the turning point. On the contradictory nature of the development of civilisation in the 20th and early 21st century
- 102 SZURI, Mátyás: Öllös, L.: European Identity

• **ŠTÚDIE A ANALÝZY** •

DOI: <https://doi.org/10.31577/SPS.2020-2.1>

RADOSLAVA BRHLÍKOVÁ

Katedra politológie a euroázijských štúdií, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra, Slovenská republika

Bilaterálne dohody o obrannej spolupráci – dohoda medzi Slovenskom a USA¹

BILATERAL AGREEMENTS ON DEFENCE COOPERATION – AGREEMENT BETWEEN SLOVAKIA AND THE USA

The paper deals with bilateral agreements on defence cooperation. Such agreements are nothing new in the world. They are approached by different states in different variants and combinations. Based on the analysis of Brandon J. Kinne, this paper analyses and compares bilateral defence cooperation agreements between the USA and Estonia and the USA and the Slovak Republic. The assumption that the agreement with the USA is a vassal agreement rather than an agreement between two equal partners is confirming.

Key words: security, defence cooperation, sovereignty, USA, Slovakia, Estonia

Úvod

Bezpečnostná politika štátu je vo všeobecnosti vnímaná ako ochrana štátnych záujmov. Za tie považujeme hodnoty, ktoré spoločnosť, tvoriaca živý substrát štátu, vyznáva. Tieto hodnoty je potrebné brániť, zachovávať a replikovať. Tvoria podstatu fyzickej, politickej a kultúrnej identity spoločnosti vo vzťahu k vonkajšiemu prostrediu. Musia byť nadradené záujmom tried, vrstiev, skupín, politických strán či menšín a etník žijúcich na území daného štátu.² Je to súbor požiadaviek, ktorých naplnenie podmieňuje zachovanie suverenity štátu³.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0046/19: Obraz „iného“ v slovenskej politike po roku 1989.

² BRHLÍKOVÁ, Radoslava. *Bezpečnosť ako národnoštátny záujem v kontexte členstva v Európskej únii*. Nitra : UKF, 2017, s. 69 – 70.

³ KREJČÍ, Oskar. *Mezinárodní politika*. Praha : Ekopress, 1997, s. 645.

Práve suverenita ako základná hodnota štátu, chápaná ako nezávislosť štátnej moci od akejkoľvek inej moci, ako Bodinova absolútna a trvalá moc štátu⁴, ktorú je potrebné chrániť, je predmetom tohto príspevku. Na základe teoretického rozboru problematiky dvojstranných zmlúv o obrannej spolupráci Brendona J. Kinneho⁵ sa pokúsime analyzovať a vyhodnotiť ponúkanú bilaterálnu zmluvu o obrannej spolupráci medzi USA a Slovenskom. Keďže však oficiálna kópia pre verejnosť nie je k dispozícii, jej uniknutú verziu si porovnáme s podobnou zmluvou medzi USA a Estónskom, ktorá bola najskôr verejne dostupná na webovskej stránke estónskej vlády, dnes je dostupná na stránke vlády americkej.⁶

V prvej časti práce predstavíme rozbor Brendona J. Kinneho *Defense Cooperation Agreements and the Emergence of a Global Security Network*, ktorý bol publikovaný v časopise *International Organization* v roku 2018. Na základe tohto rozboru definujeme základné charakteristiky dvojstranných zmlúv o obrannej spolupráci (DOS) a tieto budeme aplikovať na nami analyzované dokumenty v druhej časti tejto práce. Vychádzame z predpokladu, že na rozdiel od Kinneho analyzovaných zmlúv a z nich odvodených charakteristík zmluvy, ktoré ponúkla americká vláda tak vláde estónskej, ako aj slovenskej, vykazujú charakteristiky odlišné. Predpokladáme, že v našom prípade ide skôr o oklieštenie suverenity štátu v prospech záujmov USA, ako o dohodu dvoch rovnoprávných partnerov.

1. Dohoda o obrannej spolupráci podľa Kinneho

Je prekvapujúce, že vedecké analýzy a štúdie sa dosiaľ zameriavali na rôzne medzinárodné dohody – najmä obchodné a ľudskoprávne, ale v oblasti bezpečnosti sa tak dialo len v súvislosti s formálnymi vojenskými spojenectvami.⁷ V oblasti bezpečnostnej politiky však pozorujeme, že vlády vytvárajú nové aliancie len zriedka a globálna aliančná štruktúra je už celé desaťročia

⁴ BODIN, Jean. *Six books of the Commonwealth*.

⁵ Brandon J. Kinne je docentom politických vied na University of California v meste Davis, USA. Zameriava sa na výskum politických sietí, medzinárodnú spoluprácu a globálnu bezpečnosť. Publikoval v časopisoch ako *International Organization*, *American Political Science Review*, *Journal of Politics*, *British Journal of Political Science*, *International Studies Quarterly*, *Journal of Conflict Resolution*. Doktorát (PhD.) z politológie získal na Yale University.

⁶ Pozri: Agreement on Defense Cooperation between the Government of the United States of America and the Government of the Republic of Estonia. Dostupné na internete: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/04/17-706.1-Estonia-Defense-TIMS-56237.pdf>

⁷ Pozri napríklad: MORROW, James D. Modeling the Forms of International Cooperation: Distribution versus Information. *International Organization*, Vol. 48 (3), 1994, 387 – 423; LONG, Andrew. G. Defense Pacts and International Trade. *Journal of Peace Research*. Vol. 40 (5), 2003, s. 537 – 552; JUNG, Danielle F. – LAKE, David A. Markets, Hierarchies, and Networks: An Agent-Based Organizational Ecology. *American Journal of Political Science*. Vol. 55 (4), 2011, s. 972 – 990; SANDLER, Todd. The Economic Theory of Alliances: A Survey. *Journal of Conflict Resolution*. Vol. 37 (3), 1993, s.446 – 483; WALT, Stephen M. *The Origins of Alliances*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1987; MRÁZ, Stanislav – POREDOŠ, František – VRŠANSKÝ, Peter. *Medzinárodné právo verejné*. Bratislava : PraFUK, 2003; POTOČNÝ, Miroslav – ONDŘEJ, J. *Mezinárodní právo veřejné*. Praha : C. H. Beck, 2003; WEISSOVÁ, Šárka. *Mezinárodní organizace a režimy*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2008.

statická. Vlády však čoraz aktívnejšie pristupujú k podpísom bilaterálnych dohôd o obrannej spolupráci, ktoré – keďže ide o rámcové, a tým pádom flexibilné zmluvy – im umožňujú medzi sebou inštitucionalizovať každodenné obranné vzťahy a uľahčiť rozsiahle činnosti, ako je koordinácia obrannej politiky, spoločný výskum a vývoj, výroba zbraní a obchod so zbraňami či spoločné cvičenia, výcvikové a výmenné programy.

Od roku 1980 bolo vo svete podpísaných takmer 2 000 takýchto dvojstranných dohôd o obrannej spolupráci, napriek tomu sa nestali predmetom akademickej analýzy a odbornej diskusie.⁸ Slovenskú verejnosť vzrušili a vzbudili pohoršenie až prísne utajované úvahy o podpise takejto dohody so Spojenými štátmi americkými, ktoré unikli na verejnosť v roku 2019 a spájali sa s možnosťou dislokácie jednotiek americkej armády na území Slovenska. Akademická diskusia k tejto problematike však neprebehla a ak, tak len vo forme blogov alebo krátkych reakcií, najmä na Facebooku. Ani v zahraničí sa tejto problematike do roku 2018 nikto nevenoval,⁹ hoci napriek rôznym záväzkom v rôznych ekonomických, bezpečnostných a obranných alianciách nie sú bilaterálne dohody o spolupráci v rámci medzištátnych vzťahov ničím výnimočným, a práve dohody o obrannej spolupráci (DOS) sú najčastejšou formou takýchto vzťahov.¹⁰ DOS medzi signatármi ustanovujú široké právne rámce zamerané na obranu. Ich cieľom je uľahčovať spoluprácu v oblasti veľmi citlivej na suverenitu štátu, a to pri koordinácii obrannej politiky, výskume a vývoji, vzdelávaní a výcviku, pri organizácii spoločných cvičení, obstarávaní vojenského materiálu a zbraní vo výmene utajovaných skutočností. No skúmaniu a analýze ich obsahu, ich dôsledku a vplyvu na suverenitu štátu a štátne záujmy, ich možným rozsiahlym dosahom na národnú a medzinárodnú bezpečnosť sa pozornosť nevenovala. Len postupne zisťujeme, aké sú dosahy takýchto dohôd na medzinárodné bezpečnostné prostredie.

Prvú rozsiahlejšiu štúdiu o tejto problematike publikoval Brandon J. Kinne v roku 2018 v časopise *International Organization* pod názvom *Defense Cooperation Agreements and the Emergence of a Global Security Network* (v preklade Dohody o obrannej spolupráci a zrodenie globálnej bezpečnostnej siete). V tejto štúdiu kombináciou teórie spolupráce a výsledkov analýzy sociálnych sietí konštruje teóriu o sieťovom šírení takýchto dohôd.¹¹ Dôvodom sú podľa neho posuny v globálnom bezpečnostnom prostredí do konca 80. rokov 20. storočia, ktoré vyvolali po takomto type dohôd enormný dopyt. Podľa jeho zistení len USA koncom studenej vojny podpísali dvojstranné dohody o obrannej spolupráci s desiatkami krajín. Za rok 2015 bolo rôznorodými krajinami, ako sú napríklad Indonézia a Turecko, Južná Afrika a Libéria či Argentína

⁸ KINNE, Brandon J. Defense Cooperation Agreements and the Emergence of a Global Security Network. *International Organization* Vol. 72, Fall 2018, s. 799.

⁹ Na základe vlastnej skúsenosti a podľa nášho najlepšieho vedomia môžeme konštatovať, že o tejto téme neexistuje žiadna politologická literatúra a s najväčšou pravdepodobnosťou ani právnická.

¹⁰ WEISSOVÁ, ref. 7.

¹¹ Pozri tiež: NEWMAN, Mark E. J. The Structure and Function of Complex Networks. *SIAM Review*. Vol 45 (2), 2003, s. 167 – 256; FEARON, James D. Bargaining, Enforcement, and International Cooperation. *International Organization*. Vol. 52 (2), 1998, s. 269 – 305.

na a Rusko, podpísaných takmer sto takýchto dohôd.¹² Štáty začali DOS uprednostňovať pred aliančnými záväzkami pre ich vysokú flexibilitu a efektivitu. Používajú ich na modernizáciu svojich ozbrojených síl, na reakciu na spoločné bezpečnostné hrozby, na vytváranie bezpečnostných dáždnikov s rovnako zmysľajúcimi krajinami. Vytvárajú tak rôznorodú, často nepredvídateľnú, krížovú sieť bezpečnostných vzťahov. DOS často podpisujú medzi sebou aj také krajiny, ktoré k sebe nemajú ani tradične, t. j. historicky, ani geograficky blízko.

Samotný dopyt po týchto dohodách však nevysvetľuje ich šírenie, keďže v tomto špeciálnom prípade musia štáty v záujme spolupráce prekonávať také citlivé otázky ako dilema nedôvery a distribučné konflikty.¹³ Tieto dohody často vyvolávajú kontroverzie, odsudzujúce reakcie a vnútorné politické zemetrasenia, ako to bolo napríklad v roku 1998 v prípade predsedu vlády Slovinska, ktorý čelil obvineniu z vlastizrady po podpise DOS s Izraelom, či v prípade dohody medzi Iránom a Bieloruskom, ktorá vyvolala v roku 2007 silnú reakciu USA a Európskej únie. Pre DOS medzi Gréckom a Arménskom obvinil v roku 1996 hovorca tureckej vlády Grécko z ohrozovania mieru a stability v regióne a z pokusu obklúčiť Turecko a dohoda medzi Austráliou a Indonéziou z roku 1995 sa ukázala taká kontroverzná, že po štyroch rokoch bola zrušená¹⁴.

Čím to je, že tieto dohody sú pre štáty také atraktívne? Podľa Kinneho je to vplyv siete, čo zatraktívňuje ponuku DOS. Sieťovanie vzťahov poskytuje vládám informácie o dôveryhodnosti partnera a o rizikách spojených s asymetrickým rozdelením ziskov.¹⁵ Štáty uprednostňujú podpis DOS, pretože ich podpisuje stále viac štátov. Ako vyplynulo aj z uniknutej diplomatickej korešpondencie, štáty začali tradičné vojenské aliancie vnímať ako archaizmus, nedostatočne reflektujúci súčasné globálne bezpečnostné prostredie. Americkí diplomati hlásili, že francúzska vláda krátko po nástupe Nicolasa Sarkozyho do prezidentského paláca v roku 2007 začala svoje spojenectvo s africkými štátmi považovať za „zjavne absurdné a zastarané“¹⁶, že Francúzsko sa usilovalo „radikálne zmeniť súčasný systém dohôd o obrane“ a nahradiť tradičné postkoloniálne obranné pakty dohodami, ktoré by sa zamerali na „boj proti nedovolenému obchodovaniu a teroristickým činom“, pričom by zároveň povzbudzovali „spoluprácu v oblasti obrany a bezpečnosti a uprednostňovali posilňovanie afrických kapacít na udržiavanie mieru“.¹⁷ Tento posun privítali aj africké štáty a napríklad Komory žiadali „novú dohodu o vojenskej spolupráci s Francúzskom“, ktorá sa nebude zameriavať na tradičné otázky vzájomnej obrany, ale na „výcvikové a vý-

¹² KINNE, ref. 8, s. 800.

¹³ KYDD, Andrew. H. *Trust and Mistrust in International Relations*. Princeton : Princeton University Press, 2005; SNIDAL, Duncan. Coordination Versus Prisoners' Dilemma: Implications for International Cooperation and Regimes. *The American Political Science Review*. Vol. 79 (4), 1985, s. 923 – 942.

¹⁴ KINNE, ref. 8, s. 800.

¹⁵ NEWMAN, ref. 11; JUNG – LAKE, ref. 7.

¹⁶ Zverejnené in: France's Changing Africa Policy: Part I (Background and Outline of the New Policy), Wikileaks: Public Library of US Diplomacy, 1. august 2008.

¹⁷ Zverejnené in: France's Changing Africa Policy: Part III (Military Presence and Other Structural Changes) Wikileaks: Public Library of US Diplomacy, 9. september 2008.

*menné programy*¹⁸. Práve DOS partnerom často poskytujú materiálne výhody, ako sú školenia, účasť na seminároch a cvičeniach, vzájomná výmena študentov či prítomnosť v zahraničných misiách, ako aj zapojenie sa do obchodu so zbraňami či získanie určitej výzbroje.

Podľa Kinneho sú za šírenie DOS po prerušení studenej vojny zodpovedné najmä dva špecifické sieťové vplyvy. Prvým je preferenčné pripojenie a druhým triadické uzavretie. Ich syntézou a pridaním teórie spolupráce sa Kinne pokúša o konštrukciu komplexnej teórie opisujúcej zrod DOS. Sieťové vplyvy majú pôvod v načrtnutom informačnom mechanizme: štáty využívajú väzby DOS iných štátov na získavanie informácií o možných potenciálnych obranných partneroch, čím endogénne podporujú ďalší rast globálnej siete DOS.¹⁹ Exogénne posuny na makroúrovni globálneho bezpečnostného prostredia, zahŕňajúce rozpad Sovietskeho zväzu, pokles hrozby vzniku vojny medzi štátmi (najmä v euroatlantickom priestore) a nárast bezpečnostných hrozieb netradičného charakteru, zvýšili spoločné výhody z obrannej spolupráce, čo viedlo k zvýšeniu dopytu po DOS. Tieto celosystémové trendy sa premietajú do špecifických dyadických vplyvov a štáty používajú DOS na:

- modernizáciu svojich ozbrojených síl a zlepšenie ich obranných kapacít,
- zlepšenie koordinovaných reakcií na bežné bezpečnostné hrozby a
- zosúladenie s komunitami podobne zmýšľajúcich spolupracovníkov.²⁰

Na dyadickej úrovni závisí dopyt po DOS od toho, či si potenciálni partneri môžu navzájom pomáhať pri dosahovaní týchto cieľov. Štáty spolupracujú, aby dosiahli spoločné zisky.²¹ A tieto dohody sú na to ideálne, pretože vo svojej podstate stanovujú dlhodobé inštitucionálne rámce pre bežné dvojstranné vzťahy v oblasti obrany vrátane koordinácie obranných politík, spoločných vojenských cvičení, pracovných výborov a skupín, výmenných pobytov a školení, výskumu a vývoja v oblasti obrany a obstarávania. Keďže ide o rámce, ktoré podpisuje vláda, podrobnosti sa vykonávajú na základe protokolov a vykonávacích právnych predpisov. Takáto flexibilita je výhodná pre obe strany a znamená, že DOS môžu pomôcť zlepšiť tradičné obranné schopnosti štátu a riešiť také netradičné hrozby, ako sú terorizmus, obchodovanie s ľuďmi, pirátstvo či počítačová bezpečnosť a kriminalita. Dôležité je zdôrazniť, že DOS neobsahujú žiadne záväzky týkajúce sa rozpočtu, vzájomnej obrany a neútočenia. Nie sú to aliancie. Na rozdiel od foriem obrannej spolupráce z čias studenej vojny – a tu môžeme hovoriť o Severoatlantickej aliancii – je táto forma zvyčajne vysoko symetrická. Vzájomne zaväzuje signatárov k spoločnému súboru usmernení.

No spoločné zisky sú len časťou celkového obrazu. Stále musíme brať do úvahy informačnú asymetriu. Štátom často chýbajú komplexné a spoľahlivé informácie o partnerovej dôveryhod-

¹⁸ KINNE, ref. 8, s. 805.

¹⁹ KINNE, ref. 8, s. 799.

²⁰ KINNE, ref. 8, s. 801.

²¹ LIPSON, Charles. International Cooperation in Economic and Security Affairs. *World Politics*. Vol. 37 (1), 1984, s. 1 – 23.

nosti a ochote spolupracovať a nie jednostranne partnerov zneužívať.²² A keďže DOS obsahujú aj citlivé informácie o národnej bezpečnosti vrátane prístupu k utajovaným skutočnostiam či informácie o sofistikovaných zbraňových technológiách, otázka dôvery je namieste. Ak si štáty nie sú isté spoľahlivosťou a dôveryhodnosťou partnera, bola by ochota pristupovať k DOS nízka.²³ Pozorujeme však opak.

No i tak môžeme konštatovať, že logika spoločných ziskov dostatočne nevysvetľuje, prečo aj napriek pretrvávajúcej nedôvere a možným distribučným konfliktom štáty k týmto dohodám pristupujú. Kinne je presvedčený, že tým, že vlády DOS zakladajú, odhaľujú stupeň svojej dôveryhodnosti a preferované inštitucionálne vzory pozorovateľom tretích strán²⁴, ktoré následne tento vzor preberajú a replikujú. Táto replikácia prekonáva problém nedôvery v spoluprácu a vytvára priaznivé podmienky pre nové DOS. Na popularitu DOS tak pôsobí vplyv siete – vzťahy medzi jedným párom štátov ovplyvňujú vzťahy medzi ostatnými štátmi. Kinne uvádza dva už vyššie uvedené špecifické typy vplyvu siete, a to preferenčné pripojenie, keď vysoko aktívne štáty, tzv. uzly, v sieti endogénne priťahujú nových partnerov, a triadické ukončenie, keď zmluvné strany DOS zdieľajú prepojenie (vzťah) s rovnakými tretími stranami alebo s tzv. „priateľmi priateľov“ nadväzujú priamu spoluprácu.²⁵ Ide o rovnaký mechanizmus, aký pozorujeme na sociálnych sieťach ako Facebook, Twitter a iných.

Pokiaľ ide o základnú definíciu či charakteristiku týchto dohôd, Kinne o nich tvrdí, že ide o všezahŕňajúce dohody, respektíve o dohody o všetkom možnom – od starostlivosti o vojnové cintoríny cez výmenu študentov, spoločné cvičenia až po jadrové materiály a vojenskú kartografiu. Väčšina z nich je zameraná na konkrétne hrozby alebo problémy, ktoré vyplývajú z jedinečných historických skúseností, ako sú vojny, okupácie, zlyhania štátu či kolonializmus. Ich jednoduchá definícia by znela asi takto: ide o formálne dvojstranné dohody, ktoré vytvárajú inštitucionálne rámce pre rutinnú spoluprácu v oblasti obrany. Obsahujú relatívne symetrické a dlhodobé záväzky pre obe strany s dôrazom na koordináciu hlavných oblastí obrannej politiky a podporu medziľudských kontaktov.²⁶

Na určenie základných charakteristík týchto dohôd môžeme použiť dohodu, uzatvorenú medzi Francúzskom a Indiou v roku 2006, z ktorej dedukujeme, že:

- účelom tejto dohody je podporovať spoluprácu medzi stranami v oblasti obrany a vojenských spôsobilostí, obranného priemyslu, výroby, výskumu a vývoja a obstarávania obranného materiálu;
- táto dohoda vytvára rámec, zameriavajúci sa na všetky činnosti spolupráce, ktoré strany vykonávajú v oblasti obrany;

²² KYDD, ref. 13; SNIDAL, ref. 13; GRIECO, Joseph – POWELL, Robert – SNIDAL, Duncan. The Relative-Gains Problem for International Cooperation. *American Political Science Review*. Vol. 87 (3), 1993, s. 729 – 743.

²³ MORROW, ref. 7.

²⁴ Môžeme hovoriť o tzv. *followeroch* alebo *sledovateľoch*, podobne ako to pozorujeme na sociálnych sieťach.

²⁵ KINNE, ref. 8, s. 802.

²⁶ KINNE, ref. 8, s. 802 – 803

- formy takejto spolupráce môžu byť konkrétne definované prostredníctvom dohôd medzi príslušnými ministerstvami zmluvných strán.²⁷

Z týchto troch základných charakteristík možno ďalej odvodiť štyri špecifické vlastnosti týchto dohôd, a to:

- DOS sú vždy rámcové dohody. Rámec sa chápe ako „*právne záväzná zmluva...*, ktorá stanovuje široké záväzky pre zmluvné strany a všeobecný systém riadenia, pričom podrobnejšie pravidlá a stanovovanie konkrétnych cieľov ponecháva buď na následné dohody medzi stranami, zvyčajne označované ako protokoly, alebo vnútroštátne právne predpisy“.²⁸ To znamená, že ustanovujú iba všeobecné postupy a ich plnenie si vyžaduje ďalšie nástroje. Často ich preto zodpovedný predstavitelia opisujú ako „*právne dáždnyky*“.
- DOS zdôrazňujú každodenné interakcie v oblastiach obrany ako sú vzájomné konzultácie a koordinácia obrannej politiky; spoločné cvičenia, školenia a vzdelávanie; koordinácia pri mierových operáciách; výskum a vývoj v oblasti obrany; obranná priemyselná spolupráca; obstarávanie zbraní a bezpečnosť utajovaných skutočností. Cieľom je teda podpora spolupráce na kvázi dennej báze v stanovených oblastiach, v žiadnom prípade **to nie je záväzok vzájomnej obrany**.
- Na základe DOS sú zvyčajne zriaďované dvojstranné výbory, pracovné skupiny a iné mechanizmy na podporu spolupráce. Mnohé tiež požadujú vypracovanie ročných plánov obrannej spolupráce, ktoré podrobne uvádzajú spoločné samity, politické ciele, cvičenia, výmeny či čakajúce zmluvy.
- Jazyk a obsah dohôd možno hodnotiť ako vysoké symetrické a namiesto vlastných mien sú používané výrazy ako „*strany*“ a „*signatári*“.
- Ide o dlhodobé dohody s dĺžkou trvania 10 rokov, mnohé sú uzatvorené na neurčito.
- Partneri často podpisujú viaceré DOS, môžu tak nahradiť predchádzajúcu dohodu alebo uprednostnia postupný prístup, keď vyčleňujú jednotlivé problémové oblasti do samostatných dohôd²⁹.

Kinne vo svojej štúdií uvádza, že v období rokov 1980 – 2010 asi polovica krajín, ktoré DOS v danom období podpísali, následne uzatvorila najmenej jednu ďalšiu dohodu. Tieto následné DOS sú novými právnymi nástrojmi, nie dodatkami či zmenami k pôvodnej dohode. V žiadnej dohode ním skúmanej nenachádzame žiadosť jednej strany na dočasné alebo trvalé umiestnenie vojenskej jednotky alebo základne na území druhej strany, a tým obmedzenie suverenity jedného

²⁷ Agreement between the Government of the French Republic and the Government of the Republic of India on Defence Cooperation, signed 20 February 2006, New Delhi. Táto dohoda, na rozdiel od predpokladanej americko-slovenskej a oficiálnej americko-estónskej dohody, má dovedna 5 strán.

²⁸ MATZ-LÜCK, Nele. Framework Agreements. In: *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, vol. 4, Oxford : Oxford University Press, 2012, s. 220 – 224.

²⁹ KINNE, ref. 8, s. 803 – 804

druhým. **Žiadna z týchto dohôd vo všeobecnosti nehovorí nič o rozmiestňovaní vojsk jednej strany na území strany druhej a naopak.**

Kinne sa vo svojej štúdii vyjadruje k problematike DOS vo všeobecnosti optimisticky ako o novej novej forme spolupráce v oblasti obrany, a dalo by sa preto konštatovať, že by to mohla byť cesta k odstráneniu konfliktov medzi štátmi. Mohla, keby však pri ich uzatváraní existovala dokonalá informovanosť a dôvera v partnera a keby k nej štáty pristupovali ako rovnocenní partneri bez postranných úmyslov, v snahe získať si výhody pre seba, alebo z pozície hegemóna úplne vojensky a politicky ovládnuť vazala. Takýmito optimistickými novými dohodami určite nie sú dohody, ktoré navrhla americká strana krajinám bývalého východného bloku.

2. DOS medzi USA a Slovenskou republikou

Začiatkom roka 2019 pobúrila verejnosť na Slovensku informácia, že slovenská vláda rokujú s USA o bilaterálnej dohode o obrannej spolupráci, ktorou by sa na území Slovenska legalizovala prítomnosť amerických jednotiek.³⁰ Dokument, o ktorom sa dlho špekulovalo, ba dokonca sa o ňom tvrdilo, že neexistuje, pochádza z roku 2017 a na verejnosť unikol skopírovaný na kopírke vo veľkej rýchlosti. Nie je známe, či unikol z Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky alebo z Ministerstva obrany Slovenskej republiky. Jeho naskenované časti, dostupné na internete vo formáte pdf³¹, sú miestami rozostreté, ale čitateľné.

Podobná dohoda už bola podpísaná s estónskou stranou, preto sme si pre potreby tejto štúdie DOS medzi USA a Estónskom³² preštudovali a porovnali ju so slovenskou verziou v uniknutom dokumente a môžeme konštatovať, že ide – až na drobné výnimky v podobe mikrovýhod pre Estónsko – o zhodný, a teda autentický text. Zároveň môžeme potvrdiť, že ide o výrazne asymetrickú dohodu, posunutú výrazne v prospech USA, ktorá hovorí o legalizácii rozmiestnenia jednotiek Ozbrojených síl USA na území tak Estónska, ako aj Slovenska. Nikde sa v nej nehovorí o vzájomnej spolupráci, o výmenách študentov, spoločných postupoch a cvičeniach, školeniach a vzdelávaní, koordinácií pri mierových operáciách, o zriaďovaní **spoločných výborov a komisií**³³, ako by sme to na základe Kinneho analýzy očakávali. Hovorí však o rozmiestnení cudzích

³⁰ Podobné ponuky zo strany USA boli okrem Slovenska, Islandu a Nórska adresované aj Maďarsku, Lotyšsku, Estónsku, Rumunsku, Malte či Luxembursku a Bulharsku. Vo všetkých týchto prípadoch ide o vybudovanie vojenských základní USA alebo o uľahčenie prítomnosti amerických vojakov na území oslovených štátov.

³¹ Dokument možno nájsť na weboch tzv. alternatívnych alebo konšpiračných médií tu: <https://aeronet.cz/news/wp-content/uploads/navrh-smlouvy-slovensko-usa.pdf>; alebo aj tu: https://magazin1.sk/lajcakova-zmluva-hovori-ze-usa-na-slovensku-zriadia-vlastnu-vojensku-policiu-cely-dokument-tu/?fbclid=IwAR2j6dzZa7_z2eqhBT8Z-49lZLPav6YLPx-5P8EHDZjnof2MuRPkd3qvZuY

³² Táto dohoda bola istý čas dostupná na stránke estónskej vlády, dnes je dostupná na stránke americkej vlády tu: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/04/17-706.1-Estonia-Defense-TIMS-56237.pdf>

³³ Spoločné komisie a výbory majú vznikať napríklad na základe dohody medzi Francúzskom a Indiou, ako je to uvedené

jednotiek na území Estónska a Slovenska a ich právnom postavení, o právach americkej strany a povinnostiach slovenskej či estónskej strany. Doslova hovorí o vyňatí Ozbrojených síl USA, ich zmluvných dodávateľov, rodinných príslušníkov a iných osôb tak z trestnoprávnej, ako aj civilnoprávnej jurisdikcie Estónska a Slovenska, ako aj o vyňatí z daňových a colných povinností na úradne a súkromné účely.

Kým Dohoda o obrannej spolupráci medzi francúzskou vládou a vládou Indickej republiky má päť strán, je podpísaná ministrami obrany oboch krajín a už na prvý pohľad je zřejmé, že ide o typickú rámcovú dohodu podpísanú rovnocennými partnermi³⁴ tak, ako ju vo svojej štúdií opisuje Kinne, dohody medzi USA a Estónskom a USA a Slovenskom majú viac ako tridsať strán a v prípade Estónska bola 17. januára 2017 podpísaná americkým veľvyslancom v Estónsku Jamesom D. Melvilleom Jr. a ministrom obrany Estónska Margusom Tsahknaom³⁵, a majú plniť výlučne požiadavky americkej strany.

Na nátlak verejnosti sa Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR vyjadriilo, že Dohoda o obrannej spolupráci s USA umožní rozšírenú obrannú spoluprácu medzi Slovenskom a USA a zároveň bola podmienkou pre poskytnutie finančného príspevku zo strany USA na modernizáciu vojenských letísk Sliač a Kuchyňa vo výške 46 miliónov USD v rámci takzvanej Európskej iniciatívy odstrašenia (European Deterrence Initiative – EDI), ktorú v roku 2016 po prvýkrát spomenul americký prezident Barack Obama na samite NATO vo Varšave. Postupne však vyšlo najavo, že iniciatíva na uzatvorenie takejto dohody vyšla primárne z americkej strany a je výlučne v americkom záujme, čo dokazuje článok v odbornom časopise *Defense News* s veľavravným názvom „*Americké letecké sily testujú základňu v Poľsku, aby sa pripravili na budúce vojny*“³⁶, v ktorom sa nehovorí len o Poľsku³⁷, ako aj materiál Ministerstva obrany USA, ktorý vyčleňuje finančné položky na modernizáciu amerických základní nielen na americkom kontinente, ale aj v krajinách, v ktorých ešte americké základne oficiálne ani nie sú, ako je napríklad aj Slovensko³⁸.

Z toho mála dostupných informácií sa dá čítať, že táto budúca dohoda bude výrazne asymetrická v prospech USA, ako to môžeme vidieť na dohode s Estónskom, a svedčí o tom aj jazyk vysvetľujúceho materiálu americkej strany, podľa ktorého sa od Slovenska za členstvo v NATO žiada hostiť americké jednotky – nie jednotky NATO! – a rozloženie tzv. finančnej pomoci na

v: Agreement between the Government of the French Republic and the Government of the Republic of India on Defence Cooperation, signed 20 February 2006, s. 3 a 4.

³⁴ Agreement between the Government of the French Republic and the Government of the Republic of India on Defence Cooperation, signed 20 February 2006, s. 5.

³⁵ Agreement on Defense Cooperation between the Government of the United States of America and the Government of the Republic of Estonia, signed 17 January 2017, s. 34.

³⁶ Anglický názov: US Air Force tests ‘base in a box’ in Poland to prep for future wars

³⁷ INSINNA Valerie. US Air Force tests ‘base in a box’ in Poland to prep for future wars. *DefenseNews*. August 27, 2018, dostupné na: <https://www.defensenews.com/air/2018/08/27/us-air-force-tests-base-in-a-box-in-poland-to-prep-for-future-wars/> overené 14. 12. 2020.

³⁸ DEPARTMENT OF DEFENSE: Fact Sheet on Section 2808 Funding Pool.

modernizáciu letísk v Kuchyni a na Sliači v pomere 25 ku 77 % v prospech USAF, pričom až 56 % z týchto prostriedkov má ísť na vybudovanie muničných skladov v Kuchyni.³⁹ Tieto predpoklady nakoniec potvrdilo samotné Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, ktoré od rokovania odstúpilo s odôvodnením, že táto ponuka nereflektuje operačné požiadavky Ozbrojených síl SR a zároveň preto, že uzatvorením tejto dohody hrozí Slovensku výrazné obmedzenie suverenity a obsadenie územia Slovenska cudzími vojskami, „a to navyše bez toho, aby bol stanovený počet amerických vojakov, počty vojenskej techniky, ako aj materiálu bez špecifikovania druhu a konkrétneho účelu“, a aby boli neopodstatnene zvýhodnení príslušníci armády USA, civilné zložky, ich rodinní príslušníci a americkí kontraktori „v porovnaní s príslušníkmi ozbrojených síl členských štátov NATO.“⁴⁰ Ministerstvo obrany SR zároveň uviedlo, že ponuka USA v súlade s programom EDI bola zameraná výhradne na budovanie zariadení, resp. objektov, ktoré slúžia prioritne pre rozmiestnenie príslušníkov americkej armády, vojenskej techniky a materiálu, resp. využitie pre akékoľvek účely, a teda nezodpovedá požiadavkám Ozbrojených síl SR ani požiadavkám NATO.⁴¹

V situácii, keď nemáme k dispozícii oficiálny, autentický materiál – len uniknutú verziu, si vypomôžeme oficiálne schválenou dohodou medzi USA a Estónskom. Na základe jej analýzy a porovnaním uniknutého návrhu dohody medzi USA a Slovenskom si dovoľíme tvrdiť, že táto DOS môže výrazným spôsobom obmedziť suverenitu Slovenskej republiky. Slovensko v nej vyznieva ako vazalské územie, ide teda o dokument asymetrický, jednoznačne zvýhodňujúci a uprednostňujúci záujem a prospech USA, s výrazným dosahom na geopolitické súvislosti, pretože táto dohoda môže zo Slovenska, jeho územia a obyvateľov urobiť ľahký terč v prípadnom budúcom konflikte regionálneho alebo globálneho charakteru. Ozbrojené sily USA majú byť podľa dohody rozmiestnené v oblasti letiska Sliač a letiska Kuchyňa, kde plánujú vybudovať aj muničné sklady, teda v oblastiach, kde sa hustota osídlenia radí k najvyšším.

Slovensko podobne ako Estónsko sa zaväzuje obe letiská Ozbrojeným silám USA prenajať na obdobie 10 rokov s tým, že po uplynutí tohto obdobia bude dohoda automaticky pokračovať. Je možné ju vypovedať, nie však okamžite, ale len na základe ročnej výpovednej lehoty.⁴² V článku 2 dohody sú definované základné pojmy, podmienky a princípy rozmiestnenia nielen amerických vojakov na území štátu, ale aj ich rodín, civilných zamestnancov a zmluvných partnerov. To so sebou prináša otvorenú otázku možnosti ubytovania všetkých týchto osôb v blízkosti základní. Čo v tomto článku však chýba, je tzv. jadrová poistka, ktorá sa nenachádza ani v dohode s Estónskom, ale ktorú má napríklad Turecko. Na americkú armádu na jeho území, prítomnú na základni Incirlik, sa v dohode vzťahuje odsek, podľa ktorého uskladnenie jadrových zbraní na

³⁹ INSINNA, ref. 37; DEPARTMENT OF DEFENSE, ref. 38, s. 12.

⁴⁰ MINISTERSTVO OBRANY. *Ministerstvo obrany ukončilo rokovania o peniazoch z USA...*, oficiálna stránka, 2019.

⁴¹ MINISTERSTVO OBRANY, ref. 40

⁴² Článok 33 dohody.

tureckom území bude možné výlučne a len so súhlasom tureckej vlády a pod podmienkou voľného prístupu tureckej inšpekcie do skladov s týmto typom zbraní.⁴³

V článku 3 sa uvádza, že Slovensko poskytne USA dva druhy objektov a pozemkov; pôjde o objekty a pozemky zdieľané spoločne s Ozbrojenými silami SR a objekty a pozemky určené výlučne pre Ozbrojené sily USA, kam slovenská strana bude mať prístup výlučne na základe súhlasu americkej strany. Má sa to týkať práve amerických skladov zbraní, ktoré pravdepodobne budú obsahovať rakety s plochou dráhou letu, prípadne jadrové zbrane. Náklady na opravu budov, ako aj stavba nových objektov bude v réžii americkej strany, Slovensko, a podobne tak aj Estónsko, sa však zaväzuje urýchliť a uľahčiť vydávanie pozemkových a stavebných povolení pre americkú armádu a jej kontraktorov. Slovenská strana v podstate poskytuje všetky požadované položky americkej strane bezodplatne, „...bez vyžadovania nájomného alebo obdobných poplatkov“. Vstup a kontrolu vstupu do dohodnutých objektov prenecháva slovenská strana strane americkej, ba dokonca má „uľahčiť dočasný prístup a vyžitie verejných pozemkov a objektov (vrátane ciest, prístavov a letísk), ktoré nie sú súčasťou dohodnutých objektov a priestorov vrátane tých, ktoré sú vo vlastníctve alebo pod kontrolou Slovenskej republiky, alebo miestnej správy, ako aj dočasný prístup a využitie súkromných pozemkov a objektov (vrátane ciest, prístavov a letísk)...a to bezodplatne“. Celkové financovanie, ako aj prevádzka má byť vykonávaná v súlade s americkými predpismi.⁴⁴ Týmto článkom by vlastne Slovensko muselo okrem iného v prospech Američanov obmedzovať výkon práv (suverenitu) nielen samospráv, ale aj vlastných občanov!

Šalamúnsky je riešený článok 4, v ktorom v prvom odseku slovenská strana požaduje, aby ju americká strana o „dočasne umiestnenom materiáli“⁴⁵ informovala vopred, ale hneď v druhom odseku sa hovorí, že kontrolu skladov a uskladneného materiálu má vo výhradnej a výlučnej kompetencii len a len americká strana. Americká strana získava dohodou tiež prístup ku všetkým druhom a spôsobom dopravy materiálu po cestách, riekach, železnici a letecky, ako aj *nerušený prístup* do spoločných priestorov.⁴⁶ Môže priviesť a odvieť v podstate hocičo, čo bude označené ako americký materiál.

Zaujímavý je aj článok 5, ktorý síce hovorí, že všetky budovy – či už opravené, alebo novo postavené – „zostávajú vo vlastníctve Slovenskej republiky“, ale americká strana si zachováva prístup k nim aj v prípade, že dohoda prestane platiť, respektíve „*pokiaľ ich*“ Ozbrojené sily USA „*potrebujú*“. V tom prípade by to však znamenalo, že Slovensko nebude môcť namietat, ak sa americká strana rozhodne premiestniť ľubovoľnú jednotku na jeho územie. Táto poistka je známa ako *Permanent Strategic Access (PSA)* a ide o nástroj, ktorým USA v podstate obchádzajú medzinárodné právo a medzinárodné dohody o registráciách vojenských základní. Samozrej-

⁴³ The Defense and Economic Cooperation Agreement-U.S. Interests and Turkish Needs, 1982.

⁴⁴ Článok 3 Dohody.

⁴⁵ T. j. munícia, strelivo, rakety...

⁴⁶ Článok 4 Dohody.

me, v skúmanej dohode tento nástroj nie je explicitne pomenovaný, takže je skutočne potrebné čítať ju veľmi pozorne. Odsek 2 zas uvádza, že americká strana po ukončení dohody síce vráti Slovensku všetky budovy a pozemky, ale len za predpokladu, že tým americkej strane „v tejto súvislosti nevzniknú žiadne náklady“⁴⁷.

Článok 6 prenáša na Slovenskú republiku „priamu zodpovednosť“ za bezpečnosť Ozbrojených síl USA pri ich pobyte na území SR a zároveň povoľuje na svojom území zriadiť americkej strane – čítajúc medzi riadkami – v podstate vojenskú políciu⁴⁸, tvrdiac, že SR „opravňuje Ozbrojené sily USA k vykonaniu všetkých práv a správy nevyhnutnej na zabezpečenie, využívanie, prevádzkovanie obrany a kontroly ... vrátane prijatia takých vhodných opatrení na zachovanie alebo obnovenie poriadku a ochrany...“⁴⁹. Vzniká otázka, ako by mala SR túto bezpečnosť zabezpečiť prakticky, ak sa vzdala práva vstupu do objektov a práva kontroly dopravných prostriedkov americkej strany! Článkom 7 sa Slovensko vzdáva práva na kontrasignáciu amerických rozkazov, týkajúcich sa prevelenia z cudziny na územie Slovenska a naopak! Znamená to, že americká armáda bude mať právo preveliť alebo odveliť akúkoľvek svoju jednotku alebo príslušníka svojich ozbrojených síl na územie Slovenska alebo z územia Slovenska a slovenská strana nebude môcť takémuto preveleniu alebo umiestneniu zabrániť. Na základe tohto istého článku nebudú vízovej povinnosti, pobytovej registrácii a kontrole cudzincov na území Slovenska podliehať nielen vojaci, ale ani ich rodinní príslušníci a kontraktori⁵⁰. Slovenská republika teda nebude mať možnosť zistiť, kto sa na jej území voľne, bez obmedzenia pohybuje! A či sa v priestoroch základní nenachádzajú podľa medzinárodného práva nelegálne zadržované osoby.

Článkom 8 sa Slovensko zaväzuje poskytovať americkej armáde logistickú podporu, v článkoch 9 a 10 uznáva americkú registráciu motorových vozidiel, ako aj platnosť vodičských preukazov vydaných v USA aj pre rodinných príslušníkov a kontraktorov bez vyžadovania vodičského testu a vzdáva sa práva vyžadovať certifikáty a licencie na výkon povolání. Článkom 11 umožňuje SR americkej strane voľný pohyb všetkým jej plavidlám, lietadlám a motorovým vozidlám bez možnosti ich kontroly a prehliadky, a to bezodplatne. V podstate to znamená, že napríklad lietadlá budú môcť pristávať, odlietať a tankovať kedykoľvek a kdekoľvek na letiskách vo vlastníctve štátu alebo prevádzkovaných štátom bez toho, aby platili navigačné a iné poplatky. To isté sa týka plavidiel. Motorové vozidlá nebudú môcť byť kontrolované, slovenská strana sa nedozvie, čo sa v nich voľne bez obmedzenia po jej území preváža.⁵¹

Dostávame sa k najkontrovernejším článkom celej dohody, ktoré by zo Slovenska v podstate urobili japonskú Okinawu. Rovnaké články možno nájsť aj v DOS s Estónskom. V článku 12 je zakomponovaná klauzula, na základe ktorej sa Slovensko vzdáva trestnoprávnej jurisdikcie.

⁴⁷ Článok 5 Dohody.

⁴⁸ V článku 14 následne je tento inštitút explicitne spomenutý.

⁴⁹ Článok 6, odsek 2 Dohody.

⁵⁰ Článok 7, odsek 3 Dohody.

⁵¹ Článok 11, odseky 2 a 3 Dohody.

Článok 12 ods. 1 návrhu DOS doslova hovorí, že „...sa na základe žiadosti USA ... Slovenská republika, v rámci svojej suverénnej právomoci, týmto vzdáva svojej primárnej trestnej jurisdikcie...“. Tento článok, ako argumentuje Fábry, je problémom a vytvorí vážny precedens, pretože slovenská vláda musí konať na základe ústavy⁵², a ak sa chce vzdať svojich suverénnych práv, musí na to existovať ústavný základ.⁵³ A hoci DOS umožňuje toto vzdanie sa jurisdikcie písomne odvolať do 21 dní od notifikácie, ak je „dotknutý osobitný záujem SR“, ide o vzdanie sa väčšieho rozsahu práv, akých sa vzdali bývalé americké kolónie. Neprijateľné je aj ustanovenie článku 12 ods. 2, na základe ktorého by americké orgány nemuseli slovenskú stranu o menej závažných trestných činoch príslušníkov armády USA spáchaných na území SR ani informovať! Podľa odseku 4 nemôžu byť americkí vojaci a ani ich rodinní príslušníci na Slovensku „súdení v neprítomnosti bez ich súhlasu“⁵⁴. Ide v podstate o poistku americkej armády, známou z amerických základní v Japonsku, ktorá v podstate znamená, že ak americký vojak zastrelí Japonca alebo znásilní japonskú ženu, je americkým velením prevelený z Japonska na inú základňu v zahraničí, a tým je celý prípad vlastne zahladený, pretože japonské orgány nemôžu vojaka súdiť v neprítomnosti, pokiaľ im k tomu nedá súhlas. A slovenská strana sa v článku 7 DOS vzdala práva kontrasignácie príkazov na prevelenie a v nasledujúcich článkoch aj kontroly dopravných prostriedkov a objektov používaných americkou stranou! To znamená, že v prípade trestného činu spáchaného americkým vojakom na území Slovenska nebudú mať slovenské orgány možnosť zabrániť tejto osobe opustiť územie SR, nikdy sa nedozvedia, kde sa táto osoba nachádza a kedy územie Slovenska opustila. Takýto prípad sa teda nikdy neuzavrie.

Neprijateľný pre suverenitu Slovenska je aj článok 14, ktorý uvádza, že „[O]rgány Ozbrojených síl USA sú zodpovedné za zachovanie disciplíny..., pričom môžu zriaďovať jednotky vojenskej polície. Ozbrojené sily USA môžu v spolupráci s orgánmi Slovenskej republiky tieto jednotky využiť v obciach susediacich s vojenskými objektmi a priestormi, kde sa Ozbrojené sily USA nachádzajú.“⁵⁵ Takáto formulácia je precedensom, pretože zasahovanie orgánov USA v slovenských obciach je absolútne neprijateľné, a to isté sa týka výkonu disciplinárnych opatrení, dodržiavania zákazu mučenia či chápania ľudskej dôstojnosti.

Podľa článku 15 by sa zasa SR mala vzdať aj svojej civilnej a správnej jurisdikcie, ktorá by zbavovala americkú stranu zodpovednosti nielen za správne delikty spáchané na území SR, ale aj občianskej zodpovednosti za škodu, ktorú by príslušníci americkej armády vrátane ich civilnej zložky pri svojej činnosti spôsobili. Navyše, odsek 3 tohto článku hovorí: „Pre určenie skutočnosti, či prípadná občianskoprávna zodpovednosť/zodpovednosť vyplynula z konania alebo opomenutia Ozbrojených síl USA, vrátane civilnej zložky, pri výkone jeho úradných povinností, je konečným dôkazom o tejto skutočnosti potvrdenie príslušnými orgánmi Ozbrojených síl USA na

⁵² SVÁK, Ján et al. *Ústavné právo Slovenskej republiky*. Eurokódex 2013.

⁵³ FÁBRY, Branislav. *Ústava, suverenita a dohoda o obrannej spolupráci s USA*. 2019; SVÁK, ref. 52.

⁵⁴ Článok 12, odsek 4 Dohody.

⁵⁵ Článok 14 Dohody.

území Slovenskej republiky.“ Čiže Ozbrojené sily USA budú samy rozhodovať o tom, či niekomu spôsobili Ozbrojené sily USA škodu a nepomôže, ani keď sto svedkov potvrdí, že americké vozidlo naozaj znečistilo pozemok či poškodilo niečí plot.

V článkoch 16 a 17 Slovensko oslobodzuje na žiadosť americkej strany amerických vojakov, ich rodinných príslušníkov, civilných partnerov a americkú armádu od platby DPH za tovary, služby a materiál nakúpené na území Slovenska, ak tovary a služby slúžia priamo americkej armáde, ale aj na súkromné účely. Týka sa to hlavne stavebných služieb, dodávateľov stavebných materiálov, palív a takých služieb pre vojakov, ako sú napríklad zmluvy o poskytovaní mobilných služieb. V článku 17 sa explicitne uvádza, že americkí vojaci nebudú platiť žiadne dane, poplatky DPH a žiadne iné platby súvisiace s povinnými platbami, požadovanými od občanov SR. Podľa článkov 18 až 20 si príslušníci americkej armády budú môcť doviezť alebo vyviezť z územia Slovenska čokoľvek v ich vlastníctve bez akýchkoľvek dovozných a vývozných ciel a poplatkov. Americká strana bude mať podľa článku 21 dokonca povolené otvárať si vlastné obchody a rekreačné zariadenia pod jurisdikciou amerického práva, pričom SR „*nebude požadovať žiadne licencie, povolenia, inšpekcie alebo vyžadovať inú regulačnú kontrolu vykonávania týchto aktivít...*“.⁵⁶

Ukážkou prejavu neúcty k vlastnej štátnosti sa ukazuje článok 27 návrhu, ktorý hovorí: „(SR) potvrdzuje svoju politiku implementovať príslušné zákony, predpisy a štandardy ohľadom ochrany životného prostredia, bezpečnosti a zdravia s primeraným ohľadom na zdravie a bezpečnosť Ozbrojených síl USA“.⁵⁷ Znamená to teda, že SR sa zaväzuje prijímať nové zákony podľa potrieb armády USA, pričom nie je jasné, ktoré konkrétne zákony bude treba meniť. A tento záväzok vyvoláva aj ďalšie otázky, napríklad, či bude mať SR povinnosť pre zvyšovanie bezpečnosti vojakov USA znížiť stupeň ochrany prírody v oblasti blízkej letisku. Alebo ako sa Slovensko vyrovná s tým, ak v tejto súvislosti poruší právne predpisy Európskej únie a bude za to Komisiou, alebo svojimi vlastnými orgánmi, alebo občanmi žalované na Európskom súdnom dvore. Spolu s Branislavom Fábrym sa pýtame, prečo by sa zákony SR mali pripravovať podľa potrieb armády USA? Nemalo by to byť naopak, že dohody s USA podmienime súladom s našimi zákonmi?⁵⁸

Záver

Podľa nášho názoru je akákoľvek dohoda, ktorá by mala obmedzovať zvrchovanosť štátu, rozumej suverenitu Slovenskej republiky, v rozpore s článkom 1 odsek 1 Ústavy SR, ktorý hovorí, že „*Slovenská republika je zvrchovaný, demokratický a právny štát*“.⁵⁹ A teda slovenské orgány

⁵⁶ Článok 21, odsek 1 Dohody.

⁵⁷ Článok 27, odsek 1 Dohody.

⁵⁸ FÁBRY, ref. 53.

⁵⁹ Článok 1, odsek 1 Ústavy SR.

by sa v tomto prípade mali riadiť článkom 2 odsek 2 ústavy, ktorý znie: „*Štátne orgány môžu konať iba na základe ústavy, v jej medziach a v rozsahu a spôsobe, ktorý ustanoví zákon.*“⁶⁰ To znamená, že príslušné ministerstvo by nemalo rokovať o dohode, ktorá odporuje ústave, a naopak na rokovanie o protiústavnej dohode by nemalo mať žiadny mandát. V rozhovore pre Správy a komentáre RTVS to potvrdil aj profesor Mráz, keď povedal, že „...*ak sa tu (na našich leteckých základniach) začne budovať infraštruktúra pre americkú armádu, v takom prípade by mohlo ísť o stratu suverenity ... vojenská technika vždy podlieha právnemu poriadku štátu, ktorého výsostné znaky na sebe má*“, a vyslovil názor, že by nebolo dobré, keby „...*naše letiská na Sliachi a v Kuchyni skončili ako Ramstein v Nemecku*“.⁶¹

Z nami analyzovaného návrhu dohody možno jednoznačne vyvodit' záver, že táto dohoda vo výraznej miere zasiahne a naruší suverenitu Slovenskej republiky. Podľa nášho názoru je to dohoda výrazne asymetrická, výhodná pre záujmy a potreby silnejšej strany. Ide teda o príklad vazalskej dohody, ktorá zvýhodňuje jednu stranu voči druhej, obmedzuje suverenitu jednej strany bez kompenzácie. Z Kinneho rozboru DOS vo svete možno odvodiť, že vo všeobecnosti sú DOS symetrické, hovoria o spolupráci medzi dvoma rovnocennými partnermi v rôznych oblastiach bezpečnostnej politiky bez požiadavky rozmiestňovať vojenské jednotky na území partnera. Typické DOS nehovoria nič o rozmiestňovaní cudzích vojsk na území suverénneho štátu. A ako sme ilustrovali na príklade DOS medzi Francúzskom a Indiou, žiadna iná krajina, okrem USA, nevnucuje partnerom prítomnosť svojich vojsk na ich teritóriu. Žiadna nehovorí o obmedzovaní suverenity partnera tak a v takom rozsahu, ako je to v prípade DOS ponúknutých USA východoeurópskym krajinám ako Estónsko či Slovensko. To nemôže vyvážiť ani príslušná finančná investícia a v žiadnom prípade to nemôže prevážiť nedotknuteľnosť štátnej suverenity. Žiaden hrdý štát takýto dar neprijme.

Vo všeobecnosti považujeme otváranie problematiky rozmiestňovania zahraničných vojenských jednotiek na území Slovenska za mimoriadne citlivú, ba až bezočivú a arogantnú otázku. Podľa nás ide o popretie odkazu Novembra '89, ktorý ako jednu z požiadaviek obrody spoločnosti nastolil odchod cudzích vojsk z územia republiky.

⁶⁰ Článok 2, odsek 2 Ústavy SR.

⁶¹ MRÁZ, Stanislav. *Správy a komentáre*. 19. 3. 2019, 22.00 h.

MICHAEL AUGUSTÍN

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Bratislava, Slovenská republika

VÝSKUM DEMOKRACIE V POSTPOZITIVISTICKEJ VEDE. O METODOLOGICKÝH OTÁZKACH TEÓRIÍ DEMOKRACIE

DEMOCRACY RESEARCH IN POST-POSITIVIST SCIENCE. ON METHODOLOGICAL ISSUES IN THEORIES OF DEMOCRACY

The paper presents several remarks on the theoretical-philosophical context on which the research of democracy is based in post-positivists science. It deals with democracy as a phenomenon formed by cognitive processes through language that becomes the subject of scientific research for the purpose of knowledge systematization. The linguistic turn helps us to grasp the knowledge of democracy as historically limited and trapped in the discourses of the time. It is therefore crucial to understand that we can only approach democracy through the ideas that people have created in a given historical period. At the same time, we will look at theories of democracy as part of social science theories. The paper elaborates on Karl Popper's critique of methodological naturalism and historicism which is applied to theories of democracy, and shows how this perspective can be useful for democracy research.

Key words: democracy, theories of democracy, linguistic turn, post-positivism, methodological naturalism, historicism

Úvod

Určité sklamanie, ktoré v teóriách demokracie plynie z tradičných ideových východísk a výskumných prístupov k problému demokracie, nás privádza k otázke, ako sa dostať von zo začarovaného kruhu, do ktorého sa dostáva každý, kto venuje pozornosť tendenciám vo vnútri demokratických režimov. Premýšľať o tom, ako byť prínosný a nevytvoriť len ďalší nový teoretický prístup, ktorý sa stratí v množstve dosiaľ publikovanej literatúry, je ako hľadanie novej pôdy vo svete, v ktorom už všetka „zem“ bola objavená a zmapovaná. Iste je prítiažlivé venovať pozor-

nosť súčasným výzvam demokracie, hľadať odpovede a východiská z problémov, ktoré teórie demokracie identifikujú v demokratických režimoch a pomenúvajú ich: oligarchizácia politiky, vplyv nadnárodných korporácií a finančných skupín na tvorbu legislatívy a politik, depolitizácia v rozmanitých aspektoch, úpadok straníctva či fenomén populizmu.¹ Môže byť zaujímavé hľadať spôsoby, ako zapojiť väčšiu časť občianskej spoločnosti do spolurozhodovania, ako riešiť voličský abstencionizmus, ako vytvoriť väčší deliberatívny a rozhodovací priestor pre občanov, priblížiť ľuďom činnosť zastupiteľských inštitúcií, ale aj posilniť mechanizmy priameho občianskeho rozhodovania. To všetko dnes autori, ktorí píšu o demokracii, robia a existuje v tejto oblasti nepreberné množstvo literatúry pre každého, kto chce na tieto témy nadviazať.

Teórie demokracie si vytyčujú oblasť svojho skúmania, ktorú následne opisujú, formulujú pojmy, typológie, vytvárajú koncepcie, modely a zovšeobecnenia a taktiež sa podrobujú vnútornej konfrontácii, kritike a revíziám. Cieľom tejto štúdie je formulovať niekoľko poznámok k tomu, ako je možné pristupovať k výskumu demokracie v súčasnej vede, predovšetkým v súvislosti s predpokladmi, z ktorých vychádza postpozitivistická veda.

V nasledujúcich dvoch kapitolách ozrejmime teoreticko-filozofický kontext, z ktorého možno vychádzať pri skúmaní demokracie. Pozerať sa na problém demokracie ako na problém jazyka umožnila zmena filozofickej paradigmy prostredníctvom tzv. obratu k jazyku. Neobmedzujeme sa však iba na východiská teoretikov analytickej filozofie. Demokracia ako problém jazyka je – práve prostredníctvom jazyka – produkt myslenia v rámci konkrétnej historickej epochy. Pri našom pokuse uchopiť demokraciu ako problém jazyka nemôžeme opomenúť, že vo svojich dôsledkoch je demokracia časovo (historicky) a priestorovo (kultúrne) limitovaný pojem. Preto okrem jedného z významných predstaviteľov lingvistického obratu, akým je Ludwig Wittgenstein, vychádzame taktiež z Immanuela Kanta, Michela Foucaulta či Martina Heideggera. Historickosť myslenia a vedenia sa dotýka odborných diskurzov spoločenských vied, kam nepochybne patria aj teórie demokracie. Druhý kontext je kontext demokracie ako predmet výskumu spoločenských vied. Tu sa pozrieme na teórie demokracie ako na súčasť spoločenskovedných teórií. Prepožičiame si kritiku metodologického naturalizmu a historicizmu postpozitivistického filozofa vedy Karla Poppera, ktorú aplikujeme na teórie demokracie, a ukážeme, ako táto perspektíva môže byť užitočná pre výskum demokracie.

¹ Pre stručný prehľad o prístupoch k pojmu „kríza demokracie“ pozri bližšie úvod k BÍBA, Jan – ZNOJ, Milan (eds.). A crisis of democracy and representation. In: *Filozofický časopis*. Special issue, 2017, č. 1 alebo DUFEK, Pavel – BAROŠ, Jiří. Krize liberální demokracie a politická teorie: úvodní poznámky. In: DUFEK, Pavel – BAROŠ, Jiří (eds.). *Liberální demokracie v době krize. Perspektiva politické filosofie*, Praha – Brno : Sociologické nakladatelství – Masarykova univerzita, 2019, s. 16 – 17.

Demokracia a obrat k jazyku: pojem uväznený v diskurzoch doby

Stabilita a nemennosť stredovekého svetského i duchovného poriadku, ktorá stála na základoch kresťanských doktrín ponúkajúcich transcendentálny legitimitačný rámec pre spoločenské normy, nebola s príchodom novovekého osvietenského myslenia jasne preťatá. „Večné“ a nadhistorické pravdy náboženstva boli nahradené pravdami vedy, ktoré mali právo vyslovovať výroky s objektívnou, univerzálnou platnosťou. Až postmoderné myslenie s J. F. Lyotardom poukázalo nielen na to, že končia metanaratívne, veľké rozprávania, ale podrobilo kritike túto schopnosť modernej vedy potvrdzovať jedinou pravdu vedy.² Postmodernizmus ukázal, že žiadne pojmy, identity, predstavy o svete nie sú prirodzené ani dané³, hoci nie sú ani úplne náhodné, sú predsa len konštrukciami, ktoré vznikajú na základe určitej historickej skúsenosti v danom kultúrnom kontexte.⁴

Teórie demokracie sú sociálnymi konštrukciami, výtvorom kognitívnej činnosti.⁵ Nie však v zmysle nejakej náhody alebo relatívnosti. Vedenie je sociálne podmienené a ovplyvnené je aj vnútorným svetom jednotlivca. Sociálne podmienená nemôže byť biologicky daná architektúra myslenia ľudského jedinca, iba to, čím ju človek naplňa. Keďže teórie demokracie sú produktom myslenia a následne aj rečových aktov, teda práve cez jazyk ako médium sú formulované problémy, ktoré vedenie identifikuje, pomenováva a opisuje, z tohto dôvodu má význam nahliadať na demokraciu ako problém jazyka.

Tradičný pohľad, ktorý v novovekej politickej filozofii väčšinu času dominoval a vrcholil v logickom pozitívizme Viedenského krúžku, sa zakladal na predpoklade, že pojmy ako „sloboda“, „rovnosť“ alebo „demokracia“ majú svoje pravdivé a správne významy. Giovanni Sartori následne predstavil flexibilnejší prístup, podľa ktorého môžu byť politické koncepty relatívne vzhľadom na jazyk určitej politickej orientácie (napríklad rovnosť je iná pre liberála a iná pre konzervatívca alebo socialistu).⁶

Najväčším prelomom vo filozofii 20. storočia bola zmena, ktorá priniesla odklon od záujmu o obsah textov a filozofiu vedomia. Lingvistický obrat (obrat k jazyku)⁷ preniesol svoju pozor-

² LYOTARD, Jean-François. *O postmodernismu*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993, s. 114 – 118.

³ Snažia sa nás o tom presvedčiť fundamentalistické hnutia, ktoré pojmom „Boh“ alebo „národ“ pripisujú daný charakter, akoby dekonštrukcia a postmodernizmus ani neprišli. Treba to chápať ako prvú reakciu na dekonštrukciu, keď sa všetky pojmy a identity rozpadli na elementárne častice a objavila sa reakcia v podobe potreby mať pevný, jasný poriadok a pevné body v našich životoch (HAUSER, Michael. *Kopat do žuly motykou. Rozhovory s Michaelem Hauserem*. Praha : Rybka Publishers, 2014, s. 165).

⁴ HAUSER, ref. 3, s. 165.

⁵ Zámerne sa vyhýbame pojmu „konštrukt“, často používaný aj v konotáciách, ktorými sa snaží nabudiť dojem, že je niečo umelo vytvorené bez nejakej väzby na skutočnosť. Niekedy dokonca nadobúda význam, že jav, ktorý označíme ako „konštrukt“, je niečo ako „výmysel“. Nemáme teda na mysli niečo, čo by nebolo vzťahované na realitu alebo by nebolo racionálne konštruované.

⁶ SARTORI, G. *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*. Beverly Hills : Sage, 1984.

⁷ Dôležitou poznámkou je, že kým väčšine filozofov, ktorí sú prevažne zahrňovaní do kategórie analytickej filozofie, je nejaká forma obratu k jazyku vlastná, všeobecne neplatí, že každý, kto je považovaný za analytického filozofa, staval svoje myslenie na obrate k jazyku, a tiež neplatí to, že každý filozof, ktorý vykonal určitú formu obratu k jazyku, bol automaticky analytickým filozofom (PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytickej filozofie*. Praha : Filosofia, 2005, s. 20).

nosť na štruktúru (obsah) jazyka, na to, ako sa významy odrážajú v tejto štruktúre. Skúmanie, ktorého predmetom je jazyk, sa usiluje aj o spresnenie jazyka, jazykových vyjadrení, pretože sa ukázalo, že mnohé filozofické problémy existujú z dôvodu nepresných významov, nedokonalosti jazyka alebo z nepoznania zákonitostí fungovania jazyka, jeho možností a limitov. Obrat k jazyku uprednostňuje skúmať problémy našej reality prostredníctvom riešenia otázok, ktoré sa dotýkajú používania jazyka, pretože ním reprezentujeme náš svet. Jazyk, ktorým hovoríme, je práve tým médiom, v ktorom sa jednotlivé problémy formulujú.⁸ V súlade s obratom k jazyku sú politické problémy konštituované cez text a reč.

Práve preto, že *demokracia* je konfúzny pojem, ktorý sa používa v mnohých súvislostiach, má množstvo významov, už len keď si predstavíme, akým spôsobom sa narába s prívlastkom „demokratický“ a na označovanie akého množstva vecí a praktík slúži, oveľa užitočnejšie než vytváranie nových teórií je potrebný opis a analýza toho, čo sa deje pri používaní týchto slov.

Keď Ludwig Wittgenstein píše, že „slovo má ten význam, ktorý mu niekto dá“⁹ a „význam nejakého slova je spôsob jeho použitia v reči“,¹⁰ má na mysli, že verbálne definície pre nás nie sú zdrojom žiadnych nových informácií, a preto žiada, aby sme sa zriekli definícií slov či priraďovania významov slovám a pozreli sa skôr na to, ako sa dané slovo používa, a až vtedy podľa neho môžeme pochopiť, čo dané slovo znamená.¹¹ Teórie demokracie majú veľa spoločného s jazykovými hrami a aj v rámci súčasnej politickej teórie je týchto jazykových hier množstvo. Rôzne prístupy a argumentačné prúdy používajú rôzne jazykové hry a dôjsť k uspokojivému záveru preto ani nie je možné. Neskorý Wittgenstein presne neuvádza, čo je jazyková hra, myslí si však, že medzi jednotlivými jazykovými hrami je možné nájsť vzťahy a podobnosti.¹² Preto je potrebné sa pozrieť na to, ako autori narábajú s niektorými pojmami v konkrétnych jazykových hrách v rámci teórií demokracie. Ak sa usilujeme porozumieť vedeniu našej alebo ktorejkoľvek inej doby, o to viac je potrebné byť citlivý na chápanie jednotlivých jazykových hier.

Idey nemožno pochopiť samy osebe mimo ich historický a sociálny kontext, separovane od svojho pôvodu a významu. Akékoľvek snahy uchopiť demokraciu v nadhistorickom kontexte robia z nej vyprázdnený pojem. Immanuel Kant v *Kritike čistého rozumu* vyčleňuje dva druhy poznania: aposteriórne – empirické – poznanie, ktoré má svoj zdroj v skúsenosti, a hoci všetko naše poznanie sa začína skúsenosťou, nepochádza len zo skúsenosti, ale existuje nezávisle od skúsenosti; nazýva sa apriórne poznanie.¹³ Nejde však o apriórne poznanie, ktoré sme viac-menej prevzali zo skúsenosti (poznatok vyplývajúci zo skúsenosti niekoho iného v minulosti). V prípade

⁸ PEREGRIN, ref. 7, s. 18.

⁹ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Modrá a Hnedá kniha*. Bratislava : Kalligram, 2002, s. 61.

¹⁰ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993, s. 34.

¹¹ SAČKOVÁ, Mária. Pojem jazykovej hry u neskorého Wittgensteina. In *Ostium*, 2007, 3, č. 2. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.ostium.sk/sk/pojem-jazykovej-hry-u-neskoreho-wittgensteina/>>, overené 1. 10. 2020.

¹² SAČKOVÁ, ref. 11.

¹³ KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1979, s. 57 – 58.

Kanta ide o také apriórne poznanie, ktoré je nezávislé od úplne akejkoľvek skúsenosti.¹⁴ Pojmy, ktoré získavame, sa reťazia do súdov. Súd, ako uvádza Kant, je logické spojenie subjektu a predikátu. Ak predikát B prináleží k subjektu A ako niečo, čo je v pojme A obsiahnuté, ide o *analytický* alebo *vysvetľujúci* súd, keďže k pojmu subjektu nič nepridáva, žiadny nový poznatok, ale ho iba rozčleňuje na čiastkové pojmy, ktoré sú v ňom myslené.¹⁵ Takým súdom je napríklad veta: „*Demokracia je vláda ľudu*.“ Tento súd je iba analýzou pôvodného gréckeho významu pojmu demokracia (δημος + κρᾶτος = δημοκρατία). Ak predikát B leží úplne mimo pojmu A a spája sa s ním do jedného súdu, ide o pojem syntetický alebo rozširujúci, keďže k pojmu subjektu pridáva predikát, ktorý v ňom vôbec nebol inherentne obsiahnutý a žiadnym rozborom z neho nemohol byť vyvodенý.¹⁶ Za syntetický možno považovať súd „*Demokracia je politický režim založený na politickej rovnosti občanov*.“ Myslíme si, že je možné formulovať takúto základnú predstavu o demokracii. Čím sa od seba odlišujú antická demokracia a demokracie 19., 20. a 21. storočia, ale i rôzne ideologické prístupy a teoretické perspektívy v politickej filozofii, ktoré produkujú určitú predstavu o demokracii, je práve obsah pojmu „politická rovnosť“ či relatívna elasticnosť pojmu „občania“, kto je a kto nie je zahrnutý do „démosu“. Na základe toho variuje aj to, ako sa chápal samotný pojem „demokracia“ v jej jednotlivých historických konfiguráciách.

Michel Foucault sa zamýšľa, „*ako je možné, že slová (...) sa môžu nezadržateľne vzdávať od svojho pôvodného významu a získavať príbuzný zmysel, či už širší, alebo obmedzenejší?*“¹⁷ Foucault je presvedčený, že veľká revolúcia prišla so zavedením abecedného písma, ktoré nahradilo figuratívne, symbolické písmo: kým symbolické písmo sa usilovalo spriestorňovať reprezentácie, abecedné písmo upúšťa od načrtávania reprezentácie tým, že v priestore ľudia už viac nezapisujú svoje idey, ale zvuky. Pretnutie paralelizmu medzi písmom a reprezentáciou umožňuje to, že arbitrárne znaky jazyka a písma dávajú ľuďom prostriedok zaručujúci vlastníctvo ich ideí a tiež ich odovzdávanie ostatným.¹⁸

Diskontinuitu pre dejiny myslenia a ideí, teda fakt, že nejaká kultúra po uplynutí nejakého času prestane myslieť tak, ako to robila dovtedy, a začne premýšľať iným spôsobom, je ťažké odhadnúť a načrtnúť určité rozdelenie.¹⁹ Deje sa to, že z času na čas veta môže vyjadrovať nový zmysel (§ 4.027), no musí to robiť starými výrazmi (§ 4.03).²⁰ Touto vlastnosťou sa vyznačujú aj jednotlivé slová. Demokracia nedisponovala tým istým významom po celú dobu existencie tohto pojmu. Dokonca možno tvrdiť, že v rámci tej istej časovej jednotky či priestorovej lokácie neexistuje žiadna jedna, spoločná, predstava o demokracii v zmysle reflexie reality, v závislosti

¹⁴ KANT, ref. 13, s. 58.

¹⁵ Tamže, s. 62.

¹⁶ Tamže.

¹⁷ FOUCAULT, Michel. *Slová a veci: Archeológia humanitných vied*. Bratislava : Kalligram, 2004, s. 127.

¹⁸ FOUCAULT, ref. 17, s. 130. Tu by sme mohli ešte doplniť Foucaulta a dodať, že myslenie je vo svojej podstate zaobchádzanie so znakmi: keď píšeme, realizujeme túto činnosť rukou, keď hovoríme, pracujeme so znakmi ústami a hlasivkami, a ak myslíme, predstavujeme si znaky a obrazy (WITTGENSTEIN, ref. 9, s. 32).

¹⁹ FOUCAULT, ref. 17, s. 65.

²⁰ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Bratislava : Kalligram, 2003, s. 67.

od ktorej subjekt utvára svoju predstavu a následne ju v podobe písaného alebo rečového aktu tlmočí. Wittgenstein píše, že veta je obrazom skutočnosti, tak ako si ju myslíme (§ 4.01).²¹

Foucault hovorí zasa o „*sukcesívnosti jazyka*“. Idea je jednoduchá operácia, no jej vyslovenie je postupným procesom: človek nedokáže vyslovovať myšlienky naraz a vcelku, tak ako sa javia v jeho mysli, ale je schopný artikulovať zvuky iba po jednom, čím sa jazyk odlišuje od reprezentácie, ktorú reprezentuje a tiež od znakov; jazyk je vo svojej podstate „*analýzou myslenia*“²². Podľa Martina Heideggera „*hovorit*“ znamená nahlas vyjadrovať pohyby ľudskej mysle. Ľudské vyjadrovanie je vždy „*predstavovaním*“²³. Heidegger vo svojom druhom zväzku diela *Nietzsche*, konkrétne vo svojej interpretácii Descartovho výroku „*Cogito ergo sum*“ a toho, čo podľa neho Descartes myslel slovesom *cogitare*, predkladá tézu, že proces ľudskej subjektívnej percepcie je doslova „*pred-stavovaním*“. Človek si niečo kladie pred seba, pred-stavuje si zo seba samého, a tak je celé bytie určované subjektom v pred-stavovaní, tým, čo si človek stavia pred seba a zo seba.²⁴ „*Výraz cogitare chápe Heidegger ako prisvojenie si pred-staviteľného.*“²⁵

Kant píše, že „*naša predstava vecí, ako sú nám dané, neriadi sa podľa nich ako vecí osebe, ale naopak, tieto predmety ako javy sa riadia podľa spôsobu nášho predstavovania*“²⁶ Wittgenstein to nazýva, že si robíme obrazy faktov (§ 2.1).²⁷ Všetky naše názory, vzťahy, veci, na ktoré nazeráme, sú iba predstavou javu a nie sú samy osebe: ak by sme odstránili seba samých, zmizli by všetky vlastnosti a vzťahy objektov v čase a priestore, dokonca by zmizol aj samotný priestor a čas, veci ako javy by nemohli existovať samy osebe.²⁸ Podľa Kanta „*javy nie sú vecami samy osebe, ale sú hrou našich predstáv*“²⁹. Čas a priestor považuje za apriórne predstavy, ktoré sa v nás nachádzajú skôr, než do našej mysle vstúpi prostredníctvom vnemu istý skutočný predmet; sám priestor nie je ničím iným než predstavou v tom zmysle, že v priestore nie je nič okrem toho, čo sa v ňom skutočne predstavuje.³⁰ Kant ukázal, že „*čisté kategórie samy osebe nemajú vôbec žiadny objektívny význam*“.³¹ Samotná reflexia reality teda nie je realitou samotnou, ale subjektívnym postojom k nej. Od tejto predstavy sa sekundárne utvárajú individuálne hodnotenia a očakávania. Subjektívne projekcie reality, ktorými človek následne reflektuje skutočnosť, hodnotí ju, pripisuje významy a formuje si postoje, majú pôvod v emocionálnej rovine, rovine pocitov.

²¹ WITTGENSTEIN, ref. 20, s. 63.

²² FOUCAULT, ref. 17, s. 97 – 98.

²³ HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk*. Praha : OIKOYMENH, 2006, s. 47.

²⁴ Pozri tiež HEIDEGGER, Martin. *Co znamená myslet*. Praha : OIKOYMENH, 2014, s. 20 – 26.

²⁵ JEŠÍČ, Milovan. Heidegger, Descartes a metafyzika subjektivity. In: *Filozofia* 2010, 65, č. 2, s. 135.

²⁶ KANT, ref. 13, s. 45.

²⁷ WITTGENSTEIN, ref. 20, s. 39.

²⁸ KANT, ref. 13, s. 88 – 89, 355.

²⁹ KANT, ref. 13, s. 512.

³⁰ KANT, ref. 13, s. 540.

³¹ KANT, ref. 13, s. 527.

Z jeho úvah vyplynulo, že „predmety, s ktorými máme čo do činenia v skúsenosti, nie sú vôbec vecami samej osebe“³² (ako ich Kant nazýva „Ding an sich“). Svet vecí osebe je pre nás nepoznateľný. Predstava, ktorú sme si vytvorili o demokracii, sa isto vzťahuje k nejakej veci osebe, napriek tomu však nepoznáme pravdu o demokracii, pretože k veci osebe dospievame iba prostredníctvom predstavy, ktorú sme si o nej urobili v každej historickej epoche: vec osebe nemôžeme oddeliť od diskurzov, v ktorých je pre nás zovretá.³³ To, čo je demokracia mimo akejkolvek historickej perspektívy, sa nikdy nedozvieme; nemôžeme vedieť, čím by pre nás bola bez habitu diskurzu.³⁴

Teórie demokracie ako súčasť politickej teórie a spoločenských vied

Kým v prvej časti sme sa venovali demokracii ako problému jazyka, v tejto časti vyčleníme teórie demokracie ako súčasť väčšieho celku politickej teórie a pokúsime sa ne nazrieť z pohľadu metodológie spoločenských vied – pomocou kritérií, ktorými sa odlišujú od metodológie prírodných vied.

Teórie demokracie tvoria súčasť politickej teórie, ktorá sa dlho vyvíjala: najskôr ako súčasť filozofie, neskôr politickej filozofie a sociológie. Teórie demokracie možno považovať za súhrnný názov pre všetky čiastkové myšlienkové konštrukcie, ktoré ako určitý výsek z politickej teórie slúžia na skúmanie segmentu alebo vrstvy našej politickej reality, problematizujúci históriu idey vlády ľudu, deľby moci, politickej rovnosti, občianskych slobôd a politických práv, oblast' inštitúcií, procesov a mechanizmov zastupiteľskej vlády a priamej politickej účasti občanov na politickej moci. Teórie demokracie možno chápať ako množinu, ktorá v sebe zahŕňa konkrétne, samostatné teórie demokracie, ale možno sem zaradiť i rôzne úvahy o demokracii, ktoré nemajú povahu nejakého uceleného konceptu alebo teórie, ale nejakým spôsobom pojednávajú o tom, čo politická teória nazýva súhrnne demokratický politický systém. Teórie demokracie sú teóriami a) o praxi – vysvetľujú, ako demokracie fungujú (deskriptívny, resp. empirický rozmer); b) o tom, ako môže byť táto prax modifikovaná alebo transformovaná (normatívny rozmer).³⁵

³² KANT, Immanuel. *Kritika praktického rozumu*. Bratislava : Spektrum, 1990, s. 91.

³³ VEYNE, Paul. *Foucault, jeho myšlení, jeho osobnost'*. Praha : Filosofia, 2016, s. 23.

³⁴ VEYNE, ref. 33, s. 65.

³⁵ CORCORAN, Paul. The limits of democratic theory. In: DUNCAN, G. (ed.): *Democratic theory and practice*. Cambridge : Cambridge University Press, 1983, s. 22 – 23. To, že teórie demokracie sú teóriami o praxi, je pomerne dôležité tvrdenie, keďže sa v prírodných vedách, ako je fyzika, alebo aj v humanitných vedách, napríklad v ekonómii, stretávame aj s teóriami, ktoré sú alebo dlhý čas boli teóriami bez naviazania na prax a trvalo, kým sa stali teóriami o praxi – či už sa posunuli hranice poznania, alebo dozreli spoločenské pomery. Aj v dejinách politického myslenia nájdeme autorov, ktorých texty sa ukázali ako nadčasové. K mnohým, aj keď niekedy zavádzajúcim analógiám so súčasnosťou dochádza v prípade antických úvah o demokracii. Avšak texty, ktoré takpovediac predbehli svoju dobu, sa objavovali aj v priebehu novoveku. Sú nimi diela Thomasa Paina alebo aj rôzne demokratické či republikánske utópie, napríklad *opus magnum* Jamesa Harringtona *Republika Oceána* (1656). Neboli však v pravom zmysle „teóriami o teórii“: aj keď na svoju dobu mohli pôsobiť revolučne, vždy predstavovali návrh konkrétnej spoločenskej reformy – teda uvažovali o tom, ako modifikovať realitu vychádzajúc z prítomnej spoločenskej paradigmy.

Pre teórie demokracie možno použiť všeobecne zaužívanú definíciu pre akúkoľvek teóriu: teória je „*ucelený súbor výrokov, ktoré systematicky vysvetľujú určitý jav a usilujú sa o odhalenie jeho príčin, dôsledkov alebo jeho vnútorného usporiadania a obvykle sa usiluje o zovšeobecnenie tohto javu*“.³⁶ Základné funkcie, ktoré by každá teória mala plniť, sú: explanatórna (vysvetlenie javu, jej príčin alebo vnútorného usporiadania), komparatívna (porovnanie javu s podobnými, hľadanie spoločných a rozdielnych črt), *prediktívna* (odhadovanie budúceho vývoja spojeného s daným javom), *normatívna* (porovnanie aktuálneho stavu so stavom vhodným alebo ideálnym a navrhnutie cesty k tomu stavu), *konštitutívna* (pôsobením na prax teória mení prax).³⁷

Úlohou teórií v spoločenských vedách nie je za každú cenu vyslovovanie predpovedí, ale mapovanie, skladanie pozorovaných dát po kúskoch. Úlohou vedcov spoločenských vied je posudzovať, ale nie predvídať, pretože spoločenské javy nie je možné predvídať.³⁸ To je významná charakteristika, ktorá odlišuje spoločenské vedy od prírodných vied.³⁹ Karl Popper, hoci sa nevyjadruje všeobecne o spoločenských vedách, píše o napätí medzi fyzikou a sociológiou. Jeho úvahy sú smerodajné aj pre naše uvažovanie o demokracii a teóriách demokracie. V *Biede historicizmu* v prvom kroku kritizuje metodologický naturalizmus⁴⁰ a v druhom kroku historicizmus⁴¹. Pozrime sa na niektoré námietky voči metodologickému naturalizmu.

Generalizácia a pozorovanie

Fyzikálne zákony sa dajú odvodiť generalizáciou z pozorovania. Možnosť generalizácie v prírodných vedách spočíva v jednote prírody, v tom, že vždy za určitých podmienok nastávajú určité veci. Takýto prístup v spoločenských vedách by však generoval klamnú a zavádzajúcu teóriu, pretože by vo svojom základe odmietala predpoklad, že sa spoločnosť vyvíja alebo že vôbec existuje nejaký vývoj spoločnosti. Podobné podmienky vznikajú iba v rámci jednotlivých historických období, čiže nejestvuje žiadna dlhotrvajúca ustálenosť, na ktorej by sa dala založiť dlhodobá generalizácia, s výnimkou triviálnych pravidelností.⁴²

³⁶ KRATOCHVÍL, Petr. *Teorie evropské integrace*. Praha : Portál, 2008, s. 19.

³⁷ KRATOCHVÍL, ref. 36, s. 21 – 22.

³⁸ ISER, W. *Jak se dělá teorie*. Praha : Karolinum, 2009, s. 17 – 18.

³⁹ Názov spoločenské vedy možno chápať v širšom význame ako zastrešujúci humanitné a sociálne odbory, ako „*dve vzájomne sa podmieňujúce a dopĺňajúce relevantné zložky spoločenských vied*“, tak, ako o tom uvažujú Černík a Viceník. Zatiaľ čo predmetom štúdia prvých je ľudské konanie, v prípade druhých sú to sociálne systémy, resp. podsystemy. Politológiu, politické vedy, resp. politickú teóriu podľa tohto radíme do sociálnych vied ako vedu, ktorá sa zaoberá politickým podsystemom ľudskej spoločnosti (ČERNÍK, V. – VICENÍK, J. *Úvod do metodológie spoločenských vied*. Bratislava : IRIS, 2011, s. 140 – 143).

⁴⁰ Metodologický naturalizmus vychádza z tézy, že neexistuje žiadna oblasť, na ktorú by nebolo možné rozšíriť metódy prírodných vied.

⁴¹ Historicizmus možno označiť ako prístup k spoločenským vedám, podľa ktorého hlavným cieľom spoločenských vied je historická predpoveď a tento cieľ je možné dosiahnuť odhalením zákonitostí v pozadí historického vývoja.

⁴² POPPER, Karl. *Bída historicizmu*. Praha : OIKOYMENH, 1994, s. 15 – 16.

Pred teórie demokracie to stavia niektoré výzvy. Moderný koncept demokracie – liberálna zastupiteľská demokracia – a moderné teórie demokracie sa v Európe rozvíjali v dvoch veľkých prúdoch politického myslenia. Prvým je konzervatívno-liberálny britský prúd, druhým je francúzsky, potenciálne radikálne viac kolektivistický rousseauovský prúd – hoci ide o veľké zjednodušenie, môžeme hovoriť o jednej veľkej tradícii zostavenej zo spoločných zdrojov: Slávnej anglickej revolúcie a Veľkej francúzskej revolúcie.⁴³

Demokracia, ako ju poznáme dnes, sa začala rozvíjať v USA a v západnej časti Európy od polovice 19. storočia v súvislosti s inklúziou nepriviligovaných vrstiev a rôznych spoločenských skupín⁴⁴ – početnej robotníckej triedy a neskôr ženskej časti populácie – do politiky a tento vývoj pokračoval v prípadoch niektorých krajín až do polovice 20. storočia, v prípade krajín štátneho socializmu až do začiatku 90. rokov. Vo všeobecnosti môžeme hovoriť o rozvoji masovej politiky⁴⁵. Stein Rokkan hovorí v tejto súvislosti o prekonávaní tzv. prahov [thresholds], pričom identifikoval štyri prahy demokratizácie: prah legítimity, prah inkorporácie, prah reprezentácie a prax exekutívnej moci.⁴⁶

Tento vývoj je možné zasadiť do širšieho rámca európskeho novoveku, moderny, no prechádza industriálnou i postindustriálnou érou, prechádza niekoľkými vedeckými a technickými revolúciami. Keďže podobné podmienky vznikajú iba v rámci jednotlivých historických období, je dôležitá otázka, do akej miery sú naše teoretické predstavy, pojmy a ich obsahy prežité alebo – naopak – stále adekvátne a do akej miery umožňujú deskripciu a vysvetlenie nových problémov. No a napokon je v hre i provokačná otázka, či práve v súčasnosti nestojíme na prahu „zrodu nového veku“, revolúcie globálneho charakteru, pri ktorej sa odohráva premena novovekého typu racionality na neklasický typ racionality⁴⁷ a dnes ešte o jej podobe toho veľa povedať nevieme.

Súčasný problém teórií demokracie, ktorý spočíva v značných ťažkostiach vypozerovať a reflektovať komplexnosť reality, prinášať odpovede a riešenia na najväčšie súčasné výzvy, môže prameniť i z toho, že na nové podmienky stále aplikujeme staré metódy a prístupy. Pokúšať sa o formulovanie zovšeobecnení je možné, ak si uvedomíme historickosť určitých foriem demokracie. Nemožno napríklad vytvárať analógie a súvislosti medzi modernou demokraciou a antickou demokraciou, nebudaj medzi nimi hľadať ustálenosti, ktoré by sme mohli zovšeobecniť.

⁴³ CORCORAN, ref. 35, s. 14.

⁴⁴ Je známe, že až v priebehu 19. storočia sa prestáva chápať demokracia ako priama demokracia, ale pojem demokracia sa začína používať na opísanie systému nepriamej, zastupiteľskej parlamentnej vlády. V Spojených štátoch sa rozšírilo volebné právo na väčšinu mužskej populácie až v 20. a 30. rokoch 19. storočia. Vo Francúzsku dostali muži volebné právo v r. 1848, ale riadna parlamentná vláda bola zavedená až v r. 1871. V Británii existovalo parlamentné zriadenie stabilne od r. 1688, ale právo voliť začalo byť rozširované na väčšinu mužského obyvateľstva až od r. 1867 (BIRCH, Anthony Harold. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. New York : Routledge, 2007, s. 110).

⁴⁵ HLOUŠEK, Vít – KOPEČEK, Lubomír. *Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity v Brně, 2004, s. 27.

⁴⁶ FLORA, Peter. – KUHNLE, Stein. – URWIN, Derek. *State Formation, Nation-building, and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan : Based on His Collected Works*. Oxford : Oxford University Press, 1999. s. 246.

⁴⁷ ČERNÍK, Václav – VICENÍK, Jozef – VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Historické typy racionality*. Bratislava : IRIS, 1997, s. 39.

Dokonca existujú výrazné zlomy medzi chápaním demokracie v druhej polovici 19. storočia a v druhej polovici 20. storočia – teda politickej konfigurácie, ktorá sa utvorila po druhej svetovej vojne v západnej Európe. To nám bráni v tom, aby sme dokázali zostaviť teoreticky účinné generalizácie týkajúce sa demokracie naprieč týmito historickými obdobiami. Podobne sa práve i dnes môžeme dostávať do podobného nesúladu s modernou demokraciou a môžeme byť svedkami utvárania novej konštelácie prvkov, ktorá by sa mala patrične odraziť i v teórii. Zatiaľ však možno stále pozorovať snahy hľadať určité nadeepochálne podobnosti, na základe ktorých by sme mohli aplikovať „staré“ riešenia. Toto „hľadanie sa“ vo vedeckom bádaní sa prejavuje ako kríza, ako „*obdobie, v ktorom vedecké problémy nadobúdajú charakter anomálií, t. j. problémov, ktoré sa nedajú riešiť na danom explanačnom základe.*“⁴⁸

Experiment a novosť

Fyzikálny experiment sa odohráva väčšinou v umelej izolácii, aby sa jeho opakovanie odohrávalo v podobných podmienkach, pretože za podobných podmienok možno očakávať i podobné výsledky. Sociologické experimenty však nie je možné realizovať ako prírodovedné: neuskutočňujú sa v umelej izolácii, odtrhnuté od okolitého sveta v laboratóriu, pretože by chýbali práve tie faktory, ktoré sú často veľmi dôležité.⁴⁹ História sa nemôže opakovať na tej istej úrovni. Kým vo fyzike sa nemôže stať nič skutočne nové, maximálne môže dôjsť k novému usporiadaniu alebo kombinácii starých prvkov, v sociológii nie je možné zopakovať experiment za tých istých podmienok, pretože staré faktory v novom usporiadaní už nikdy nie sú starými faktormi a hoci nová udalosť môže byť porovnávaná s predchádzajúcimi, vždy bude určitým spôsobom nová a unikátna.⁵⁰

Experiment sa v teóriách demokracie na rozdiel od sociológie nezvykne používať. Pre prácu s dátami na podporenie argumentácie sa často vyžívajú spracované sociologické výskumy. Účinnosť či praktickosť danej teórie, konceptu alebo modelu možno preveriť jedine jeho skutočnou realizáciou v praxi – vo väčšine prípadov ústavne alebo legislatívne ukotvenou. Existujú však určité výnimky, pri ktorých možno uskutočniť experiment v rámci určitého modelovania situácií: poväčšine sa to týka skúmania správania a rozhodovania zámerné vybraných vzoriek jednotlivcov (podľa veku, vzdelania, profesie a pod.) v rámci deliberatívnych experimentov. Na základe nich sa následne koncipujú či modifikujú rôzne teórie deliberatívnej demokracie. Veľakrát sa však takéto výskumy realizujú priamo v praxi, keď do mechanizmov deliberatívneho rozhodovania vstupujú skutočné problémy.

⁴⁸ ČERNÍK, ref. 47, s. 37.

⁴⁹ POPPER, ref. 42, s. 17.

⁵⁰ Tamže, s. 18 – 19.

S ďalšími uvedenými skutočnosťami týkajúcimi sa sociologických experimentov však musíme počítať aj v teóriách demokracie. Po prvé, žiadna teória demokracie nemôže byť abstrahovaná a izolovaná od širšieho okolia. Konzekvenceie pre teórie demokracie spočívajú práve v konkrétnej empirickej skúsenosti a historickom situovaní: niektoré z nich môžu byť v priebehu času neaplikovateľné. Efemérnosť a kontextuálnosť teórií demokracie sú jedným z faktorov, ktorý často politológovia alebo filozofi vedome či nevedome neradi pripúšťajú. Napríklad kampane demokratických volieb prebiehali úplne inak v dobe, keď sa posolstvá politikov mohli šíriť výlučne osobným kontaktom, tlačou alebo rozhlasom, a inak prebiehajú v multimedialnej ére televízie a internetu.

Po druhé skúmať určitý politický jav v čase t_1 a t_2 vždy prináša iné výsledky, pretože správanie občanov, voličov a politikov je v závislosti od času variabilné, nikdy nemôžeme dostať naskrz identický výsledok. Môže byť vedecky lákavé porovnávať nástup fašistickej ideológie a ideológie národného socializmu, logiky ich fungovania napr. so stalinistickým režimom alebo s nárastom neofašizmu, rasizmu a antiliberalných tendencií v druhom desaťročí 21. storočia v Európe. Aj keď možno nájsť určité analógie, motívy, spoločné príčiny, nemožno sa nechať uniesť v metódach i hodnotení historickou skúsenosťou.

Zložitosť sociálnych javov

V predchádzajúcej stati sme sa sústredili na samotný experiment, skúmanie a bezprostredné umiestnenie určitého javu v čase, pričom sme vyzdvihli nemožnosť existencie „nadčasovej“ teórie demokracie s okolnosťami, ktoré takýto výskum zahŕňa a mal by zohľadňovať. V tomto bode sa sústredíme na samotnú črtu zložitosti spoločenských fenoménov.

Nemožnosť zjednodušovania problémov a javov v sociológii spočíva v dvojitej zložitosti: zložitosti, ktorá vyplýva z nemožnosti umelej izolácie, o ktorej sme sa zmienili vyššie, a zo zložitosti spoločnosti, ktorá v sebe zahŕňa psychológiu – duševný život jedincov, ktorá v sebe zahŕňa biológiu a tá zasa chémiu a fyziku, kým v prírodných vedách sa skúmajú osobitne psychologické, biologické, chemické alebo fyzikálne javy.⁵¹ K tomu treba zahrnúť však i ľudské konštrukty: kultúru, vzájomnú prepojenosť a komplexnosť jednotlivých spoločenských podsystemov.

Táto zložitosť sa odráža i v teóriách demokracie: jednotlivé javy demokratických politických systémov sú v podstate navrstvením kultúry vrátane politickej, ľudského myslenia a konania, mravov, psychológie, právnych noriem, tradícií, dejinnej unikátnosti okolností, ktoré sa práve odohrávajú na pozadí atď. To by mal zohľadňovať aj výskum v teóriách demokracie.

⁵¹ POPPER, ref. 42, s. 19 – 20.

Skúmať napríklad demokratické voľby nemožno len na základe programovej analýzy programov politických strán, nestačí hodnotiť úroveň participácie občanov alebo kvalitu demokraciu len od absolútnych čísel ich účasti vo voľbách. Takýto výskum musí brať do úvahy veľké množstvo faktorov vrátane stranického a volebného systému, spoločenských nálad, charakterov kandidátov, skladby jednotlivých spoločenských skupín, perspektív sociálnej psychológie, analýzy tém a jazyka politickej kampane atď.

Ťažkosť presnej predpovede a objektivita hodnotenia

Predpovedať nejakú udalosť v spoločenských vedách je nielen že veľmi ťažké, či už prihliadajúc na zložitosť sociálnych štruktúr, ale v podstate nie je možné vedecky presne predpovedať akúkoľvek sociálnu udalosť, pretože ak by sa podarilo zostaviť detailný kalendár sociálnych udalostí, jeho zverejnenie by viedlo ľudí ku konaniu, ktoré by ho vzápätí vyvrátilo.⁵² Takáto predpoveď by v podstate mohla v budúcnosti naplneniu udalosti zabrániť.

V teóriách demokracie sa nestretávame často s predpoveďami, s víziami toho, ako bude demokracia vyzerat' v budúcnosti. Prevažujú tieto modely usudzovania:

1. *Deskriptívny (empirický) model* opisuje javy, procesy a systémy tak, ako v daný moment vyzerajú, spočíva teda v utváraní usporiadanej množiny poznatkov charakterizujúcich štruktúru alebo správanie sa určitého systému za účelom poznania podstaty jeho fungovania.

2. *Normatívny model* sa sústreďuje na hľadanie optimálnych riešení, na to, ako by mala prebiehať tvorba politických rozhodnutí, snaží sa stanoviť podmienky, ktoré by mal politický proces spĺňať.

Medzi týmito dvoma modelmi existuje veľa rozmanitých pozícií, ktoré sa usilujú preklenúť priepasť medzi normatívnym ideálom a deskriptívnou realitou. Veľmi zriedka sa stáva, že by sme nachádzali v teóriách demokracie deskriptívny alebo normatívny model v čistej podobe.

V spojitosti s ťažkosťou presných predpovedí bojujeme v spoločenských vedách rovnako s faktorom neistoty a takisto s objektivitou hodnotenia pri pozorovaní. Fakt je, že vedec a predmet jeho skúmania patria do toho istého sveta, vedec sa nikdy nedokáže odosobniť a postaviť sa nad predmet svojho výskumu ako úplne nezainteresovaná osoba.⁵³ Osoba vedca však predstavuje i ďalšiu komplikáciu. Každý vedec má svoje osobné záujmy a presvedčenie, preto v spoločenských vedách nájdeme toľko rôznych postojov, koľko ich je možné nájsť v spoločnosti.⁵⁴ Svedčí o tom aj pluralita názorov v teóriách demokracie. Pokiaľ ide o osobu vedca, musíme počítať do určitej miery s jeho obmedzenou intelektuálnou schopnosťou, ale predovšetkým s rôznymi kognitívnymi filtrami, disonanciami, s kauzálnymi atribúciami a pod.

⁵² Tamže, s. 20 – 21.

⁵³ Tamže, s. 21.

⁵⁴ Tamže, s. 22.

Záver

V Spojených štátoch a západnej Európe nastáva proliferácia výskumu v oblasti teórie a praxe demokracie po druhej svetovej vojne.⁵⁵ Narastá množstvo autorov a textov, ktoré sa venujú definovaniu, kritériám demokratických politických systémov, zameriavajú svoju pozornosť na fungovanie zastupiteľských inštitúcií, volebné a rozhodovacie mechanizmy i možnosti a rozsah zapojenia občanov do politického procesu. Keď vezmeme do úvahy už len otázku rôznych prívlastkov demokracie, ktorá nie je len otázkou teoretickou, ale zasahuje aj do empirického výskumu demokracie, počet rôznych „typov“ demokracie sa zväčšuje exponenciálne. John Dryzek sa obmedzil na 54 verzií demokracie, no zároveň konštatoval, že jeho zoznam nie je zďaleka vyčerpaný.⁵⁶ Postupne sa vytvoril akoby svojbytný svet teórií demokracie, ktorý síce komunikoval s politickou praxou a reagoval na ňu, no reprodukoval sa práve cez nové prístupy, koncepcie a teórie, ktoré na seba odkazovali a nadväzovali. Utvorilo sa veľa rôznych delení, typológií a kritérií, podľa ktorých dnes posudzujeme demokratické režimy. Zároveň v teóriách demokracie nastala určitá diferenciacia špecializácií a vznikol tak zložitý a komplexný systém, ktorý má svoje pravidlá a disponuje schopnosťou pozorovať a reflektovať sám seba. Teórie demokracie si zároveň dokážu autonómne nastolovať problémy, ktoré následne riešia. Tie sa objavujú na základe toho, s akou predstavou demokracie daný prístup pracuje. To, že existujú demokratické či nedemokratické režimy, vieme povedať až na základe kritérií, ktoré musia byť vyslovené a stanovené už pred samotným konštatovaním toho, že kvalitatívne rozoznávame medzi demokratickými a nedemokratickými režimami. To, že je nejaký jav (napr. prepojenosť oligarchie s demokraticky volenými politikmi, klesajúce masové členstvo a aktivizmus v politických stranách, voličský abstencionizmus abstinencionizmus) vnímaný ako problém, je možné až základe kroku, ktorý mu predchádza, a teda existencia určitej dispozície, vedenia, teoretického vybavenia – a v neposlednom rade hodnotového systému, cez optiku ktorého je daný jav možné rámcovať ako problematický.

V našej štúdii sme poukázali práve na to, akým spôsobom sa utvárajú predstavy o demokracii: demokracia je ako „produkt“ kognitívnych procesov a rečových aktov, odohrávajúcich sa prostredníctvom jazyka takým pojmom, ktorého obsah a význam sa mení v závislosti od dobového a sociálneho kontextu. Toto je skutočnosť, ktorú si nie vždy uvedomujú rôzni komentátori, analytici či vedeckí pracovníci pri vyslovovaní súdov o demokracii. Teórie demokracie, ktoré sa formujú na základe týchto predstáv, sú do veľkej miery ovplyvnené týmito predstavami o demokracii, rozšírenými a zakorenenými v našich spoločnostiach. Tie sa viac-menej môžu prelínať s prevládajúcou ideologickou paradigmou, ktorá dominuje v danej spoločnosti a je reprodukovaná.

⁵⁵ Pod proliferáciou máme na mysli všeobecne „hojné množenie, bujnenie“, nepoužívame ho vo význame, aký mu pripísal filozof Paul Karl Feyerabend vo svojej koncepcii epistemologického (resp. metodologického) anarchizmu.

⁵⁶ DRYZEK, J. Democratic Political Theory. In GAUS, Gerald. – KUKATHAS, Chandran. (eds.). *Handbook of Political Theory*. London : Sage, 2004. s. 143.

vaná intelektuálmi, akademikmi, politikmi či novinármi. Táto poznámka je osobitne dôležitá pri ambíciách uprednostňovať či legitimizovať niektoré artikulácie pojmu demokracia naprieč historickými obdobiami alebo odlišnými kultúrami. Pri vedeckej práci s daným terminologickým aparátom môže týmto spôsobom dôjsť k veľkým nepresnostiam a skresleniam, ktorým je žiaduce sa vopred vyhnúť. Prvým krokom by malo byť osvojenie si predložených metodologických východísk a predpokladov formulovaných postpozitivistickou vedou. Je preto potrebné si uvedomiť kontingentnosť, náhodilosť či historickosť myslenia a vedeckého diskurzu o demokracii. Kľúčové je pamätať na to, že k demokracii môžeme pristupovať iba prostredníctvom predstáv, ktoré si verejnosť alebo vedci vytvárajú v danej historickej epoche. Odborný diskurz o demokracii je zároveň súčasťou vedeckých diskurzov spoločenských vied. Vzhľadom na postpozitivistický charakter súčasnej vedy, existujú viaceré mantinely, ktoré sa vzťahujú aj na vedecký výskum o demokracii. V duchu kritického racionalizmu nám nezostáva nič iné ako existujúce vedenie o demokracii, ktoré sa reprodukuje prostredníctvom teórií demokracie, postupne zlepšovať tým, že ukážeme, čo je v ňom nepresné či mylné. Vedecká pravda, podobne ako samotná demokracia je v tomto duchu regulatívny ideál, ako píše Popper, je teda len mierou priblíženia sa k tomu, čo by sme mohli považovať za konečnú pravdu.

DOMINIKA DINUŠOVÁ

Akadémia policajného zboru v Bratislave, Bratislava, Slovenská republika

KONCEPT REVOLÚCIE V POLITICKOM MYSLENÍ RÓZY LUXEMBURGOVEJ¹

THE CONCEPT OF REVOLUTION IN THE POLITICAL THOUGHT OF ROSA LUXEMBURG

The paper focuses on the interpretations of the concept of revolution in work of Rosa Luxemburg. It follows the basis of Luxemburg's reflection on the revolution, their specific historical context and implications. The article outlines the controversy with revisionism, which, particularly in Luxemburg's works, represents the first source of a theoretical grasp of the (socialist) revolution as a way of social change. Her conclusions and the methodological elaboration of the problem has been reflected in the evaluation of specific historical events (the Russian Revolution of 1905, the Great October Socialist Revolution of 1917 and the revolutionary events of November 1918 in Germany).

Key words: Rosa Luxemburg, revolution, reform, capitalism, socialism, revisionism

Začiatok 20. storočia bol poznačený významnými historickými posunmi. Už od polovice 19. storočia vzrastajú sociálne požiadavky usilujúce sa o zmenu spoločenskej organizácie. Ich vyústením bol aj vznik Parížskej komúny v roku 1871. Jej krvavé potlačenie v máji toho istého roku ukončilo politickú realizáciu zamýšľaných spoločenských zmien, no nedokázalo utíšiť túžbu ľudí po emancipácii. Nemožnosť realizovať kritické ideové impulzy v tomto období v politickej praxi, stupňujúci sa útlak a rýchlo sa meniace pomery v Európe vyvolávali čoraz väčšie úsilie teoreticky zachytiť spoločenský pohyb s cieľom nastoliť konkrétne praktické riešenia. Na začiatku 20. storočia sa tak dostávajú na scénu otázky fungovania kapitalizmu v jeho nových podobách, otázky emancipácie žien späté s ich právom na parlamentnú reprezentáciu (Veľká Británia, USA) a ekonomickú nezávislosť (Rusko, Nemecko), otázka týkajúca sa daných politických organizácií, ich legitimity a možnosti ich zmeny. Do kritického ideového diskurzu výrazným spôsobom vstúpila Róza Luxemburgová, ktorej teoretické východiská odrážali realitu pohnutých čias. Teória sa v jej diele prelínala s politickou praxou, čo dokladala aktívnym celoživotným

¹ Štúdia bola spracovaná v rámci riešenia úlohy vedeckého projektu VEGA MŠVVaŠ a SAV, č. 2/0152/20 „Tendencie vývoja súčasného kapitalizmu – protirečenia a konflikty“

pôsobením. Nie náhodou sú ústrednými témami jej odkazu teoretická reflexia imperializmu², stratégia boja proti militarizmu alebo spôsoby nastolenia nového spoločensko-ekonomického poriadku. Medzi týmito problematikami zaujíma významné postavenie chápanie pojmu revolúcie³, jej možnosti (nevyhnutnosti), cieľa a podoby. Sama Luxemburgová (teoreticky a prakticky) reagovala na tri revolučné udalosti svojej doby – angažovala sa na území Poľska v roku 1905, z väzenia vo Vroclave sledovala Veľkú októbrovú socialistickú revolúciu v Rusku v roku 1917 a napokon sa politicky angažovala počas revolučných dní v novembri roku 1918 v Nemecku. Práve otázka spôsobu sociálnej zmeny je predmetom súčasných diskusií o charaktere a prínose Luxemburgovej diela. Jej reflexia spoločenskej reality, pohybov vnútri politickej straníckej organizácie sociálnej demokracie v Nemecku, teoretické rozpory medzi revolučne orientovanou politikou robotníckeho hnutia a oportunistickou⁴ líniou tejto strany viedli autorku k formulovaniu konkrétnych záverov. Luxemburgovej pohľad na revolúciu sa vyvíjal v reakciách na konkrétne historické udalosti. Bol vždy autentický, metodicky podložený a nezriedka sebakritický. O Luxemburgovej vnímaní revolúcie sa dozvedáme najmä z jej teoretických spisov *Sociálna revolúcia alebo sociálna reформа?* (1900), neskôr z práce *Ruská revolúcia* (1917; uverejnené 1922), v ktorej hodnotí konkrétne udalosti v roku 1917. Okrem týchto prác sa k problematike spôsobu sociálnej zmeny neustále vracala vo svojich početných článkoch reagujúcich na politické dianie začiatku 20. storočia.

Cieľom tejto vedeckej štúdie je podať obraz vnímania revolúcie v Luxemburgovej diele, ukotviť ho v teoretickom koncepte autorky⁵, ktorý sa utváral v interakcii s historickou realitou. Zámerom štúdie je prispieť do rôznorodého spektra interpretácií vybraných aspektov Luxemburgovej filozofického odkazu prostredníctvom analýzy konceptu revolúcie tejto autorky cez prizmu jej vlastných metodologických východísk. Otázka revolúcie ako spôsobu sociálnej zmeny je prítomná v jej polemikách s revizionizmom a rovnako rezonuje v súvislosti s hodnotením konkrétnych dejinných udalostí jej doby. V súčasnosti je dielo Rózy Luxemburgovej diskutovaným v rámci polemík o demokracii, v súvislosti s kritikou kapitalizmu a spôsobov jeho prekonania. Interpretácie jej diela boli a sú spracúvané z viacerých perspektív, pričom sa orientujú na jej východiská prekonania kapitalizmu, jej miesto a význam v dejinách robotníckeho hnutia (Annelie Laschitz, Günter Radczun), zaoberajú sa Luxemburgovej chápaním demokracie, ľudovej participácie nás v sociálnej zmene (Jon Nixon, Rosemary H. T. O’Kane). V uplynulých desaťročiach

² Róza Luxemburgová chápe pod pojmom imperializmus štádium kapitalizmu charakteristické všeobecným zosťrením „svetovej konkurencie medzi kapitalistickými štátmi o posledné zvyšky nekapitalistického prostredia vo svete“ (LUXEMBURGOVÁ, Róza. *Akumulácia kapitálu*. Bratislava : Pravda 1979)

³ V texte sme uprednostnili všeobecné označenie „revolúcia“, keďže v prípade Luxemburgovej reflexie konkrétnych historických revolučných udalostí nie je ich charakter jednotný. Vo svojej teoretickej koncepcii sa však venuje primárne chápaniu socialistickej revolúcie.

⁴ Pojem „oportunizmus“ v danom kontexte označuje politickú prax sledujúcu východiská teoretického revizionizmu.

⁵ Teoretickým východiskom pre koncept revolúcie v diele Rózy Luxemburgovej bola dialektikomaterialistická metodológia. Z tohto dôvodu v predkladanej štúdii pracujeme s terminologickým aparátom prislúchajúcim danému teoretickému rámcu.

badáme tiež návraty k Luxemburgovej dielu ako k zdroju socialisticky orientovanej feministickej filozofie (Tove Soiland, Drucilla Cornell).

Kritika revizionizmu ako východisko uvažovania o revolúcii

Róza Luxemburgová sa už ako mladá študentka chcela zapojiť do činnosti robotníckeho hnutia. V danom období jeho najvýraznejšiu podobu v medzinárodnom meradle predstavovala politická organizácia sociálnej demokracie Nemecka. Hoci Luxemburgová bola pôvodom Poľka, spolu so svojimi krajanmi (Julianom B. Marchlewskim, Leom Jogichesom, Adolfom Warskim), s ktorými sa v mladosti angažovala pri založení Sociálnej demokracie Kráľovstva poľského⁶, sa rozhodla rozvíjať svoje aktívne pôsobenie v Nemecku. Urobila tak na základe domnienky, že v radoch nemeckej sociálnej demokracie, ktorá mala v tom čase veľký medzinárodný vplyv, najlepšie prospeje boju poľského revolučného robotníckeho hnutia za národné a sociálne oslobodenie. Z písomných záznamov Juliana B. Marchlewského sa dozvedáme o motívoch tohto kroku: „*V porobenom Poľsku sa kapitalizmus rozvíja ruka v ruke s kapitalizmom Ruska, Nemecka a Rakúska; z toho nevyhnutne vyplýva najužšie spojenie buržoázie poľských provincií s buržoáziou vládnucich štátov; v Poľsku sa vyostruje triedny boj a znemožňuje národné povstanie proti národnostnému útlaku. Úlohou poľského proletariátu je bojovať spoločne s ruskými, nemeckými a rakúskymi robotníkmi proti kapitalistickému poriadku; tento politický a hospodársky boj sa má viesť primerane k politickým pomerom v jednotlivých krajinách, takže je nevyhnutné čo najužšie spojenie s ruskou, nemeckou a rakúskou socialistickou stranou; pritom sa prirodzene zachová autonómia, ktorá zabezpečí uspokojenie kultúrnych záujmov poľského proletariátu. Len všeobecná revolúcia, ktorá zvrhne kapitalistický poriadok a zničí svetové panstvo kapitálu, môže viesť k oslobodeniu všetkých národov, teda aj poľského národa; kým vládne kapitalistický poriadok, nemožno vybudovať nezávislý poľský štát. Úlohou poľského proletariátu teda nie je boj za nezávislé kapitalistické Poľsko, ale boj za zvrhnutie kapitalistických štátov vôbec.*“⁷ Okrem ilustrácie uvažovania tejto skupiny Marchlewského vysvetlenie dokladá stanovenie cieľa ďalších politických aktivít (aj) Rózy Luxemburgovej. Tým bolo nahradenie kapitalistickej spoločensko-ekonomickéj formácie formáciou socialistickou. Toto bol cieľ sociálnej demokracie Nemecka, za ktorý sa v jej radoch chcela angažovať.

Do nemeckej sociálnej demokracie vstúpila v máji roku 1898, práve v časoch, keď sa v jej vlastných radoch začínal črtiť teoretický spor o ciele robotníckeho hnutia, z ktorého nevyhnutne

⁶ Sociálna demokracia Kráľovstva poľského predstavovala len jednu z frakcií poľského socialistického hnutia. Neskôr sa ku nej pričlenila Sociálna demokracia Litvy a vznikla stranická organizácia Sociálna demokracia Kráľovstva poľského a Litvy (SKDPaL).

⁷ LASCHITZOVÁ, Annelie – RADZUN, Günter. *Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom socialistickom hnutí*. Bratislava : Pravda 1975, s. 17.

vyplýval tiež spor o spôsoby ich dosiahnutia. V januári toho roku v časopise *Neue Zeit* Eduard Bernstein napísal: „*Priznávam otvorene, že mám pramálo pochopenia a záujmu o to, čo sa všeobecne rozumie pod ‚konečným cieľom socializmu‘. Nech je tento cieľ akýkoľvek, nie je pre mňa ničím, hnutie je pre mňa všetkým.*“⁸ Eduard Bernstein vyslovil požiadavku revidovať marxistické tézy, aktualizovať ich na pomery prelomu 19. a 20. storočia tým, že v taktických otázkach upustil od sledovania zmeny spoločensko-ekonomických pomerov a pozornosť upriamil na spôsoby dosahovania výtvarných pre postavenie robotníkov v daných spoločensko-ekonomických podmienkach. Stúpenci tohto revizionistického⁹ prúdu v nemeckej sociálnej demokracii, inšpirovaní Bernsteinom, vychádzali z tvrdenia, že likvidácia starého kapitalistického režimu nie je nevyhnutná, pretože rozvíjajúci sa kapitalizmus sám reguluje svoje rozpory. Na základe toho sa domnievali, že proletariát nemusí uchopiť politickú moc násilnou revolúciou, ale mohol by ju získať zákonnou a pokojnou cestou. Rovnako by ju nemal uplatňovať formou diktatúry proletariátu. V rámci takto chápanej taktiky nadobúdali presvedčenie, že socializmus môže vyrásť z kapitalistických spoločensko-ekonomických podmienok, na základe čoho razili stratégiu postupného prerastania socializmu skrz presadzovanie a uplatňovanie sociálnych reforiem. Svoj postoj neformulovali ako nezmierniteľný s panstvom kapitalistického vykorisťovania. Ambícia jeho odstránenia sa strácala v spektre politických nástrojov buržoázneho¹⁰ štátu, v ktorých videli nástroje uplatnenia reforiem. Sociálnodemokratická strana tak mohla s buržoáznymi stranami spolupracovať, dokonca takéto východiská neprotirečili ani myšlienke participácie na buržoáznej vláde.¹¹ V zhrnutí Bernsteinove závery vyústili do formulovania cieľa robotníckeho hnutia ako snahy presadzovať reformy a postupnou cestou, bez revolúcie a bez násillia sa dopracovať k socializmu.

Na navrhované zmeny a trendy v nemeckej sociálnej demokracii reagovala Róza Luxemburgová sériou článkov, ktoré v roku 1900 vyšli pod názvom *Sociálna reforma alebo sociálna revolúcia?* Text si v danom období získal veľký ohlas. Z hľadiska skúmanej problematiky v ňom tiež nachádzame prvé teoretické zmienky o Luxemburgovej chápaní revolúcie. Ako napovedá samotný názov práce, išlo o polemiku medzi dvoma diskutovanými spôsobmi dosiahnutia spoločenskej zmeny. Naproti revizionistom, ktorí jednostranne presadzovali cestu reforiem, Lu-

⁸ BERNSTEIN, Eduard. Der Kampf der Sozialdemokratie und die Revolution der Gesellschaft. In: *Die Neue Zeit*, Stuttgart, Vol. I, roč. 16, 1897/1898, s. 556.

⁹ Pojem „revizionizmus“ v danom historickom kontexte označuje teoretické snahy o revíziu marxizmu, orientované na zmeny v spôsobe uchopenia sociálnej zmeny, jej stratégie a v chápaní cieľov robotníckeho hnutia. Pod pojmom revizionizmus chápeme teoretický prúd vymedzujúci sa voči potrebe revolučného prekonania kapitalizmu, hlásiaci sa k postupnému prerastaniu do socializmu prostredníctvom reforiem. V konkrétnom historickom rámci ide primárne o teoretický koncept revízie marxizmu Eduarda Bernsteina. Pojmom „revizionisti“ sa označovali stúpenci Bernsteinovej revízie marxizmu v rámci polemík a diskusií odohrávajúcich sa v robotníckom hnutí na konci 19. a na začiatku 20. storočia.

¹⁰ Pojem „buržoázny“, „buržoázia“ prináleží k teoretickej koncepcii Rózy Luxemburgovej, vystavanej na základe metodológie dialektického materializmu. Pojem buržoázia (mešťanstvo) v danom zmysle označuje vládnu triedu v kapitalistickom spoločensko-ekonomickom usporiadaní.

¹¹ Takéto taktické pohľady sa začali pretavovať do praxe v medzinárodnom meradle vstupom francúzskeho sociálneho demokrata Alexandra-Étiennea Milleranda do buržoáznej vlády Waldecka-Rousseaua v roku 1899.

xemburgová vnímala celú otázku dialekticky, teda nezastávala stanovisko výlučne trvajúce na revolúcii, zároveň tiež neodmietala reformy. Revizionistické interpretácie protikladov medzi revolúciou a reformou považovala za metafyzické. Reformistická činnosť má podľa nej svoj zdroj práve v revolúcii ako v tvorivom akte historického vývinu, ktorý určuje aj jej smer. Róza Luxemburgová sa ostro dištancovala od názoru revizionistov, ktorí reformu pokladali za dlhotrvajúcu revolúciu a ktorí v revolúcii videli hutnú reformu. Tieto metódy pretvárania spoločnosti sú v jej ponímaní rozdielne svojou podstatou. Tvrdí, že revizionisti nahradili kategórie výrobných vzťahov kategóriami právnickými a vzťah medzi prácou a kapitálom nahradili abstraktnými vzťahmi medzi „bohatými“ a „chudobnými“. V takejto interpretácii sa potom program revolučného boja za socializmus premenil na utopickú požiadavku akéhosi „spravodlivého“ rozdelenia bohatstva, ktoré nijako nenaruša kapitalistické výrobné vzťahy, teda podstatu buržoáznej spoločnosti.¹² Zdôrazňovala, že spoliehať sa výlučne na reformy znamená pre hnutie praktické zbavenie cieľa. Dokladá, že iba orientáciou na nevyhnutnosť socialistickej revolúcie prestáva robotnícke hnutie prešľapovať na mieste, čím v skutočnosti len zachraňuje kapitalistické zriadenie, a púšťa sa do triedneho boja proti tomuto zriadeniu, vytyčuje si reálny cieľ – jeho konečnú likvidáciu. Cez prizmu tejto optiky vnímala Luxemburgová aj účasť sociálnodemokratickej strany v parlamente. Účasť sociálnodemokratickej strany v parlamente by bola podľa nej užitočná len vtedy, ak by jej cieľom nebola spolupráca s buržoáziou, ale využitie legálnych foriem na rozvíjanie triedneho boja proletariátu. Luxemburgová dialekticky spájala obe formy triedneho boja, nestrácajúc zo zreteľa konečný cieľ – socializmus. Práve cieľ bol pre ňu v presadzovaní spôsobov sociálnej zmeny rozhodujúcim. Cieľom jednostranného presadzovania postupných reforiem nie je v Luxemburgovej interpretácii odstránenie daných vzťahov, ale len ich vyretušovanie, vylepšenie, korekcia vzťahov starých: „...*Ak sa niekto rozhodne pre cestu reformy, miesto pre dobytie politickej moci a pre prevrat spoločnosti, nevolí v skutočnosti pokojnejšiu, bezpečnejšiu, zdľhavejšiu cestu k rovnakému cieľu, ale k cieľu inému; totiž nechce privodiť nový spoločenský poriadok, ale len nepodstatne pozmeniť starý. ... (takéto snahy) nespejú k tomu, aby sa uskutočnil socialistický poriadok, ale len k tomu, aby sa upravil poriadok kapitalistický, nezamýšľajú odstrániť námezdnú sústavu, ide im len o menšie vykorisťovanie, v krátkosti, smerujú k tomu, aby sa odstránili kapitalistické výstrelky, ale nie kapitalizmus sám.*“¹³

Argumenty podporujúce reformizmus a zákonité cesty uplatnenia sociálnych zmien, odvolávajúce sa na elimináciu násilia, Luxemburgová vyvracala logickou argumentáciou, vystavanou na vysvetlení násilných princípov buržoázneho zákonodarstva. Násilie je podľa Luxemburgovej neoddiskutovateľným činiteľom moderných dejín. Celý kapitalistický systém je vystavený na násilí, o čom rukolapne svedčia jeho vojenské organizácie.¹⁴ „*Buržoázna zákonosť nie je nič*

¹² *Dejiny marxistickej filozofie na prelome 19. a 20. storočia* (Kol. autorov) Bratislava : Pravda 1987, s. 226 – 231.

¹³ LUXEMBURGOVÁ, Róza. Sociální reforma nebo sociální revoluce? (1900), In: http://www.demokratickalevice.cz/wp-content/uploads/Rosa_Luxemburgova-SocialniReformaNeboSocialniRevoluce1900.pdf s. 32, (náhľad 1. 3. 2020).

¹⁴ LUXEMBURG, Rosa. Und zum dritten Male das belgische Experiment. In: *Gesammelte Werke*, Vol. 1, Berlin 1970, s. 241.

iné ako násilie vládnucej triedy apriórne povýšené na záväznú normu. (...) Keďže pre buržoáziu je právny poriadok len výrazom jej násilného panstva, môže byť pre proletariát parlamentný boj len úsilím uplatniť vlastné násilie. Ak za našou zákonnou, parlamentnou činnosťou nestojí násilie robotníckej triedy, pripravené v kritickom čase hocikedy vstúpiť do akcie, potom sa parlamentné akcie sociálnej demokracie premenia na práve také duchaplné mrhanie času, ako je napríklad čerpanie vody sitom. Reálni politici, ktorí neprestajne pripomínajú ‚pozitívne úspechy‘ parlamentnej činnosti sociálnej demokracie a používajú ich ako argument proti nevyhnutnosti a užitočnosti násilia v boji proletariátu, ani nezbadali, že tieto ‚úspechy‘ – hoc ako nepatrné – možno považovať len za produkt neviditeľného latentného násilia.“¹⁵ Z týchto poznatkov vyvodzovala, že proletariát sa nesmie obmedziť len na legalitu, lebo by podľahol buržoáznemu násiliu, ale musí sa usilovať sám použiť násilie. Toto násilie ešte Luxemburgová nevidela v samotnej proletárskej revolúcii, ale skôr v mimoparlamentnej akcii typu masového štrajku, verejnej demonštrácie a pod. Jej tvrdenia tiež nemožno vykladať ako obhajobu teroru a vznášanie požiadavky samotného násilia. V neskôr koncipovanom programe Zväzu spartakovcov sa v bode 3 jasne vyslovila proti teroru. „Proletárska revolúcia nepotrebuje pre svoje ciele nijaký teror, nenávidí a hnuší sa jej vražda človeka. Nepotrebuje tento prostriedok, keďže nebojuje proti jednotlivcom, ale proti inštitúciám.“¹⁶ Avšak „(...) násilie zostáva ultima ratio aj pre robotnícku triedu, pôsobí niekedy latentne, inokedy aktívne ako najvyšší zákon triedneho boja. A ak parlamentne alebo hocijakou inou činnosťou revolucionizujeme hlavy, robíme to preto, aby nakoniec v prípade potreby revolúcia vošla z hláv do pästí.“¹⁷

Róza Luxemburgová sa postavila proti absolutizovaniu parlamentného i mimoparlamentného boja. Považovala ich za dve vzájomne podmienené formy proletárskeho boja, ktoré vyplývajú z objektívnych sociálnych protirečení a ktoré nemožno ľubovoľne zamieňať. Revolúciu a násilie, ktoré ju sprevádza, nezavrhovala pre svoju apolitickosť či nehumánnosť, práve naopak, zdôrazňovala ju ako potrebu vymedziť sa voči stávajúcemu násiliu. Socialistické strany podľa nej musia byť pripravené na to, že skôr alebo neskôr dôjde k násilným zrážkam s buržoáziou, a to v prípadoch, „ked’ sa naše úsilie zameria proti životným záujmom vládnucich tried. Nedôjde k tomu zo záľuby v násilí alebo z revolučnej romantiky, ale z trpkkej historickej nevyhnutnosti. Parlamentarizmus ako samospasiteľný prostriedok politického boja robotníckej triedy je práve taký fantastický a nakoniec reakčný ako samospasiteľný generálny štrajk či samospasiteľné barikády. Pravdaže, v dnešných pomeroch je násilná revolúcia veľmi ťažko použiteľný, dvojsedčný prostriedok. A môžeme očakávať, že proletariát ho použije len vtedy, ak to bude jediná vhodná cesta, a pravdaže len v tom prípade, ak celková politická situácia a pomer síl viac-menej zaručia pravdepodobnosť úspechu. Treba si však zásadne uvedomovať nevyhnutnosť použiť násilie tak

¹⁵ Tamže, s. 242, 243.

¹⁶ LUXEMBURG, Rosa. Was will der Spartakusbund? In: *Gesammelte Werke*, Vol. 4, Berlin 1974, s. 445.

¹⁷ LUXEMBURG, Rosa. Und zum dritten Male das belgische Experiment. In: *Gesammelte Werke*, Vol. 1, Berlin 1970, s. 247.

*v jednotlivých epizódach triedneho boja, ako aj pri definitívnom boji o štátnu moc, lebo práve toto poznanie je schopné dodať aj našej pokojnej, legálnej činnosti patričný dôraz a účinnosť.*¹⁸

Pertraktovaním úlohy proletariátu a v dôraze na akciu (legálnu či nelegálnu) uvedomelej triedy, analýzami stratégií, resp. akcentom na čínorodosť robotníckeho hnutia Luxemburgová odmieta la rozšírené presvedčenie, že kapitalistické zriadenie zanikne samo od seba. Uznávala síce, že kapitalistické zriadenie pre svoje vlastné protirečenia dospeje k tomu okamihu, keď stratí svoje opodstatnenie, keď jednoducho nebude možné, no to neznamená, že zanikne samo od seba, automaticky, len na základe ekonomických krízových otrasov. Oproti revizionistickým názorom Luxemburgová nepokladala revolučné metódy triedneho boja za zastarané. V rámci polemík o úlohách a stratégii robotníckeho hnutia v nemeckej sociálnej demokracii sa Luxemburgová stavala na obhajobu marxistických východísk akcentujúcich potrebu prekonania kapitalizmu. Vo svojich prejavoch a publikovaných článkoch aktívne vystupovala proti revizionizmu a oportunitizmu (politickému výrazu revízie marxizmu). Otázku reforiem a revolúcie vnímala dialekticky. Neobmedzovala sa len na buržoáznu legalitu, zároveň nevyučovala myšlienku pokojného prechodu k socializmu. Otázka, akou formou sa uskutoční historický prechod od kapitalizmu k socializmu, bola pre Rózu Luxemburgovú otázkou historického rozvoja triednych síl a mocenských vzťahov.

Tvárou v tvár historickým revolučným skúsenostiam

Luxemburgovej úvahy o revolúcii sa nevinú len okolo teoretického taktického zvažovania triedneho boja proletariátu, ale nadväzujú na pohnuté udalosti začiatku 20. storočia. Išlo o tri revolučné udalosti dejín, ktoré bezprostredne vnímala, teoreticky spracúvala a na dvoch z nich sa tiež prakticky zúčastnila.

Prvou revolučnou udalosťou, ktorú mala Róza Luxemburgová možnosť prežívať, bola revolúcia z roku 1905. Ihneď, ako sa dozvedela o udalostiach v Rusku, navzdory odporúčaniam svojich kolegov sa rozhodla aktívne podieľať na dianí vo Varšave. Vypuknutie revolúcie vnímala ako povzbudenie vo svojej teoretickej práci a tvorivý počín, ktorý núti každého teoretika opúšťať svoje šablóny. Udalosti roku 1905 hodnotila z hľadiska taktiky a medzinárodného dosahu na celé robotnícke hnutie. Ruský proletariát podľa nej po prvý raz vystúpil na politické javisko samostatne ako trieda, ktorá „*jediná je historicky povolaná a schopná zvrhnúť cárizmus v Rusku aj inde vztýčiť zástavu civilizácie*“.¹⁹ Luxemburgová vnímala ruskú revolúciu ako „*proletársku revolúciu s buržoáznymi úlohami, alebo ináč povedané, buržoáznu revolúciu s proletárskymi socialistickými prostriedkami boja*“.²⁰ Nazerala na revolučné udalosti v Rusku cez rovnakú

¹⁸ Tamže.

¹⁹ LUXEMBURG, Rosa. Die Revolution in Russland. In: *Gesammelte Werke*, Vol. I, Berlin 1970, s. 492.

²⁰ LUXEMBURG, Rosa. Die Krise der Sozialdemokratie (Junius-Broschüre). In: LUXEMBURG, R. *Politische Schriften*. Leipzig 1969, s. 310.

optiku ako V. I. Lenin, teda že išlo o revolúciu svojím obsahom buržoáznodemokratickú, ale svojimi bojovými prostriedkami proletársku.²¹ Udalosti v Rusku v roku 1905 boli pre Rózu Luxemburgovú žriedlom historického optimizmu a nasledovaniahodným príkladom pre nemecké robotnícke hnutie. Svoje skúsenosti a hodnotenie ruských udalostí prednášala na stretnutiach v nemeckých mestách. Nadšenie z aktivity ruských robotníkov, ktorí sa odhodlali zvrhnúť cárizmus, vyjadрила na zhromaždení 25. septembra 1906 v Mannheime, keď tvrdila, že „na základe celkovej situácie v Nemecku sa musíme aj my pripraviť na boj, v ktorom budú rozhodovať masy... Ruský proletariát nám musí byť vzorom nielen svojím stanoviskom k parlamentarizmu, ale aj svojím odhodlaním a odvahou vytýčiť si také politické úlohy, aké si vyžaduje historická situácia. Ak môžeme niečo čerpať z ruskej revolúcie, tak to nie je pesimizmus, ale najväčší optimizmus.“²²

Ruské revolučné udalosti vo februári i v októbri v roku 1917 zastihli Luxemburgovú vo väznici, preto jej prvé pohľady na revolúcie v Rusku boli ovplyvnené informačnými obmedzeniami. Jej prvé články o Februárovej revolúcii v Rusku, ktoré písala pre *Spartakove listy*, boli založené na historických analógiách. Podstatu Februárovej revolúcie charakterizovala ako pokračovanie revolúcie z rokov 1905 – 1907. Jej úlohou bolo splniť starý program: nastoliť demokratickú republiku, osemhodinový pracovný čas, vyvlastnenie veľkostatkárov a pod. Tento program sa však spájal s úlohou proletariátu ukončiť svetovú vojnu.²³ Avšak práve riešením tejto úlohy sa ruský proletariát nevyhnutne dostával do „najostrejšieho protikladu k ruskej imperialistickej buržoázii, ktorá rojčí o Carihrade a čerpá zisky z vojny“.²⁴ Buržoáznodemokratická revolúcia v Rusku sa preto logicky musela premeniť na socialistickú, čo viedlo Rózu Luxemburgovú k charakterizovaniu Februárovej revolúcie ako prechodnej revolúcie svetodejinného dosahu. Otázkou prechodu k socialistickej revolúcii pritom nechávala otvorenú. Keď sa vo väznici dozvedela o udalostiach v Rusku v októbri (resp. novembri) 1917, napísala: „Ruská revolúcia a bolševická moc, ktorú priniesla, nastolila na program dňa problém sociálnej revolúcie. Všestranne vyhrotila triedny protiklad medzi kapitálom a prácou. Spôsobila, že medzi obidvoma triedami vznikla odrazu priepasť, z ktorej vzplanuli vulkanické pary a vyšľahli ohnivé plamene. Ako svojho času júnové povstanie parížskeho proletariátu a júnový boj po prvý raz rozpoltili buržoáznú spoločnosť prakticky na dve protikladné triedy, medzi ktorými môže byť iba boj na život a na smrť, tak postavila bolševická moc v Rusku buržoáznú spoločnosť tvárou v tvár tomuto poslednému boju na život a na smrť. Zničila a zmietla fikciu o krotkej robotníckej triede, s ktorou sa možno ako-tak dohodnúť, o socializme, ktorý sa vystatuje teoreticky neškodnými frázami, no v skutočnosti holduje zásade: žiť a nechať žiť – fikciu, čo vznikla v praxi posledných tridsiatich rokov nemeckej sociálnej demokracie a celej internacionály, ktorá išla v jej šľapajach. Ruská revolúcia tvrdou päťou

²¹ LENIN, Vladimír I. Prednáška o revolúcii roku 1905. In: LENIN, Vladimír I. *Spisy*. zv. 23, Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1956, s. 222.

²² LUXEMBURG, Rosa. *Redner der Revolution*. Vol. XI. : Rosa Luxemburg, Berlin: 1928, s. 29 – 30.

²³ LUXEMBURG, Rosa. Die Revolution in Russland. In: *Spartakusbriefe*, s. 303, 304.

²⁴ Tamže, s. 304.

*rozdrvila modus vivendi medzi socializmom a kapitalizmom, splodený parlamentarizmom v poslednom polstoročí a urobila zo socializmu, ktorý bol dovtedy nevinnou frázou volebnej agitácie a lákavou budúcnosťou, krvavo vážny problém súčasnosti.*²⁵ Róza Luxemburgová s nadšením uvítala novembrové udalosti a ako v mnohých otázkach robotníckeho hnutia vyjadrovala svoje sympatie k boľševikom. Okrem sympatií vznášala však tiež kritiku k v zvolenej taktike sociálneho boja, k spôsobu uchopenia moci alebo k uzatvoreniu brest-litovského mieru.

Otázka, ktorá ju v súvislosti s ruskou revolúciou zaujímala a ktorá bola už predtým predmetom jej polemík, sa týkala diktatúry proletariátu a demokracie. Róza Luxemburgová obhajovala diktatúru proletariátu a zároveň demokraciu. V tejto súvislosti nachádzala základnú chybu taktiky boľševikov, ktorí podľa nej postavili diktatúru proletariátu proti demokracii a rozhodli sa za diktatúru s vylúčením demokracie. Luxemburgová tvrdila, že proletariát musí vykonávať diktatúru, ale nie diktatúru strany alebo kliky, lež diktatúru triedy, to značí v najširšej verejnosti, za najaktívnejšej nehatenej účasti ľudových mas, v neobmedzenej demokracii.²⁶ Jedným z dôležitých aspektov v interpretácii Luxemburgovej chápania sociálnej zmeny a prechodu od kapitalizmu k socializmu je jej ponímanie demokracie, čo dokladuje tiež aktuálny vysoký vedecký záujem práve o tento aspekt jej tvorby (Jon Nixon, Rosemary H. T. O'Kane, J. P. Nettl). V daných súvislostiach sa vynárajú viaceré otázky smerujúce k definícii demokracie a k zohľadneniu konkrétnych historických okolností demokratickej formy vlády. Je možné sa domnievať, že Luxemburgová v danom období svojej tvorby chápala demokraciu v intenciách buržoázných demokracií (volebné právo pre všetkých občanov, neobmedzená sloboda spolčovania, zhromažďovania a tlače a pod.), a teda nezohľadnila fakt, že aj demokratické formy sa menia, keď sa mení ich sociálny obsah.

Tomuto prehľadu by zodpovedala jej neskoršia politická angažovanosť v novembri roku 1918. Otázka vzťahu demokracie a jej podoby na jednej strane a diktatúry proletariátu na strane druhej sa prejavila v praktickom riešení problému konštituovania národného zhromaždenia a/alebo robotníckych rád. Pod vplyvom procesu konštituovania nového zastupiteľského orgánu Luxemburgová začala prehodnocovať svoje niekdajšie stanoviská. Rozhodovanie medzi utvorením robotníckych rád alebo národného zhromaždenia identifikovala ako rozhodovanie o politickej moci jednej alebo druhej triedy. Prikloniť sa k sformovaniu národného zhromaždenia znamenalo vracať revolúciu do historického štádia buržoázných revolúcií, prikloniť sa k utváraniu robotníckych rád znamenalo konštituovať politickú moc proletariátu. Uvedomením si, že z hľadiska podstaty problému išlo o rozličné zastupiteľské orgány, v ktorých si dve antagonistické triedy organizovali svoju politickú moc, sa tak prihlásila k leninskej formulácii problému: buď ústavodarné zhromaždenie, alebo ústredná rada robotníckych a vojenských delegátov – „*iba*

²⁵ WEIL, Felix (ed.). *Rosa Luxemburg uber die russische Revolution*. Einige unveroffentlichte Manuskripte. Lipsko : dr. Carl Grunberg, 1928, s. 295 – 296.

²⁶ LUXEMBURG, Rosa. The Russian Revolution. In: SCHÜTRUMPF, Jörn (ed.). *Rosa Luxemburg or: The Price of Freedom*. Berlin : RLS, Carl Dietz, 2008, s. 59 – 93.

jedno z dvoch môže byť správne“.²⁷ Konkrétna revolučná prax ju dovedla k prehodnocovaniu východiska svojich niekdajších teoretických úvah. „Dnes nejde o to, či demokracia, alebo diktatúra. Otázka, ktorú nastolili dejiny, znie: buržoázna demokracia alebo socialistická demokracia. Lebo diktatúra proletariátu, to je demokracia v socialistickom zmysle. Diktatúra proletariátu..., to je použitie všetkých politických prostriedkov moci na uskutočnenie socializmu, na vyvlastnenie kapitalistickej triedy – v zmysle a z vôle ľudovej väčšiny proletariátu, teda v duchu socialistickej demokracie.“²⁸ Odteraz už nedefinovala socialistickú demokraciu ako „neobmedzenú“, ale ako vôľu revolučnej väčšiny proletariátu, ktorý zorganizoval v robotníckych a vojenských radách svoje revolučné násilie na potlačanie násillia buržoázie a na jej vyvlastnenie. Z týchto východísk vyvodila záver: aby mohol vývoj v Nemecku viesť k zriadeniu socialistickej republiky, treba dať všetku moc robotníckym a vojenským radám. „Ide o to, aby sa ‚Liberté, Egalité, Fraternité‘, ktoré proklamovala roku 1789 buržoázia vo Francúzsku, stali po prvý raz pravdou tým, že sa odstráni panstvo buržoázie. Ako prvý akt k tomuto oslobodzujúcemu činu treba nahlas pred celým svetom a pred storočiami svetových dejín zaznamenať: Čo doteraz platilo ako rovnoprávnosť a demokracia – parlament, národné zhromaždenie, rovnaký volebný lístok, bol klam a mam! Celá moc v rukách pracujúcich máš, ako revolučná zbraň na rozdrvenie kapitalizmu – to jediné je skutočná rovnoprávnosť, to jediné je skutočná demokracia!“²⁹ Predpokladom socialistickej revolúcie bolo v jej interpretácii nahradenie štátnych a parlamentných orgánov buržoázneho triedneho panstva proletárskymi triednymi orgánmi – robotníckymi a vojenskými radami. Obsahom ich politickej misie malo byť prevzatie kontroly nad výrobou a napokon skutočné vedenie výroby, resp. odstránenie monopolu jednej triedy na pracovné prostriedky, ktoré sa musia stať vlastníctvom všetkých, čo znamenalo odstránenie kapitalistického spôsobu výroby. Otázkou organizácie zastupiteľského orgánu, ktorú pred ňu predkladala historická realita, dospela k pohľadu na konstituovanie novej spoločensko-ekonomickej formácie a vnímanie demokracie v iných intenciách. Potrebu prehodnotenia vnímania politickej organizácie starého režimu načrtnol už Marx. V jeho teoretickej reflexii skúseností Parížskej komúny vyslovil potrebu prekonať dovtedajšiu formu politického života, buržoázny parlamentarizmus, aby sa dospelo k ozajstnej demokratickej štátnej moci. Nová spoločensko-ekonomická formácia, ktorú vyjadrovala Parížska komúna, predpokladala novú formu organizácie spoločnosti. Píše: „Komúna sa utvorila z členov mestskej rady, zvolených všeobecným hlasovacím právom v jednotlivých okresoch Paríža. Boli zodpovední a hocikedy zosaditeľní. Jej väčšinu tvorili, prirodzene, robotníci

²⁷ LUXEMBURG, Rosa. Der Weg zum Nichts. In: LUXEMBURG, R. *Ausgewählte Reden und Schriften*, Vol. II, Berlin 1955, s. 623.

²⁸ LUXEMBURG, Rosa: Die Nationalversammlung. In: LUXEMBURG, R. *Ausgewählte Reden und Schriften*, Vol. II, Berlin 1955, s. 606.

²⁹ LUXEMBURG, Rosa. Nationalversammlung, oder Räteregierung? In: LUXEMBURG, Rosa. *Ausgewählte Reden und Schriften*, Vol. I, Berlin: 1955, s. 643 – 644.

*alebo uznaní zástupcovia robotníckej triedy. Komúna nemala byť parlamentnou, ale pracujúcou korporáciou, súčasne výkonnou a zákonodarnou.*³⁰

V súvislosti s Luxemburgovej kritikou ruskej revolúcie je potrebné tiež dodať, že svoj spis Ruská revolúcia, ktorý napísala vo väzení, chcela po svojom prepustení a pod vplyvom novemberových udalostí v Berlíne revidovať. Podľa Luxemburgovej dlhoročnej priateľky a spolupracovníčky Kláry Zetkinovej podal o tomto jej zámere svedectvo Leo Jogiches. Pôvodné hodnotenie revolúcie vzniklo vo väzenskej izolácii, bez dostatočného materiálu. Po prepustení z väzenia sa Luxemburgová začínala v daných otázkach lepšie orientovať a nepomýšľala ani na uverejnenie svojej kritiky. „*Mala v úmysle napísať nové, väčšie pojednanie o ruskej revolúcii.*“³¹ K tej sa však už nedostala. Pôvodný nedokončený rukopis po jej smrti uverejnil Paul Lévi v roku 1922. Tento rukopis dodnes vyvoláva mnohé diskusie a vytvára pôdu pre možné interpretácie Luxemburgovej koncepcie ako koncepcie socialistickej revolúcie uskutočňovanej demokratickou cestou. Z hľadiska viacerých postulátov obsiahnutých v spisbe Rózy Luxemburgovej je však toto tvrdenie problematické, čo vytvára široký priestor pre interpretácie jej odkazu.

Polemiky o Luxemburgovej kritike boľševickej revolúcie sa opierajú primárne o jej chápanie demokracie bytostne spojenej s dôrazom na masovú akciu robotníkov a o interpretáciu jej posledného spisu Ruská revolúcia. Rosemary O’Kane vystupuje voči zmienenému argumentu poukazujúcemu na historické okolnosti vzniku spomínaného spisu a tomu, že Luxemburgová písala svoj posledný text vo väznici a neskôr svoje závery prehodnocovala.³² Tvrdí, že širšie posúdenie jej prác jasne ukazuje, že jej chápanie demokracie bolo dlhodobo konzistentné a bolo tiež ústredným prvkom jej revolučného myslenia.³³ Odvoláva sa pritom na úlohu máš v myslení Luxemburgovej. „*Druhom aktívnej participácie, ktorá by mala byť súčasťou socialistickej demokracie, je aktívna účasť na tvorbe rozhodnutí s mocou smerujúcou nielen zhora nadol, ale vzostupne, tak ako v dejinách sociálnodemokratického hnutia. Socialistická demokracia je pluralitná, masovo participatívna, demokracia, ktorej inštitúcie a štruktúry sa vyvíjajú a zostávajú vnímavými k zmenám. (...) Masová participácia by mala byť rokovanou politickou akciou, ktorá by ako kľúčové mala obsahovať spontánnosť idúcu s vodcovstvom, ktoré odpovedá na spontánne akcie.*“³⁴ V O’Kaneovej výklade sú zdrojom socialistickej demokracie masy, ktoré živelne utvárajú situáciu. Nie je daná vládou, je neustále utváraná.³⁵ Revolúcia je sociálnym

³⁰ MARX, Karol. Občianska vojna vo Francúzsku. In: MARX, Karol, ENGELS, Friedrich: *Výbrané spisy*, zv. I, Bratislava : Pravda 1963, s. 431.

³¹ IŠA, J. Úvod. LUXEMBURGOVÁ, Róza. *Akumulácia kapitálu*. Bratislava : Pravda 1979, s. 38; LASCHITZOVÁ, Annelie – RADZUN, Günter. *Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom socialistickej hnutí*. Bratislava : Pravda, 1975, s. 401.

³² Pozri tiež NETTL, John Peter. *Rosa Luxemburg*. London : Oxford University Press, 1969, s. 445, 446.

³³ O’KANE, Rosemary H. T. Democracy in the Revolutionary Thought of Rosa Luxemburg. In: MÁRQUÉZ, Xavier (ed.). *Democratic Moments*. Bloomsbury 2018, s. 137 – 144.

³⁴ Tamže, s. 142.

³⁵ O’KANE, Rosemary H. T. *Rosa Luxemburg in Action: For Revolution and Democracy*. New York – London : Routledge, 2017, s. 139.

konfliktom. Otázkou v tomto zmysle zostáva, ako je možné uplatniť spontánnosť v konflikte. Do tejto diskusie nutne vstupujú ďalšie otázky najmä praktického charakteru, otázky taktiky, stratégie a efektívnej organizácie. Tobôž, keď je zohľadnená skutočnosť, že konfliktom nie je len situácia samotnej sociálnej zmeny, jej priebehu, ktorej cieľom je uchopenie moci, ale konfliktný je i charakter situácie súvisiacej s udržaním (revolučnej) moci.

John P. Nettl za najdôležitejší prvok v revolučnom myslení Rózy Luxemburgovej nepovažuje dôraz na demokraciu, individuálnu slobodu alebo spontaneitu (pričom nepopiera ich zastúpenie a význam v jej diele), ale participáciu – kontakt vedenia revolučnej energie smerujúceho k dorastaniu triedneho vedomia a revolúcie.³⁶ Rovnako v jeho ponímaní osobnosť Luxemburgovej a jej odkaz je možné premýšľať v iných, stále nových rámcoch. Luxemburgovú v tomto zmysle vníma ako autonómnu politickú filozofku a poukazuje na inšpiratívnosť jej myšlienok bez ohľadu na teoretický rámec, v ktorých sú ukotvené. Podľa Nettla Luxemburgovej myšlienky transcendujú marxizmus, pretože podstatnou bola pre ňu morálna doktrína, ktorú videla v sociálnej revolúcii a socialistickej revolučnej aktivite, nie iba v napĺňaní zákonov dialektického materializmu, ale v oslobodení a v pokroku humanity.³⁷ Nettlova analýza vyvoláva niektoré otázky vo vzťahu k uplatneniu konkrétnej vedeckej metodológie na interpretáciu Luxemburgovej konceptu. Ako jedna z týchto otázok sa núka relevancia konzistentnosti vysvetlenia a interpretácie jej filozofickej práce bez osvojenia si a použitia marxistickej terminológie a metodológie, bez usúvzťažnenosti ku konkrétnej sociálno-politickej koncepcii, ku ktorej sa autorka sama hlásila. Prítom Luxemburgovej autentický a originálny pohľad, vývoj jej názorov na revolučnú taktiku a stratégiu odhaľuje chápanie marxizmu ako metodologického nástroja vysvetľujúceho sociálnu situáciu, ktorý nie je súborom princípov prísnych rovnakých dôsledkov pre všetky historické prostredia a všetky sociálne podmienky, ale operuje v súvzťažnosti na konkrétne prostredie bez obídenia niektorej z modalít. V danom kontexte je možné reflektovať jej úvahy o revolúcii, o stratégii a taktike revolučného boja a možno bližšie porozumieť jej analýzám konkrétnych historických udalostí.

Záver

Revolúcia má významné miesto v teoretickom odkaze Rózy Luxemburgovej. Je osou, okolo ktorej neustále osciluje, pričom samotná nie je v centre jej skúmania. Luxemburgová sa venuje kritike revizionizmu, podrobuje ho metodologickej konfrontácii, vykladá fungovanie kapitalizmu v jeho imperialistickom štádiu, ktoré napokon zhrnula v ekonomickom spise *Akumulácia kapitálu*, alebo vo svojich článkoch reaguje na politické udalosti jej doby. Tie sú nevyhnutne späté s revolučnými zmenami, preto v jej prácach má chápanie revolúcie zásadný význam. Už v roku

³⁶ NETTL, John Peter: *The Many Interpretations of Rosa Luxemburg's Legacy*. Verso Books, 2019, s. 9.

³⁷ Tamže, s. 9.

1900 vystavala kritiku revizionizmu a jeho vnímania spoločenskej zmeny prostredníctvom odhalenia metodologicky nedostatočného a nedialektického chápania vzťahu revolúcie a reformy. Už tu otázka revolúcie ako spôsobu spoločenskej zmeny, jej interpretácia a chápanie v súvislosti s cieľmi robotníckeho hnutia zohrala významnú úlohu. Neskôr sa v reflexii historických udalostí vracala k problému jej realizácie, k spôsobom organizovania nového spoločensko-ekonomického poriadku a ich cieľom. Život Rózy Luxemburgovej bol nielen teoreticky, no i prakticky spätý s revolučnými udalosťami. Ako bolo spomenuté, na dvoch z nich sa zúčastnila, jednu z diaľky pozorovala. Jej nadšenie pre zmeny spoločenskej organizácie, neochvejné vznášanie požiadaviek a politická aktivita zapríčinili tiež jej tragickú násilnú smrť.

Z hľadiska neskoršieho vývoja spektra ideových východísk sociálnej zmeny sa zaradila medzi autorov, ktorí odmietali jednostranné presadzovanie reforiem v rámci buržoázných zriadení (V. I. Lenin, J. C. Mariátegui a i.). Róza Luxemburgová pritom nechápala revolúciu ako nevyhnutný spôsob nastolenia nových spoločensko-ekonomických vzťahov, ale otázku jej relevancie vnímala dialekticky, pričom neupúšťala od konkrétnych historických súvislostí. Revolúcia bola pre ňu živou praxou teoretickej práce, v ktorej nachádzala emancipačný počín človeka. Dokonca vo svojom poslednom článku s názvom „V Berlíne vládne poriadok“, uverejnenom 14. januára 1919 v *Die Rote Fahne* zdôraznila: „*Obmedzení kati, váš poriadok je postavený na piesku. Revolúcia vzbĺkne zajtra znova, zarinčia jej zbrane a k vášmu úžasu zaznie hlas jej trúbenia: ‚Bola som, som a budem.‘*“³⁸

³⁸ LUXEMBURGOVÁ, Rosa. Die Ordnung herrscht in Berlin. In: *Die Rote Fahne* (Berlin) No. 14, 14. Januar 1919.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SPS.2020-2.4>**ZDENĚK VESELÝ**

Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka, Vysoká škola ekonomická, Praha, Česká republika

**SLOVENSKÁ OTÁZKA PŘI VZNIKU
ČESKOSLOVENSKA NA PAŘÍŽSKÉ MÍROVÉ
KONFERENCI 1919-1920¹****THE SLOVAK QUESTION DURING THE
ESTABLISHMENT OF CZECHOSLOVAKIA AT THE
PARIS PEACE CONFERENCE 1919-1920**

The subject of this paper is in connection with the establishment of Czechoslovakia the Slovak question at the Paris Peace Conference in 1919-1920. The essay is based on the approach that the conception of this issue is not only a matter of internal significance, ie only for Czechoslovakia itself and the Czech and Slovak people, as the majority of professional studies are oriented. The solution of this issue was very important also in terms of stability of the forming international system after the First World War. After a clear historical recapitulation of the development and formation of the Czechoslovak state idea, attention is paid to discussing the establishment of Czechoslovakia and, in this context, especially the Slovak issue at the Paris Peace Conference in search of the optimal concept. The researched issue is affected in two interconnected levels. The first is recognition of the existence of Czechoslovakia as a state and, together with that, the second recognition of the territorial scope of that state with a focus on Slovakia.

Key words: Slovakia; Slovaks; Czech; Czechoslovakia; Austria-Hungary; World War I; Paris Peace Conference; peace agreements; Supreme Council, Central Europe; postwar boundaries

Úvod

Předmětem této statě je slovenská otázka na mírové konferenci v Paříži v letech 1919 – 1920. Zpracování vychází z přístupu, že tato tematika nepředstavuje jen problematiku mající vnitřní význam, tj. jen pro samotné Československo a český a slovenský národ, jak jsou většinou orien-

¹ Studie byla zpracovaná v rámci projektu ÚPV SAV Bratislava *Slovensko pri vzniku Česko-Slovenska*.

tována i odborná zpracování, ale že její řešení bylo významné i z hlediska stability formujícího se mezinárodního systému po první světové válce. Obecně se jedná o problematiku, která patří k neodmyslitelné agendě studia mezinárodní politiky, mezinárodního práva a diplomacie. Z hlediska pojetí se jedná o případovou studii, usilující na konkrétním tématu reflektovat tak zásadní problematiku mezinárodních vztahů, jakou je vznik státu a jeho mezinárodní uznání. Problematika bude pojednána ve dvou vzájemně propojených rovinách: 1. uznání toho, kdo tento stát v jádru tvoří, a spolu s tím 2. uznání územního rozsahu tohoto státu jako jednoho z určujících a hlavních znaků státu obecně.

I.

Pojednávaná tematika úzce z hlediska historického vývoje souvisí s problematikou pojmání česko-slovenských vztahů v předchozím období.² I když v minulosti nacházíme v českém prostředí úvahy o spojení obou národů v jednom celku,³ tyto se ukázaly nereálné. Nejen pro odlišné pojmání poměru Čechů a Slováků⁴, ale i pro nemožnost tyto představy v tehdejší habsburské monarchii, zejména pak v éře rakousko-uherského státního dualismu, politicky prosadit. Jak česká, tak i slovenská politika za vrchol svého postavení v oddělených státních celcích Rakousko-Uherska spatřovaly v podstatě dosažení autonomního postavení. Svorníkem a prostorem pro rozvoj jejich vzájemných vztahů byla rovina česko-slovenské kulturní vzájemnosti.

Možnosti na změnu sebou přinášela až první světová válka a s ní spojená destrukce habsburské monarchie na základě její porážky ve válce. To sebou neslo i základní radikalizaci představ o budoucnosti státoprávního postavení Čechů a Slováků v rámci habsburské říše i mezi nimi. Na hutném podloží česko-slovenské kulturní vzájemnosti krystalizuje myšlenka a požadavek české a slovenské státní jednoty ve společném samostatném státě. Na české straně na počátku války nejdříve v emigračním a odbojovém prostředí v čele s T. G. Masarykem. Do rámce politické a státoprávní budoucnosti Čechů v samostatném státě Masaryk začleňoval od počátku i Slováky. Z počátku skrytých svým územím zahrnutým v rámci *Samostatných Čech*, jak se též výmluvně nazývá jeho první, sice neveřejný a soukromý dokument z jara 1915, zpracovaný za pobytu v Londýně pro britského ministra zahraničí Edvarda Greye.⁵ Záhy pak priznaných

² Podrobněji autor tuto problematiku rozebírá ve studii *Slovensko v české politice 20. století*. In: *Studia Politica Slovaca*, 2009, roč. II, č. 1, s. 3 – 22.

³ Konkrétně František Palacký ve svém projektu říšské ústavy z ledna 1849. (Srov. VESELÝ, Zdeněk (ed.). *Dějiny české politiky v dokumentech*. Praha : Professional Publishing, 2005, s. 326).

⁴ Např. Karel Havlíček Borovský, který do rámce jednoho národa s Čechy (československý národ) začleňoval i Slováky. (Stať *Slovan a Čech* in: VESELÝ, ref. 3, s. 53 an.).

⁵ „Český stát by se skládal z takzvaných českých zemí, totiž Čech, Moravy a Slezska; k nim by byly připojeny slovenské kraje v severních Uhrách, od Užhorodu po Košice podle národopisné hranice dolů po řece Ipole (Ipeľ – Z. V.) k Dunaji, zahrnující v to Prešpurk (Bratislava – Z. V.) a celý slovenský sever až k pohraniční čáře uherské“ (VESELÝ, ref. 3, s. 338). Podobně i v memorandu *Všenněmecká střední Evropa nebo nezávislé Čechy?* (L'Europe Centrale Pangermanique

v jím koncipovaném veřejném prohlášení prvního zahraničního odbojového orgánu *Českého komitétu zahraničního*, podepsaného i představiteli zahraničních Slováků.⁶ Ne-li jako národa, tak již v novém označení usilovaného státu: „*Usilujeme o samostatný československý stát.*“⁷ Požadavek spojení ve společném státě je obsažen dále i v *Prohlášení správy česko-slovenských spolků v Rusku* z 20. května 1915 či v *Clevelandské dohodě* uzavřené 22. října 1915 mezi představiteli Českého Národního Sdružení a Slovenské ligy v USA.⁸ A rovněž *Pittsburská dohoda* z 30. května 1918, uzavřená za účasti T. G. Masaryka a výše uvedených krajanských organizací v USA, rozšířených ještě o Svaz českých katolíků. Vedle státního spojení Čechů a Slováků a postavení Slovenska je zde proklamována i povaha budoucího státního zřízení: „*Schvaľujeme politický program usilujúci sa o Spojenie Čechov a Slovákov v samostatnom štáte Českých Zemi a Slovenska. Slovensko bude mať svoju vlastnú administratívu, svoj snem a svoje súdy. ... Česko-slovenský štát bude republikou. Jeho Konštitúcia bude demokratická.*“⁹

Spojení Čechů a Slováků v jednom státě u Masaryka vycházelo z několika zásadních důvodů. Předně a v kontinuální vazbě na jeho předválečné pojmání obou národů jakou dvou etnických větví jednoho politického národa vycházel z přesvědčení, kterým argumentoval již ve výše uvedeném memorandu *Samostatné Čechy*: „*Slováci jsou Češi, přesto, že užívají svého nářečí.*“¹⁰ A s tím souvisel i druhý důvod vážící se k jeho státoprávním a geopolitickým úvahám a spojený též s pojmáním války jako první etapy v úsilí Němců o realizaci světovládných cílů pangermánského programu.¹¹ Proto pokud by uvažovaný český stát projektoval jen v historických hranicích českých zemí, uvědomoval, si že tento stát by byl jednak zahrnoval početnou německou menšinu a jednak by v podobě rozsahu území a hranic Německa a Rakouska byl obklopen silným německým živlem i zvnějšku. Proto usiloval spojením se Slovenskem „vysunout“ český stát z německého sevření více na východ, kde by bylo společnými hranicemi možno se napojit na další uvažované slovanské státy. Konkrétně Polsko a jihoslovenský stát.¹² V úvahu, samozřejmě, připadalo i případné prosperující a demokratické Rusko. A na samém konci války se pak naskytla možnost dosáhnout ještě většího posunu uvedeným směrem připojením Podkarpatské Rusi.

ou une Bohême Independente?) pro francouzského ministra zahraničních věcí A. Brianda z února 1916 (MASARYK, Tomáš, G. *Válka a revoluce: články, memoranda, přednášky, rozhovory 1914 – 1916*. 1. Praha : Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav AV ČR, 2005, s. 187).

⁶ Zde konkrétně za Slovenskou ligu Albert Mamatey a Ivan Daxner.

⁷ VESELÝ, Zdeněk (ed.). *Dějiny českého státu v dokumentech*. 3. vyd. Praha : Professional Publishing, 2012, s. 461. Vedle toho, že se v prohlášení nehovoří o Slovácích, tak není zmíněna ani teritoriální skladba včetně Slovenska.

⁸ „*1. Samostatnosť Zemi Českých a Slovenska. 2. Spojenie Českého a Slovenského národa vo federatívnom svazku štátov, s úplnou autonómiou Slovenska...*“ (BEŇKO, Ján et al. (eds.). *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*. I. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 445).

⁹ Tamtéž, s. 485.

¹⁰ VESELÝ, ref. 3, s. 338.

¹¹ Srov. MASARYK, Tomáš, G. *Nová Evropa: stanovisko slovenské*. Brno : Doplněk, 1994, s. 181 – 182.

¹² Ve vztahu k poslednímu – podobně jako v uvedeném projektu K. Kramář – vytvořením koridoru. (Srov. VESELÝ, ref. 3, s. 326 – 327).

Výše uvedené ve snaze – a to byl třetí důvod – představit nový stát pro dohodové spojení a ve svém vyústění pro mírovou konferenci, která měla nový stát mezinárodně stvrdit jako stát co nejvíce monolitní, tvořený jedním národem československým, majícím v tomto státě jak převahu co do počtu, tak i z hlediska rozsahu jím obývaného území. A nikoli jako stát národnostní, který by u spojenců mohl vyvolávat námitku, že nový stát má ve vínku totéž zatížení národnostní roztržičností jako předchozí habsburská monarchie.¹³

A ještě nutno poukázat na jeden aspekt. V případě Čechů Masaryk trval ohledně rozsahu nového státu na základě historického práva na integritě dosavadních hranic českých zemí. V případě Slováků (jakož posléze i Podkarpatských Rusínů) právo na jejich sebeurčení zakládal na přirozeném právu s právem odtržení se od historického území Uher. A to v obou případech na základě stejné podstaty zdůvodnění, které uvádí historik Z. Šolle: „*Uhry byly do roku 1918 konglomerátem území, obydlených řadou malých národů, podobně jako sousední velké habsburské Rakousko. Zatímco v Rakousku byli Němci (zejména čeští Němci) nástrojem pangermánského ovládnutí řady ostatních malých národů v Rakousku žijících, v Uhrách byli vládnoucím národem Maďaři, kteří krutě potlačovali všechny ostatní národy v uherském státě žijící. Proto bylo nutno rozbít historické útvary Rakouska a Uherska.*“¹⁴

Podobně význam česko-slovenské vazby zdůraznil na jaře 1916 E. Beneš: „*Za dnešních poměrů mezinárodních mohli bychom vůbec těžko postavit otázku samostatných Čech bez Slovenska a vůbec bychom nemohli postavit otázku samostatného Slovenska bez Čech. Jinými slovy, jeden bez druhého nemůžeme dojít k svému národnímu cíli... A tudíž nelze mluvit o české otázce, aniž by se nemluvalo o slovenské otázce, nelze mluvit o Slovácích, aniž by se tím zároveň nerozumělo hnutí české. V žádném směru nelze mluvit principiálně o nadřaděnosti nebo podřaděnosti. Tam, kde zavoláš Čech, nechť se ti ozve zároveň Slovák – bychom dnes řekli, je-li dovoleno takto měnit Kollára. A to platí i pro naše hnutí i pro praktické řešení politických problémů po válce, až přijde o organizaci československého budoucího státu.*“¹⁵

Vzhledem k nastolení vojensko-byrokratické diktatury v monarchii po vypuknutí války a perzekučním zásahům domácí politika, pokud se mohla a chtěla vyjadřovat k situaci a budoucnosti obou národů, mohla tak činit jen v projevech loajality vůči monarchii, jak to dokumentoval vy-

¹³ Z tohoto aspektu též česko-slovenskou vazbu po válce zdůvodňoval E. Beneš: „*Češi před válkou a za války byli velmi málo známi, ale ještě méně byli známi Slováci. Uvést se samostatně v mezinárodní svět a učinit jen ze slovenské otázky otázku mezinárodní bylo pro Slováky samotné takměř za takových okolností nemožné... Byl totiž v západní Evropě i vzhledem ke státu československému a ke všem novým státům strach z tzv. balkanisace střední Evropy – strach ten byl by jistě proti nám zvítězil, kdyby se postavila ještě otázka samostatného státu slovenského, majícího něco přes 2 miliony slovenského obyvatelstva“ (BENEŠ, Edvard. *Smysl československé revoluce*. Praha: Památník odboje, 1923, s. 35 – 36).*

¹⁴ ŠOLLE, Zdeněk. Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání. In: ŠOLLE, Zdeněk (ed.). *Vzájemná neoficiální korespondence T. G. Masaryka s Eduardem Benešem z doby pařížských mírových jednání (Říjen 1918 – prosinec 1919)*. I. Praha: Archiv AV ČR, 1994, s. 51 – 52.

¹⁵ *Československá samostatnost* (Paříž), 8. 4. 1916, č. 16, s. 5. Cit. dle: ŠOLLE, ref. 14, s. 38 – 39.

nucený odmítavý postoj Českého svazu k cílům Dohody z 30. ledna 1917.¹⁶ Představy a úvahy o budoucím postavení Čechů a Slováků byly proto tajné a omezené na úzký okruh, konkrétně politiků činných v rámci Maffie, u nichž byla patrná oscilace mezi setrváním v rámci dosavadní monarchie, Kramářovým projektem slovanského impéria pod ruským vedením a úplnou samostatností, ale vždy v česko-slovenském spojení.¹⁷

Veřejně se pak domácí česká politika k požadavku státní samostatnosti a v tomto rámci i ke spojení Čechů a Slováků přihlásila v roce 1918. Již na jeho počátku deklarací generálního sněmu českých poslanců, známou jako *Tříkrálová deklarace* z 6. ledna 1918 a vycházející z koncepce jednotného československého národa: „*Národ náš hlásí se o svou samostatnost, opíraje se o své historické právo státní a jsa prodchnut všecek vřelou touhou, aby ve svobodné soutěži s jinými národy svobodnými a ve svém státě svrchovaném, plnoprávném, demokratickém, sociálně spravedlivém i na rovnosti všeho svého občanstva vybudovaném a v hranicích historických zemí a sídel svých a své větve slovenské přispěti mohl k novému velkému rozvoji lidstva.*“¹⁸

Slovenská politická reprezentace pak o pět měsíců později. Konkrétně závěrem z důvěrné porady představitelů Slovenské národní strany 24. května 1918, kde se v 1. bodě usnesení uvádí, že „*Slovenská národní strana stojí na stanovisku bezpodmienečného a bezvýhradného samourčovacího práva slovenského národa a na tomto základe vindikuje pre slovenský národ účasť na utvorení samostatného štátu pozostávajúceho ze Slovenska, Čiech, Moravy a Sliezska*“ (s tím, že o tomto má být informována i česká strana).¹⁹

Vytvoření společného česko-slovenského státu a konkrétní otázky s tím spojené zakotvovaly i dokumenty vzešlé z porad, které se uskutečnily koncem října 1918 mezi představiteli prozatímní československé vlády v čele s Edvardem Benešem a zástupci domácích českých politických struktur Českého svazu a Národního výboru v čele s Karlem Kramářem. Za slovenskou stranu byli přítomni zástupci Slováků, konkrétně Štefan Osuský a Ivan Markovič.²⁰ Proklamativně a veřejně pak bylo vyhlášení vzniku společného státu obsaženo ze strany české i slovenské politické reprezentace ve známé triádě pilířových a finálních dokumentů, jakými jsou *Washingtonská deklarace* (oficiálně *Prohlášení nezávislosti československého národa prozatímní československou*

¹⁶ Mezi nimi bylo v nótě odpovídající na výzvu prezidenta USA W. Wilsona z 19. prosince 1916 proklamováno též osvobození Čechů a Slováků z cizí nadvlády. (Znění nóty otištěno in: BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce: vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*. III. Praha : Orbis a Čin, 1935, s. 283).

¹⁷ Blíže viz: PAULOVÁ, Milada. *Dějiny Maffie*. I. Praha : Nákladem Československé grafické Unie, 1937, s. 420 an.

¹⁸ VESELÝ, ref. 7, s. 465.

¹⁹ BEŇKO, ref. 8, I, s. 480. První veřejný požadavek národního sebeurčení Slováků jako „*uhorskej vetvy československého kmeňa*“ zazněl již v rezoluci přijaté několik týdnů předtím 1. května 1918 na prvomájovém shromáždění v Liptovském Sv. Mikuláši uspořádaném slovenskými sociálními demokraty (*Mikulášska rezolúcia*), který byl také posledním impulzem k uvedenému stanovisku SNS. (Tamtéž, s. 470 – 472.)

²⁰ Znění dokumentů a příslušné odkazy viz in: VESELÝ, ref. 3, s. 379 an.

vládou) z 18. října 1918, *Zákon a Provolání Národního výboru* z 28. října t. r. a *Martinská deklarace*, přijatá Slovenskou národní radou 30. října t. r.²¹

Důležité bylo stvrzení vzniku společného státu Čechů a Slováků ze strany mezinárodního společenství. A to nejen v případě Československa, ale vůbec při vytváření nové státoprávní architektury ve střední Evropě připadlo mírové konferenci v Paříži v období let 1919 – 1920. A to pro nově vzniklý československý stát a jeho diplomacii přímo na konferenci znamenalo její hlavní aktéry, tj. představitele a zástupce vítězných mocností přesvědčit, že to bude stát životaschopný jak z hlediska svého vnitřního uspořádání a fungování, tak bude přínosný a potřebný i z hlediska svého mezinárodního postavení, zejména ve střední Evropě. A v této souvislosti tak na významu nabývalo ze strany jednání a závěrů mírové konference především nezpochybnitelné stvrzení toho, že nezbytnou součástí tohoto státu budou i Slováci a Slovensko.

II.

Pařížská mírová konference představuje v dosavadních dějinách diplomacie událost zásadního významu. A to v několika ohledech. Předně ukončovala v podobě první světové války dosud nejrozsáhlejší a nejničivější konflikt, který představuje první konflikt skutečně celosvětových, globálních rozměrů, i když její těžiště spočívalo především na evropských bojištích. Tomu odpovídala i povaha mírové konference, představující dosud největší počet zúčastněných stran. Ovšem s tím, že se diplomatického závěru války v podobě mírové konference nezúčastnily poražené státy, které se se svými protivníky nedohodly na příměří a ukončení bojů jako rovnocenní partneři. Státy tzv. Čtyřspolku byly nuceny přijmout kapitulaci za podmínek, které byly stanoveny vítěznými stranami Dohody. Jako první 30. září 1918 kapitulovalo Bulharsko, 27. října tzv. Andrásyho nótou Rakousko-Uhersko, 30. října t. r. Turecko a 11. listopadu t. r. konečně i Německo.

Bylo nesporným úspěchem dohodových diplomatů, že po kapitulacích aktech poražených států mírová konference byla připravena během velmi krátké doby a 18. ledna 1919 mohla začít v Hodinovém sále francouzského ministerstva zahraničních věcí v Paříži své jednání. Tak krátká doba, jež uplynula od konce bojů do zahájení konference, má zajisté své vysvětlení v tom, že

²¹ Jejich znění např. viz in: VESELÝ, ref. 7, s. 472 – 475, 479, 480, 481 – 482; BEŇKO, ref. 8, I, s. 493 – 496, 503 – 505, 513 – 514. Přitom je zajímavé, jak uvádějí M. Hronský a M. Pečník, že při jednáních o návrzích znění deklarace vystoupil I. Dérer, který na jednání tlumočil vzkaz delegace českých politiků v čele s K. Kramářem, která byla přes Vídeň na cestě do Ženevy k jednání s E. Benešem, že není jisté, že dohodové mocnosti budou akceptovat v rámci proponovaného českého státu i Slovensko. A proto bylo slovenské straně doporučováno, aby se namísto jednoznačného přihlášení se k novému státu vyjádřila raději mlhavě. A též aby v jejich poměru k Čechům vůbec v této souvislosti nebyl zmiňován požadavek svébytnosti či samosprávy Slovenska (HRONSKÝ, Marián – PEČNÍK, Miroslav. *Martinská deklarácia: cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska*. Bratislava : VEDA, 2008, s. 268).

dohodové mocnosti, které byly hlavními vítězi války, již měly své představy o povaze a obsahu mírových smluv, plynoucí z jejich válečných cílů z předchozího období.

A to i přesto, že k jejich synchronizaci docházelo postupně. Připomeňme v této souvislosti tři nejdůležitější předtím rozdílné přístupy. Ten první se týkal budoucnosti mnohonárodnostních říší Rakousko-Uherska a Osmanské říše. Oproti britskému a francouzskému stanovisku ještě v lednu 1918 americký prezident Wilson v rámci svých 14 bodů stál na stanovisku autonomizace obou říší. Druhý se týkal toho, jak dalece tvrdá budou opatření vůči poraženým státům. Konkrétně v případě Německa byl maximalistický přístup potrestání Německa, prosazovaný Francií, mírněn ještě v průběhu konference.²² Třetí se týkal toho, zda konference bude své završení spatřovat jen v uzavření mírových smluv s jednotlivými poraženými státy, jak to bylo zvykem na všech předchozích mírových jednáních. Či zda právě vzhledem k dosud nevídanému rozvratu mezinárodních vztahů, který válka způsobila, neusilovat zajistit stabilitu mezinárodních vztahů a odvrácení případných podobných válečných konfliktů i vytvořením mezinárodní organizace sdružující jednotlivé státy, jak to navrhoval americký prezident Wilson již v posledním ze svých 14 bodů. Úspěchem toho posledního pak bylo přijetí *Paktu o Společnosti národů* v dubnu 1919 jako prvního dokumentu mírové konference.

Náročnost pařížské mírové konference umocňovalo i to, že konkretizace uvedených přístupů do mírových smluv sebou nesla přípravu množství opatření povahy územní, politické, vojenské i ekonomické. Význam konference v dosavadních dějinách byl podtržen i dalšími skutečnostmi. Tím, že měla vzhledem k povaze uzavíraného válečného konfliktu celosvětovou dimenzi, byla možno říci také první mírovou konferencí celosvětového rozsahu, ať už se jedná o rozsah řešených problémů, či počet jejích účastníků. Její význam jako zásadní události dosavadní multilaterální a konferenční diplomacie v dějinách umocňovalo i to, že se odehrávala na poprvé na také summitové úrovni.

V souvislosti s výše uvedeným se konkrétně odvíjela organizace a jednání konference. Rozhodující pozici na konferenci měli představitelé vítězných „spojených a přidružených mocností“ se „zájmy všeobecného charakteru“. Jmenovitě premiéři Francie, Velké Británie a Itálie G. Clemenceau, D. Lloyd George, V. Orlando a prezident USA W. Wilson, kteří spolu s jejich ministry zahraničí a zástupci Japonska tvořili v různých variantách (deseti, pěti, čtyř, tří) Nejvyšší radu (Supreme Council). Druhou skupinu tvořily státy s „dílčími zájmy“. Sem se vedle Belgie či Polska, Jugoslávie, Řecka, ale např. i Číny a Panamy řadilo také nově vzniklé Československo. Této skupině připadla účast na jednání konference jen v záležitostech se jich bezprostředně týkajících. Do třetí skupiny pak přináležely neutrální státy.²³

²² Ze strany britského premiéra jeho memorandem z 25. 3. 1919, známým jako dokument z Fontainebleau.

²³ Přehledně k celkovému jednání konference viz SHARP, Alan. *The Versailles Settlement: Peacemaking after the First World War, 1919 – 1920*. Second Edition. Basingstoke – New York : Palgrave Macmillan, 2008; z dostupnějších titulů MACMILLANOVÁ, Margaret. *Mírotvorci: pařížská mírová konference 1919*. Praha : Academia, 2004; PROKŠ, Petr. *Vítězové a poražení: Střední Evropa v politických plánech velmocí za Velké války a na mírové konferenci v Paříži (1914 – 1918/1919 – 1920)*. Praha : Naše vojsko, 2016.

Jak bylo řečeno výše, zásadní změnou oproti mírovým jednáním v minulosti bylo, že přímými účastníky mírové konference nebyly poražené státy. Ty byly přizvány jen k převzetí připravených textů mírových smluv. Z mocností na konferenci též nebylo přizváno Rusko, v jehož případě se předpokládalo, že tamní sovětský režim bude jako nedemokratický svržen v rámci občanské války a zahraniční intervence.

Oficiálně nejvyšším orgánem konference bylo plenární zasedání, složené z členů všech delegací zúčastněných států. Oproti téměř permanentně zasedající Radě se jeho role omezila na schvalování stanovisek Rady. Pro vypracovávání stanovisek k jednotlivým otázkám bylo ustaveno celkem 58 výborů a komisí, kterým jednotlivé státy předkládaly své požadavky a nároky.²⁴

III.

V době zahájení mírové konference v Paříži nově vzniklé Československo procházelo procesem své konsolidace ve dvou liniích. V té první se jednalo o vytváření a etablování vnitropolitických struktur a institucí včetně konstituování ministerstva zahraničních věcí a československé zahraniční služby. Ve druhé pak o problémy spojené s ovládnutím území nového státu. Konkrétně se jednalo o iredentu Němců z českého pohraničí, polské nároky na některá severní československá území a o problematiku Slovenska. První se podařilo vyřešit v českém pohraničí potlačením iredenty už i proto, že dotčená území, obývaná od středověku Němci, byla vždy integrální součástí Českého království. Řešení dalších dvou problémů bylo složitější. Polské nároky na Těšínsko, Oravu a Spiš přerostly ve vzájemný ozbrojený konflikt (tzv. sedmidenní válka).²⁵

Ještě složitější bylo ovládnutí území a stanovení hranic Slovenska. Nová maďarská vláda v čele v Mihályem Károlyim usilovala o udržení integrity Uher v dosavadním rozsahu.²⁶ Oporou jí v tom bylo jak příměří uzavřené kolabujícím Rakousko-Uherskem 3. listopadu 1918 v Padově, které stanovovalo konkrétní demarkační linii jen na italské frontě, tak i příměří, které Károlyiho vláda uzavřela o deset dní později v Bělehradě. To stanovovalo demarkační linii jen na balkánské frontě, a nikoli mezi Maďarskem a Slovenskem. Maďaři se proto snažili zde dále setrvat.²⁷

²⁴ Pro teritoriální záležitosti nástupnických států konkrétně komise pro záležitosti československé (a zde ještě speciální komise týkající se problematiky Těšínska, Oravy a Spiše), polské, rumunsko-jugoslávské, pobaltské, ale i řecké a souhrnně pro celou tuto agendu pak Ústřední teritoriální komise, jíž předsedal blízký spolupracovník G. Clemenceaua André Tardieu.

²⁵ Blíže k problematice (konkrétně polské nároky na Těšínsko, Oravu a Spiš), která sice byla významným tématem „československého koše“ na mírové konferenci, ale zde není předmětem výkladu, viz z řady titulů naposledy JELÍNEK, Petr. *Zahraničně-politické vztahy Československa a Polska 1918 – 1924*. Opava : Matice slezská, 2009.

²⁶ Jediná případná územní koncese se týkala Chorvatska a Slavonska, které se případně měly stát na základě manifestu císaře Karla I. z 16. října 1918 součástí jihoslovenského státu v rámci federalizované rakouské monarchie.

²⁷ Podle par. 6 padovského příměří spadalo rakousko-uherské území i nadále pod předchozí správu. Bělehradské příměří, které uzavřela Károlyiho vláda ve snaze zabránit postupu srbské armády do Uher s hlavním velitelem dohodových armád na Balkáně gen. Franchetem d'Espereym, v par. 17 také stanovovalo, že území Uher (s výjimkou Chorvatska a Slavonska) se ponechává pod dosavadní správou.

V rámci udržení integrity Uher se nová maďarská vláda svým způsobem snažila napodobit císařský manifest z 16. října 1918 o federalizaci západní poloviny právě rozpadlého soustátí návrhem poskytnout nemaďarským národům autonomii. Důkazem toho byl i pozdravný telegram ustavující se Slovenské národní radě, který ji zaslal koncem října 1918 Károlyi ještě jako předseda krátce předtím vzniklé Maďarské národní rady a v němž se uvádělo, „*že podľa nášho presvedčenia a svätej viery slovenský a maďarský ľud sú na seba odkázané a že v priateľskej dohode a bratskej spolupráci musíme hľadať podmienky krajšej budúcnosti a zábezpeky lepšieho života*“.²⁸

Podstata maďarské politiky spočívala v tom, že byla ochotna uznat, že sice byla prohrána válka, ale její důsledky se nedotknou územní integrity Uher. V tomto úsilí také Károlyi při různých jednáních kladl důraz jen na diskontinuitu s politikou předchozí uherské vlády a prezentoval se jako představitel maďarských demokratických sil, které jsou zodpovědné za další vývoj uherského státu v jeho předválečném rozsahu. Důkazem demokratické transformace měla být také státoprávní přestavba Uher, respektující právo na sebeurčení jejich jednotlivých národů – ovšem jen ve stávajícím státním rámci.²⁹

Slovenská a také československá politika však tento přístup zásadně odmítla. Výkonný výbor SNR ve své odpovědi na uvedený Károlyiho telegram další státní soužití s Maďary odmítl jasným vymezením nové podoby vzájemných vztahů jako vztahů mezi dvěma státy: „*Slobodný česko-slovenský národ chce byť dobrým susedom a bratom maďarského národa.*“³⁰

Československé diplomacii, jmenovitě ministru zahraničí Edvardu Benešovi, se prostřednictvím francouzských vládních míst i přes řadu problémů koncem listopadu 1918 podařilo dosáhnout anulování bělehradského příměří. V notě s datem 3. prosince 1918 pak nejvyšší velitel spojeneckých vojsk maršál Ferdinand Foch prostřednictvím velitele východních dohodových vojsk pplk. F. Vixe sdělil československé i maďarské straně, že Československo jako spojenecký stát má právo na obsazení slovenského území, které tudíž maďarská vláda musí bezodkladně vojensky vyklidit.³¹ Fochova nota však přesně nespecifikovala území, která mají Maďaři opustit. Dne 6. prosince t. r. pak dočasnou demarkační linii dohodl přímo s maďarskou vládou diplomatický zástupce Československa v Budapešti Milan Hodža. Ta však vedla severněji, než byla představa Prahy. O dva týdny pak mezi Československem a Maďarskem hraniční linii stanovila Dohoda. Stalo se tak konkrétně notou francouzského ministra zahraničí Stephena Pichona z 21. prosince t. r., vytyčující jižní a východní hranice Slovenska následovně: „*Dunaj, od dnešnej hranice*

²⁸ BEŇKO, ref.8, II, s. 35 – 36.

²⁹ K snahám maďarské vlády získat pro svůj postup i SNR viz RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 70 – 71.

³⁰ BEŇKO, ref. 8, II, s. 37. Český publicista F. Peroutka ve své známé práci o prvních letech Československa stanovisko SNR komentoval slovy: „*Aékoliv Károlyi jinak velice se lišil od padlé uherské vlády, udržoval dále její program územní integrity. Řeč o ničem více než o dobrém sousedství i jeho sluchu zněla jako zvuk zvonu pohřebního*“ (PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. I. Praha : NLN, 1991, s. 116).

³¹ Její znění viz BENEŠ, ref. 16, II, s. 489.

Uhorska až k rieke Ipel' odtiaľ tok rieky Ipel' až k mestu Rimavská Sobota, potom priama čiara od západu k východu až k rieke Uh a odtiaľ potom tok rieky Uh až ku hranici Haliča.“³² Nutno ovšem podotknout, že Pichon konečné stanovení těchto hranic podobně jako hranic celého Československa i dalších zemí odkazoval až na mírovou konferenci.

V tomto mezinárodně daném provizoriu se postupně etablovala moc československého státu na Slovensku. Koncem roku 1918 sem byl vyslán jako ministr s plnou mocí Vavro Šrobár.³³ Vojevsky bylo Slovensko ovládnuto do konce ledna příštího roku.

IV.

Z hlediska mezinárodního bylo důležité, že pokud šlo o pojímání československé otázky na pařížské mírové konferenci, existenci Československa nikdo nezpochyboval, což předjímala řada předchozích diplomatických uznání československé vlády ještě před vznikem a těsně po vzniku Československa, zejména ze strany dohodových velmocí jako hlavních aktérů konference.³⁴ To se vztahovalo v širším středoevropském kontextu i na další státy, kde se ovšem počítalo s užší koordinací mezi nimi.³⁵ Konkrétně se to týkalo Československa, Polska a Jugoslávie, což se v plném rozsahu nerealizovalo pro konfliktní československo-polský vztah ohledně Těšinska, Oravy a Spiše.³⁶

Zájem Československa a agenda vrcholných dohodových aktérů ve spojitosti s tím se tak na mírové konferenci soustředily na problematiku, která s uznáním existence Československa tvořila spojitě nádoby, tj. na územní rozsah a hranice nového státu, kde otázka Slovenska hrála kardinální roli. A to ve vazbě na to, že Československo bude zatíženo velkým procentuálním zastoupením jinonárodního obyvatelstva v podobě národnostních menšin, zejména německé a maďarské. A k tomu v závěrečné fázi vzniku Československa přistupovalo ještě předtím neplánované připojení Podkarpatské Rusi, o jehož rusínském obyvatelstvu nebylo zřejmé, zda ho

³² BEŇKO, ref. 8, II, s. 71 – 72. Blíže k problematice demarkační linie viz BENEŠ, ref. 16, II, s. 479 an.; KLIMKO, Jozef. *Politické a právne dejiny hranic predmnichovskej republiky 1918 – 1938*. Bratislava : Veda, 1986, s. 45 an.; HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon*. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 121 an.

³³ K V. Šrobárovi v této souvislosti i v celkovém záběru jeho osobnosti viz PEKNÍK, Miroslav a kol. *Dr. Vavro Šrobár: politik, publicista a národnoosvetový pracovník*. Bratislava : VEDA, 2012.

³⁴ Jako zcela jasnou záležitost existenci Československa v rozsahu českých zemí, Slovenska i Podkarpatské Rusi např. dokumentuje příslušná pasáž instrukcí pro zástupce USA na mírové konferenci, zpracovaných odbornou sekci poradního orgánu amerického prezidenta (*Peace Inquiry Bureau*) z 21. 1. 1919: „*Zřízení Česko-Slovenského státu je již fait accompli. Jeho vládní mašinerie byla již zorganizována, a tak již zbývá jen potvrdit podmínky jeho existence a jeho hranic*“ (MILLER, David, H. *My Diary. At the Conference of Paris. With Documents. Volume IV*. New York : Appeal printing Company, [1924], s. 230 – 231).

³⁵ K diferenci těchto představ a jejich motivů stručně viz úvodní pasáž ve starší, ale přesto si svou platnost ponechávající práci americké historičky D. Permanové (PERMAN, Dagmar. *The Shaping of the Czechoslovak State: Diplomatic History of the Boundaries of Czechoslovakia, 1914 – 1920*. Leiden : E. J. Brill, 1962).

³⁶ Zmíněná D. Permanová vzhledem k tomu uvádí, že se sice na závěr mírové konference objevily pochyby, zda provedená opatření povedou ke stabilitě střední Evropy, ale dohodové mocnosti vzhledem k poklesu politického a vojenského vlivu ve střední a východní Evropě „*nemohly již v těchto faits accomplis prosadit žádné zásadní změny*“ (PERMAN, ref. 35, s. 7).

pojímát jako další národní větev v rámci československého národa, či jako samostatný národ, resp. národnostní menšinu.³⁷ Snad vzhledem k tomuto skladebnému procesu československého státu, poněkud připomínající puzzle, britská autorka M. Macmillanová vyjádřila význam utváření Československa pro dohodové spojení a pařížskou mírovou konferenci až k poněkud příkrým konstatováním: „*Ani Britové, ani Američané se příliš nezajímali o tuto novou zemičku, která připomínala pulce s hlavičkou na západě a s ocáskem mávajícím na východě, tísničího se mezi Polskem na severu a Maďarskem na jihu. Francouzi zájem projevovali, nikoli však z nějakých sentimentálních pohnutek, ale kvůli bezpečnosti.*“³⁸ A právě v této souvislosti ve snaze oslabit výtku na národnostní tříšť nového státu významnou roli pro československou stranu na konferenci hrála otázka Slovenska.

Operační prostor pro prosazení československých požadavků včetně začlenění Slovenska vytvářel model, který hlavní mocnější protagonisté mírové konference stanovili i pro další nově vzniklé státy. Jejich požadavky a představy měly být nejdříve vyslechnuty vedením konference a poté postoupeny k dopracování a konkretizaci na úrovni příslušných komisí. Konečné schválení pak následně připadlo vedení konference.

Pro československou stranu to byl úkol náležitě se na toto „grilování“ před nejvyššími a rozhodujícími představiteli připravit (viz níže). Význam při tom mělo vedle již uvedeného i několik dalších faktorů. Československo náleželo ke skupině států přináležejících k vítězné koalici (i když v druhořadém postavení zařazené, jak bylo uvedeno výše, do skupiny „stát s dílčími zájmy“). A na straně vítězů se také – byť omezeně – podílelo na jednání dohodových mocností o příměří koncem války. Konkrétně ve vztahu k Rakousko-Uhersku a Německu na základě uznání Československa za spojení a na základě smluvního ujednání s Francií a Velkou Británií o československé účasti na spojeneckých konferencích týkajících se také československých zájmů.³⁹ A od toho se i ve věci jeho požadavků odvíjela příznivá očekávání. Avšak poněkud v rozporu s realitou, na kterou upozorňuje B. Ferencuhová: „*Napriek spontánnemu vzniku nových štátov veľmoci chceli pristupovať k územiu bývalého Rakúsko-Uhorska ako k územiú porazeného nepriateľa a Československo sa muselo stále dovolávať svojho štátútu vojnového spojenca. Do 17. marca 1919 nebolo jasné, či bude priamym signatárom mierových zmlúv.*“⁴⁰

Významné bylo i to, že na mírové konferenci bylo Československo zastupováno jednotnou delegací tohoto státu. Nikoli jako parciální delegace česká a slovenská, které měly od meziná-

³⁷ K problematice Podkarpatské Rusi podrobně RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918 – 1946*. Praha : Východní, 2016.

³⁸ MACMILLANOVÁ, ref., 23, s. 235 – 236. A s poukazem na uvedenou územní a národnostní nesourodost nového státu jako předem daný důvod následného rozpadu další britská autorka M. Heimannová ve své monografii o Československu jako státu který selhal, v závěru kapitoly s rovněž sugestivním názvem *The Invention of State* uvádí: „*Založení nového státu se ukázalo úžasně jednoduchou záležitostí, jeho udržení však už byla věc mnohem obtížnější*“ (HEIMANN, Mary. *Czechoslovakia. The State that failed*. New Haven – London : Yale University Press, 2009).

³⁹ Blíže BENEŠ, ref. 16, II, s. 445 an.

⁴⁰ FERENCUHOVÁ, Bohumila. *Francúzsko a slovenská otázka 1789 – 1989*. Bratislava : VEDA, 2008, s. 219.

rodního fóra stvrzení své jednotnosti teprve dosáhnout.⁴¹ Oficiálně byla československá delegace vedená předsedou vlády Karlem Kramářem. Ve skutečnosti byl hlavním jejím vyjednavatelem ministr zahraničí Edvard Beneš, znalý dohodového diplomatického prostředí již z doby války.⁴² Vedle Beneše měl velký podíl na jednáních také generální tajemník československé delegace, slovenský diplomat a tehdejší vyslanec v Londýně Štefan Osuský, který pak po Benešově návratu do Československa v září 1919 byl 7. listopadu t. r. oficiálně pověřen vedením delegace.

Součástí delegace se stala i řada odborníků a zpravodajové, kteří jako poradci byli členění podle příslušné tematiky a úkolů celkem do 17 skupin.⁴³ Spolu s dalším pomocným personálem a zpravodaji předních českých deníků tak československá delegace čítala na osm desítek členů.⁴⁴ Vedle toho se někteří českoslovenští zástupci podíleli i na práci některých všeobecných konferenčních komisí.⁴⁵ Po dobu jednání konference československá delegace představovala samostatný odbor v rámci formujícího se ministerstva zahraničních věcí.⁴⁶

Z celkového počtu bylo v delegaci zastoupeno vedle Š. Osuského celkem již jen několik dalších Slováků: publicista, jazykovědec, literární historik Jozef Škultéty (skupina pro etnografické, geografické a statistické otázky), národohospodář a podnikatel Fedor Houdek (národohospodářské otázky), politik Igor Hrušovský (otázky průmyslové, obchodní, koloniální a námořní), od-

⁴¹ Proto byla z tohoto hlediska důležitá korekce Martinské deklarace, provedená bezprostředně po jejím přijetí z iniciativy Milana Hodži. Konkrétně byl vypuštěn 4. bod, žádající samostatné zastoupení Slováků na mírové konferenci, z čehož vyplývalo, že nový stát včetně Slovenska bude zastupovat společná československá delegace (BEŇKO, ref. 8, I, s. 493 – 496; HRONSKÝ – PEKŇÍK, ref. 18, s. 278 – 279). Tedy shodně s požadavkem obsaženým na české straně již v Tříkrálové deklaraci: „...jsme povinni určitě a jasně za lid český a porobenou a politicky umlčenou větev slovenskou v Uhrách vyznačiti svoje stanovisko k nové úpravě poměrů mezinárodních ... protestujeme slavnostně proti odmítání práva na sebeurčení národů při jednání mírovém a žádáme, aby ve smyslu práva toho zabezpečena byla všem národům, tedy i našemu, účast a plná volnost obhájení svých práv na mírovém kongresu“ (VESELÝ, ref. 7, s. 464 – 465).

⁴² Beneš se pak stal i formální hlavou delegace, když Kramář po obecních volbách konaných v červnu 1919 jednání konference opustil, když volby vyhrála sociální demokracie a novým československým premiérem se za tuto stranu stal Vlastimil Tusar, předtím vládní zmocněnec zastupující Československo v diplomatických stycích s Rakouskem.

⁴³ Základní seznam delegace podle údajů in: HOUDEK, Fedor *Vznik hranic Slovenska*. Bratislava : Prúdy, 1931, s. 283 – 285. Zajímavé je, že poradci vedle obecných problémů (např. etnografické, geografické, národohospodářské, obchodní, dopravní, vojenské, církevní, právnícké, sociální) byli vyčleněni i pro otázky Slezska, Podkarpatské Rusi a Lužic, nikoli však pro slovenskou problematiku. (K tomu ze současné literatury blíže viz DEJMEK, Jindřich – KOLÁŘ, František. Počátky československé diplomacie. In: DEJMEK, Jindřich – KOLÁŘ, František – NĚMEČEK, Jan (eds.). *Československo na pařížské mírové konferenci 1918 – 1920*, I. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 2001, s. 25 – 26; KUKLÍK, Jan. Československá delegace na pařížské mírové konferenci ve světle memoárů profesora Jana Krčmáře a CHODĚJOVSKÝ, Jan. Vědci uprostřed „velké politiky“. Pařížská mírová jednání ve svědectví odborných poradců československé delegace. In: DEJMEK, Jindřich a kol. *Zrod nové Evropy: Versailles, St. Germain, Trianon a dotváření poválečného mírového systému*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2011, s. 125 – 138 a s. 139 – 157; k slovenské účasti HRONSKÝ, ref. 32, s. 158; z pamětníků pak KRČMÁŘ, Jan et al. *Paměti*. II. díl. Praha : Filozofická fakulta UK – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2007).

⁴⁴ Z toho stálých delegátů byla kontinuálně účastna mírové konference zhruba pětina. Ostatní pouze v době, kdy byla projednávána jich se týkající problematika. (Srov. KOVTUN, Jiří. *Republika v nebezpečném světě: era prezidenta Masaryka 1918 – 1935*. Praha : Torst, 2005, s. 66).

⁴⁵ Konkrétně v komisích mezinárodní zákonodárství práce, pro mezinárodní komunikace a pro režim řek a přístavů, pro Společnost národů a pro zkoumání válečných škod (DEJMEK – KOLÁŘ – NĚMEČEK, ref. 43, s. 209 – 210).

⁴⁶ DEJMEK, Jindřich. *Diplomacie Československa. Díl 1. Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918 – 1922)*. Praha : Academia, 2012. s. 27 – 28.

borník na dopravní problematiku Viliam Černo (otázky železnic a vodních cest) a páter Marian Blaha (církvní otázky).⁴⁷

Souhrnně a konkrétně byly československé požadavky zpracovány do memorand určených vedení mírové konference. Podklady pro ně už od konce listopadu 1918 připravoval Úřad pro přípravu mírové konference v Praze za pomoci odborných poradců, z nichž řada, jak bylo uvedeno výše, byla i členy československé konferenční delegace.

Nutno ocenit, že se jednalo vsuktu o obdivuhodný výkon, když uvážíme, že na přípravu materiálů a jejich zpracování bylo jen několik málo měsíců. To odráželo na základě odborné kvalifikace daných odborníků jejich schopnost ve svém celku uceleně a propojeně zdokumentovat a zdůvodnit požadavky předkládané příslušným orgánům mírové konference (i když, abychom byli spravedliví, ne vždy bez tendenčnosti, plynoucí z politického zadání vedení československé delegace) v tak „hvězdné hodině“, jakou byl vznik státu a potřeba získat uznání mezinárodního společenství.

A nutno si v této souvislosti též uvědomit, že o budoucnosti rozsahu Československa rozhodovali v pozicích nejvyšších představitelů Dohody lidí, kteří vedle své jistě nesporné politické kvalifikace sice měli rozsáhlé znalosti, ale až na výjimky určitě ne z problematiky tak detailní, jakou byla národnostní a územní česká a slovenská problematika v kontextu střední Evropy. Proto byly důležité podklady a návrhy, které pro ně také připravovaly týmy odborníků.⁴⁸

Konečnou formulaci a úpravu memorand si pak provedl E. Beneš sám (a také je místy ich formou vykládá).⁴⁹ Memoranda nesla následující tematické názvy: 1. Čechoslováci. Jejich dějiny a civilizace – Jejich zápas a dílo – Jejich role ve světě; 2. Územní požadavky Československé republiky; 3. Problém Němců v Čechách; 4. Problém Těšínského Slezska (během československo-polského konfliktu o tuto oblast doplněno ještě Memorandem 4a o situaci ve Slezsku); 5. Slovensko. Požadované území na Slovensku; 6. Problém Uherských Rusínů; 7. Lužičtí Srbové; 8. České Horní Slezsko (Oblast Ratibořska); 9. Problém území Kladska; 10. Problém úpravy československých a německo-rakouských hranic; 11. Československá republika a její právo na náhradu válečných škod; 12. Komise pro internacionalizaci přístavů, vodních cest a železnic.⁵⁰

⁴⁷ HOUDEK, ref. 43, s. 284; HRONSKÝ, ref. 32, s. 213 – 214. Jak uvádí ve svém dobovém článku I. Markovič (*Slovák*, 18. 2. 1919), v předběžném složení byla namísto Černa původně – a to jako jediná žena – spisovatelka a překladatelka Helena Turcerová-Devečková (srov. MARKOVIČ, Ivan. Z mierových porád. In: DEÁK, Ladislav (ed.). *Súčasníci o Trianone*. Bratislava : KUBKO GORAL, 1996, s. 11). Z uvedených pomocníků vedení československé delegace též významnou úlohu jako Osuského tajemník sehrál Ivan Krno, zejména při jednání o mírové smlouvě s Maďarskem.

⁴⁸ Na americké straně to bylo výše zmíněné *Peace Inquiry Bureau*, na britské *Political Intelligence Department* ve Foreign Office a na francouzské pak *Comité d'Etudes* (k poslednímu blíže viz FERENČUHOVÁ, ref. 40, s. 204 an.).

⁴⁹ Na úpravách se podílel též K. Kramář, jehož teritoriální představy byly ještě rozsáhlejší (srov. PERMAN, ref. 35, s. 126).

⁵⁰ V tomto rozsahu memoranda uvádí příslušná francouzská dokumentace *Recueil des Actes des Conférence*, IV – Commissions de la Conférence (Procès verbaux, Rapports et Documents). C – Questions territoriales. (1) Commission des affaires tchéco-slovaques. Paris : Imprimerie nationale, 1923, s. 161. Bez posledního 12. memoranda všechna předchozí ve francouzském znění a souběžném německém překladu vydal na konci 30. let v nacistickém Německu H. Raschhofer. V úvodu editor jejich autory kritizuje za záměrně mylné a manipulativní informace, zejména v memorandu č. 3 o počtu Němců (RASCHHOFER, Hermann (ed.). *Die tschechoslowakische Denkschriften für die Friedenkonferenz von Paris*

V souhrnu bylo z československé strany požadováno především uznání českých zemí v jejich historických hranicích. Dále byla požadována rektifikace jejich hranic vůči Prusku, Sasku, Bavorsku a Rakousku. Požadováno bylo spojení Slovenska s českými zeměmi. Dále bylo požadováno připojení Podkarpatské Rusi, o což již žádala ještě před vznikem Československa reprezentace Rusínů žijících v USA, záhy po válce spolu s nimi i zástupci domácích Rusínů na Podkarpatské Rusi s podmínkou, že tomuto území bude rámci Československa poskytnuta autonomie.⁵¹ Bylo požadováno též připojení Lužických Srbů a vytvoření územního koridoru mezi Československem a Jugoslávií podél rakouských a maďarských hranic pod správou Společnosti národů. Velký prostor v rámci uvedených memorand mělo zdůvodnění uvedených požadavků, zejména s využitím historické, strategické a ekonomické argumentace.

Slovenské problematiky se ve vazbě na československý stát bezprostředně a detailněji týkalo první, druhé a páté memorandum.

První memorandum svým pojetím plnilo roli vstupního a vzhledem k předpokládané malé znalosti dohodových státníků o české a slovenské problematice též základního informativního materiálu, a to v širším evropském kontextu. Proto byly nejdříve v úvodu podány údaje a charakteristiky o vývoji Slovanů jako etnického celku, jehož jsou Češi i Slováci součástí a představují mezi Slovany nejspíšejší a nejcivilizovanější element. Poté byla pozornost věnována problematice historického vývoje slovanských národů a jejich vyspělosti od středověku do 19. století a v této souvislosti též problematice jejich konfliktních vztahů s Germány a potažmo povaze stejným vztahům česko-německým. V závěru pak bylo zdůrazněno, že „*všichni čeští i slovenští veličáni bojovali po celý svůj život za velké humanitní ideje*“ a že „*ukázali, že proti násilí a brutální německé (a též maďarské) síle Čechoslováci nemohli úspěšně postavit než sílu ducha a velké morální principy*“.⁵² A to je řadí po bok dnešních vítězných mocností a činí opodstatněným nárok na jejich stát. Ve vztahu ke slovenské problematice je zde zajímavé, že je používáno až na jednu výjimku kompaktního označení Čechoslováci, které tím vlastně samozřejmost požadovaného spojení českých zemí a Slovenska v jeden stát navozuje. I zde je se známou argumentací použit model jednoho národa Čechoslováků, čítajícího deset milionů, jak bylo uvedeno již v úvodu memoranda „*již po tři staletí podmaněného a hanebně vykořisťovaného a v Uhrách Maďary odnárodňovaného a zpožděvaného ve svém vývoji*“.⁵³

1919/1920. Berlin : Carl Heymanns Verlag, 1937). Vyvrácení obvinění tohoto druhu E. Beneš věnoval příslušnou pasáž práce o vztahu mezi Německem a Československem v svém rukopisu z roku 1937 (BENEŠ, Edvard. *Německo a Československo*. Praha : Masarykův ústav AV ČR, 2005, s. 105 – 108). Poslední vydání stejného počtu memorand jako Raschhofer jen v německém znění viz GORDON, Helmut. *Benes-Denkschriften. Die Tschechoslowakei und das Reich 1918/19*. Kommentar und Kritik. Berg : Verl.-Gemeinschaft Berg, Abt. Druffel-Verl., 1990. K české edici zatím nedošlo.

⁵¹ Dne 16. 5. 1919 takto rozhodla Ústřední ruská národní rada, vzešlá jako společný ústřední orgán z jednání delegátů národních sídlících v Chustu a Prešově se zástupci amerických Rusínů 8. 5. 1919 v Užhorodě (blíže viz RYCHLÍK – RYCHLÍKOVÁ, ref. 37, s. 48).

⁵² RASCHHOFER, ref. 50, s. 26/27.

⁵³ Tamtéž, s. 4/5.

Neoddělitelné sepětí Čechů a Slováků a jejich území jako základ Československa bylo zdůrazněno ve vztahu ke Slovensku již na úvodu druhého memoranda s tímto zdůvodněním při výčtu toho, co představuje československou problematiku: „*Otázka Slovenska, které bylo Čechům před více staletími vyrváno, uměle odděleno od Čech a nyní je novou Československou republikou reklamována na základě práva národů na sebeurčení.*“⁵⁴ V následné první části memoranda pak bylo odkazováno na Velkomoravskou říši, prezentovanou ve výkladu československé státní ideje jako společný stát Čechů a Slováků. K historické národní a státní česko-slovenské souvazelosti se zde konkrétně uvádí: „*Češi se koncem 6. století usadili v zemích, které jim nyní náleží, tj. v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku. Vytvořili nezávislý národní stát, který koncem 9. století dosáhl svého vrcholu. Ten tehdy představovala Velkomoravská říše, která zahrnovala Čechy, Moravu, velkou část Slezska a západní Haliče, Slovensko a Panonii. ... Když Maďari vpadli do Uher (907), byli Slováci zatlačeni do Karpat. S Čechy zůstali spojeni do roku 1025. Ale po tomto datu definitivně upadli do maďarského područí.*“⁵⁵ A v závěru této pasáže jsou s důrazem na historickou státní kontinuitu odůvodněny československé územní nároky: „*Československo formuluje dnes své územní požadavky na základě svých historických tradic a se zřetelem na to, že český stát (sestavující ze svých třech provincií) nikdy právně nepřestal existovat: proto vzhledem k těmto historickým tradicím Čechy, Morava, Slezsko (se Slovenskem) představují základ národního prostoru Československou republikou požadovaného.*“⁵⁶

I když, jak už bylo řečeno výše, odborníky je ve vztahu k nárokům ohledně Slovenska zdůrazňováno přirozené právo,⁵⁷ tak argumentaci Velkou Moravou lze do určité míry pojmout vlastně za náznak uplatnění historického práva.⁵⁸ Avšak jen do určité míry, protože na slovenském území Velkomoravská říše zaujímal jen jeho západní část. Proto také z toho nebyl v dalším vyvozován kategorický nárok, spíše šlo o pokus ukázat na společný národní a státní počátek.

Slovensku byla pozornost zvláště pak věnována ještě ve třetí části tohoto memoranda. Ta je významná tím, že jsou zde stručně podány základní parametry Slovenska. V oddíle věnovaném geografii Slovenska je podán stručný rozsah požadovaného slovenského území. Slovensko, sestávající v rámci Horních Uher z 16 žup a části 2 dalších, je zde rozčleněno na dvě části: západní Slovensko a východní Slovensko.⁵⁹ Celkově takto proponovaný rozsah Slovenska činil 59 tisíc

⁵⁴ Tamtéž, s. 34/35.

⁵⁵ Tamtéž, 50, s. 36/37.

⁵⁶ Tamtéž, s. 42/43.

⁵⁷ Vedle výše uvedeného stanoviska Z. Šolleho z dalších např. E. Irmanová: „*Pro spojení Slováků s Čechy a pro stanovení slovenských hranic bylo nutno se dovolávat práva přirozeného, doplněného zeměpisnými a strategickými důvody, neboť všechny historické důvody posilovaly maďarské stanovisko*“ (IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Ústí nad. Labem : Albis International, 2002, s. 160).

⁵⁸ Historickoprávní argumentaci vedle přirozenoprávní použil ve vztahu ke Slovensku i Masaryk, např. ve spisu *Nová Evropa*: „*Čechové ... mají právo na samostatnost státu jimi vytvořeného. Mimo to mají přirozené a historické právo na přičlenění Slovenska ... Slovensko, tvořící jádro velkomoravské říše, bylo Maďary odtrženo v 10. stol.*“ (MASARYK, ref. 11, s. 149 – 150). K problematice konstrukce česko-slovenské národní a státní jednoty v dalším období viz RYCHLÍK, ref. 29, s. 106 – 109.

⁵⁹ RASCHHOFER, ref. 50, s. 46/47, kde je přesný rozpis dle jednotlivých žup.

km².⁶⁰ V oddíle týkajícím se obyvatelstva, je uvedeno, že podle posledních statistik na Slovensku žije 3 miliony obyvatel, z toho Slováků je cca 2 miliony 300 tisíc.⁶¹ V posledním oddíle této části, zabývající se politickým významem požadovaných hranic Slovenska, jsou odůvodněny nároky týkající se oblastí obývané na Slovensku Maďary, a to následovně: 1. Velká část maďarského obyvatelstva se na Slovensku ocitla v důsledku bezměrné maďarizace ze strany uherské vlády. 2. Anexe těchto území je kompenzována téměř stejným počtem Slováků žijících v maďarských oblastech Uher. 3. Československem požadované území Slovenska tvoří jeden geografický celek. Na severu ohraničeno horskými celky Tater a Karpat, na západě řekou Moravou, na jihu Dunajem od Bratislavy až k Vácu. V této souvislosti je kategoricky zdůrazněno, že „*dunajská hranice je pro Československo životně důležitou otázkou*“, o níž se nedá s Maďary vůbec diskutovat. A to zejména kvůli Bratislavě, kde žije převaha německého obyvatelstva a která je považována za hlavní město Slovenska, kde po staletí žilo slovenské obyvatelstvo a dosud žije v jejím okolí.⁶² 4. „*V těchto dvou oblastech je to mezi Slovenskem a Maďarskem jediná přirozeně možná hranice. Zcela jiná hranice by kvůli své nepřesnosti byla neustálým zdrojem sporů, chtivosti a provokací z jedné či druhé strany*“.⁶³ Dále bylo z hlediska významu dunajské hranice argumentováno, že Československo se tak stane skutečným podunajským státem, což bude mít neocenitelné politické i hospodářské důsledky: „*Bez dunajské hranice je československý stát ve střední Evropě zbaven základu, který je naprosto nezbytný pro jeho budoucí postavení ve střední Evropě. ... Dunaj je pro československý stát jedním z těch sloupů, které podírají celou jeho politickou a hospodářskou konstrukci.*“⁶⁴

Memorandum ke Slovensku (5. memorandum) detailně rozvádělo argumenty přináležetosti Slovenska a Slováků k československému státu. V úvodu, který je uveden modelovým vyjádřením o Slovácích jako větvi československého národa, je podán stručný přehled slovenských dějin a slovensko-maďarských vztahů. Na to pak navazuje pasáž líčící utrpení Slováků pod maďarským panstvím. Závěrečná pasáž podrobně popisuje s mapovou přílohou požadované hranice Slovenska. Jih hranic je vázán, jak již bylo uvedeno, především na Dunaj. Na rozdíl od vymezení hranic v předchozím, druhém memorandu, jsou pak dále hranice vytyčeny směrem na jihovýchod a východ.⁶⁵ Závěr memoranda pak tvoří statistické přehledy a přílohy dokumentující podrobně maďarský útlak Slováků a národnostní poměry a doprovázející tak oprávněnost uvedených územních požadavků ohledně Slovenska.⁶⁶

⁶⁰ S připomenutím, že Slovensko je poněkud větší než Čechy s 51 498 km², Dánsko s 38 455 km² a Švýcarsko s 41 469 km² (tamtéž, s. 48/49).

⁶¹ Rukopisně upraveno dokonce na 2,5 milionu. K tomu je uvedeno, že v Uhrách mimo Slovensko žije 400 tisíc a v zahraničí, zejména v Americe, dalších 700 tisíc Slováků (tamtéž).

⁶² Tamtéž, s. 50/51 – 52/53.

⁶³ Tamtéž, s. 52/53.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Srov. tamtéž, s. 176/177 an.

⁶⁶ Na české straně, jejíž odborníci se rozhodujícím způsobem podíleli na přípravě podkladových materiálů i pokud šlo o slovenskou problematiku, se zde přítom bylo lze setkat i s následujícími nacionalistickými kolonizačními přístupy,

Dne 5. února 1919 pak E. Beneš v doprovodu vedoucího československé delegace K. Kramáře vystoupil s československými územními požadavky v rozsáhlém a detailním výkladu před třicetičlenným plénem Rady deseti.⁶⁷ Benešovo vystoupení doprovázené občasně Kramářem bylo výtahem z výše uvedených memorand a zejména druhého memoranda.⁶⁸ Před samotný výklad územních požadavků předsadil s připomenutím historického vývoje českého státu, že z hlediska československých zájmů nejde jen o územní problematiku, ale také o to, že k hlavním principům československé zahraniční politiky náleží podobně jako u spojenců principy demokracie. V prvním bloku se rozsáhle zaobíral v mezinárodním i domácím kontextu problematikou vztahů s Němci, kde neopomněl zdůraznit, že zvláštní význam československých hranic ve střední Evropě spočívá v obraně proti germánské expanzi. Poté se věnoval problematice Těšínska. Následně pak přešel k problematice Slovenska, kde hned na počátku uvedl, že Slovensko svého času již tvořilo součást československého státu.⁶⁹ V souvislosti s touto problematikou také padalo ze strany vedoucích účastníků konference nejvíce dotazů k objasnění národnostní a dopravní problematiky kolem oblasti Dunaje.

Žádné zásadní připomínky či námítky jinak vzneseny nebyly. Zpráva československé delegace jednání zachycuje následovně ve dvou rovinách. První se týká příslušnosti Slovenska k Československu, která byla mimo pochybnost: „*Otázka Slovenska byla velmi zajímavě postavena. Pan ministr začal tím, že první část našeho programu tvoří Čechy, Morava a Slezsko, druhou hlavní Slovensko. Jsme součástí jednoho národa, táž rasa, jednota jest a Slováci jednotu s námi si přejí. „Má-li Slovensko býti částí naší republiky, o tom nedisputujeme.*“ Po těchto slovech Lloyd George přerušil pana ministra a postavil otázku, zda všichni členové konference jsou téhož názoru. ... Tu se stal ten velevýznamný fakt, že všichni členové konference bez váhání prohlásili, že o této věci netřeba diskutovati.“ Druhá rovina se týkala právě územní problematiky kolem Dunaje: „*Probrán problém Dunaje, obyvatelstva maďarského, které bude zabráno do*

kteřé do příslušných memorand pojaty nebyly: „*Pro český stát jest velmi výhodné, může-li se šířiti směrem, kde je půdy dostatek a kde je poměrně řídké zalidnění. To je právě na Slovensku. ... Slovensko se může státi kolonizační zemí českou. Z toho důvodu bychom měli býti pro nabytí co nejvíce půdy právě v Uhrách – příležitost pro stát se naskytuje za století jednou.*“ (Z materiálu uloženého v archivním fondu Ministerstva zahraničních věcí ČR – AMZV, PA 6959/1918 – podle: KLIMKO, ref. 32, s. 73).

⁶⁷ Z Benešovy strany to byl jistě účtyhodný výkon. Ale přílišný časový rozsah jednání (3 a půl hodiny), kde ostatní účastníci měli jen krátké vstupy, posléze okomentoval předsedající G. Clemenceau povzdechem k předsedovi československé delegace K. Kramářovi: „*To byla ale délka, ten váš Beneš.*“ (NICOLSON, Harold. *Peacemaking 1919*. New York : Grosset and Dunlap, 1965, s. 259) Jinak ovšem Clemenceau Beneše oceňoval, když ve svých pamětech hodnotil politiky jednotlivých zemí: „*A konečně jeden z nejlepších, Beneš, muž vzkríšeného Československa, který si získal obecné úcty a důvěry přímostí svého slova a výší své inteligence*“ (CLEMENCEAU, Georges. *Velikost a bída jednoho vítězství*. Praha : Fr. Borový, 1930, s. 144).

⁶⁸ Reprodukce a odkazy z tohoto jednání zde s využitím záznamu americké delegace (publikován in: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference. 1919*. Vol. III v rámci dokumentární edice *Foreign Relations of the United States (FRUS)*. Washington : United States Government Printing Office, 1943, s. 877 – 887) a zprávy československé delegace o tomto jednání zasláné následně do Prahy. (DEJMEK – KOLÁŘ – NĚMEČEK, ref. 43, s. 206 – 210).

⁶⁹ *Papers*, ref. 68, III, s. 883.

československého státu, uvedeny důvody i etnografické, zdůrazněno, že staré původní obyvatelstvo je a vždycky bylo slovenské. O tom byla diskuse; Lloyd George, Wilson a Lansing chtěli znáti statistiku a velice se o věc zajímali. Pan ministr měl nakonec velmi jasný a přesný dojem, že se rozumí jim samým s sebou, že nemůže býti hranice jinde než Dunaj [!]⁷⁰

Československé požadavky ve svém celku v sobě obsahovaly kombinaci čtyř aspektů – historického, etnického, hospodářského a strategického, které se někde shodovaly, jinde však zase rozcházely. Byl to tak rozsáhlý, mnohostranný a tím pádem natolik obsáhlý komplex, že na závěr jednání pak Rada 10 rozhodla ustavit výše zmíněnou komisi (výbor) pro československé územní záležitosti a jí postoupit záležitosti k dalšímu jednání.⁷¹

Komise byla sestavena ve složení Jules Cambon a Jules A. Laroche za Francii, Arthur J. Cook a Harold Nicolson⁷² za britské impérium, Giuseppe S. Raggi a Augusto Stranieri za Itálii a Allen W. Dulles a Charles Seymour (posléze vystřídán Archibaldem C. Coolidge) za USA. Pro posouzení speciálních záležitostí týkajících se otázek hranic byla ještě zřízena hraniční podkomise vedená francouzským generálem Henri Le Rondem a jejími členy byli Nicolson, Dulles a Stranieri.⁷³

Komise pro československé záležitosti se pod Cambonovým předsednictvím sešla ke svému prvnímu jednání 27. února 1919. Následně pak 1. března t.r. své jednání zahájila též hraniční podkomise.⁷⁴

Podobně jako na uvedeném jednání před Radou deseti nejvstřícnější přístup k československým požadavkům na jednání komise i podkomise projevovali francouzští zástupci. Důvodem byla snaha francouzské diplomacie zajistit Československu co možná nejsilnější strategické hranice v rámci její koncepce vytvořit ve střední Evropě životaschopné státní celky, mající chránit Francii proti Německu z východu. Určitý problém však pro Francii představovalo, jak sladit co

⁷⁰ DEJMEK – KOLÁŘ – NĚMEČEK, ref. 43, s. 207 – 208.

⁷¹ V usnesení podle amerického záznamu, operujícího s termínem výbor namísto komise, se uvádělo, že „otázky, nastolené v prohlášení p. Beneše týkající se československých územních zájmů v mírovém jednání, budou v první instanci předloženy k přezkoumání odbornému výboru složeného ze dvou členů zastupujících Spojené státy, Britskou říši, Francii a Itálii. Úkolem tohoto výboru bude zredukovat otázky k rozhodnutí na co nejnižší rozsah a dát doporučení pro spravedlivé řešení. Výbor je oprávněn konzultovat zástupce dotčených stran“ (Papers, ref. 68, III, s. 887). Zřízení této komise, jak vidno výše, nebyla jen záležitost československá. Od doby Vídeňského kongresu se tak rozsáhlá územně-státní transformace na vrcholném mezinárodním fóru neřešila.

⁷² H. Nicolson, posléze významný protagonista diplomatické nauky, měl pozitivní vztah k postupu československé delegace a zejména k osobě svého vrstevníka E. Beneše, kterého zařadil na konferenci mezi své učitele diplomacie, jako byli např. z britských politiků premiér D. Lloyd George či ministr zahraničních věcí J. Balfour (NICOLSON, ref. 67, s. 209). A při vzpomínce na jedno zasedání komise připomněl i jeho řečnickou způsobilost: „Povolali jsme si Beneše a kladli mu nekonečné otázky: nikdy jsem nepoznal tak výřečného člověka“ (tamtéž, s. 276 – 277).

⁷³ Přítom podobně, jak bylo uvedeno výše u vrcholných představitelů dohodových mocností, řada z nich nebyla pro uvedenou problematiku střední Evropy přímo kvalifikována. Cambon byl před válkou velvyslancem v Londýně; Cook australským ministrem námořnictva, Nicolson na britských legacích v Madridu a Istanbulu, Raggi byl italským vyslancem v Číně a poté ve Francii, posléze guvernérem v Somálsku a Eritreji, Stranieri pracovníkem konzulární služby, Dulles byl diplomatem, právníkem a bankéřem, Le Ronde byl před válkou francouzským vojenským atašé v Japonsku. Pracovní a odborně byli ohledně daného teritoria povolány Laroche, ředitel středoevropského odboru francouzského MZV; Seymour, působící se zaměřením na diplomatické dějiny na Yalské univerzitě; Coolidge, ředitel Harvardovy univerzity a odborník na americkou a sovětskou problematiku, jediný znalý teritoria jako diplomat, před válkou působící na americké legaci ve Vídni. Někteří přítom byli i členy jiných komisí.

⁷⁴ Záznamy z jednání komise i podkomise in: *Recueil*, ref. 50, s. 8 – 160.

nejvíce strategická a etnografická hlediska v případě slovenské hranice s Maďarskem. Přílišné oslabení Maďarska totiž nebylo v zájmu Francie v rámci vytvoření stabilního jádra střední Evropy, samozřejmě z hlediska její role jako bašty vůči Německu.

Oproti tomu američtí, britští a italscí zástupci zase brali větší ohled na etnografické hledisko. To mělo svou logiku v tom, aby Československo, snažící se profilovat jako národní a nikoli národnostní stát, nebylo zatíženo až přílišným počtem národnostních menšin. Jestliže to bylo z hlediska historické integrity českých zemí pochopitelné v případě německé menšiny, pro hranice Slovenska, procházejícího poprvé v dějinách v mezinárodním prostředí procesem formování jako kompaktního administrativně územního celku, velké zatížení maďarskou menšinou mohlo představovat pro celý československý stát problém. Diskuse se tak v této souvislosti soustředily v rámci dunajské hranice především na otázku Žitného ostrova.

Vztah italských zástupců k této problematice se odvíjel v rámci snah neposílit na svůj úkor souběžně i ohledně hranic a území formující se jihoslovenský stát. Rozšíření slovenského území v uvedeném směru by Československo vysunulo jižním směrem blíže k Jugoslávii a vytvářelo by tak příznivý předpoklad pro vytvoření společných hranic pomocí koridoru, uvažovaného již Kramářem i Masarykem v předchozím období. To Itálie považovala za nepřipustné. Proto to také byla především ona, díky jejímuž úsilí se realizaci koridoru podařilo zmařit.⁷⁵

Československá strana na podporu svých územních požadavků ohledně Slovenska usilovala argumentovat expanzí bolševické Maďarské republiky rad, vyhlášené 21. března 1919.⁷⁶ A to konkrétně v reakci na výše uvedený dopis Lloyd George z konce března t. r., v němž byla mj. též vyjádřena obava ze šíření bolševismu. Shodně s francouzským stanoviskem tak československá strana učinila nótami prezidenta i ministra zahraničních věcí, v nichž bylo konstatováno, že právě souhlas s československými územními požadavky přispěje k paralyzování sílicího bolševického vlivu a překonání kritické situace v Československu tímto faktorem způsobeným.⁷⁷ Dne 26. března 1919 Gambonova komise vypracovala stanovisko, v němž většinu československých požadavků přijala.⁷⁸ Nikoli však požadavek koridoru, připojení Lužických Srbů k Československu a reparace⁷⁹.

⁷⁵ Detailněji viz PERMAN, ref. 35, s. 131 an.

⁷⁶ Dezintegrační přístup vůči Československu byl dokumentován vyhlášením Slovenské republiky rad na východním Slovensku v červnu t. r. pod patronací oddílů maďarské Rudé armády jako útvaru, který měl být součástí Maďarské republiky rad. Podobné snahy Maďarska v tomto smyslu byly evidentní již předtím, když koncem roku byla za maďarské vojenské asistence v Košicích vyhlášena Slovenská ľudová republika, zlikvidovaná pak posléze československými vojenskými oddíly.

⁷⁷ HRONSKÝ, ref. 32, s. 216.

⁷⁸ *Recueil*, ref. 50, s. 69 an. Stanovisko komise bylo ovlivněno stanoviskem podkomise pro hraniční otázky ze 7. 3., kde se francouzské diplomacii pro svou podporu československých územních požadavků podařilo získat i britské a italské zástupce a izolovat americké zástupce, kteří sice souhlasili s tím, že Žitný ostrov bude postoupen Československu, nikoli však některá území osídlená jen maďarským obyvatelstvem nacházející se na pravém břehu řeky Ipel'.

⁷⁹ Nárok na reparace byl Československu uznán v rozmezí 28. 10. – 11. 11. 1918, tedy od data, které Československo samo považovalo za datum svého vzniku.

Dne 1. dubna t. r. pak předseda komise Gambon o československé problematice referoval v rámci jednání spojeneckých ministrů zahraničních věcí. Výklad a diskuse se soustředily na hranice Československa s Německem a na problém Těšínska. Problematika slovenských hranic ve vztahu k Maďarsku diskutována nebyla.⁸⁰ Zprávu Gambonovy komise pak na svém zasedání 4. dubna t. r. během hladkého průběhu jednání schválila i Nejvyšší rada. Hranice Slovenska však ještě zcela určené nebyly.⁸¹

S konečnou platností pak byla linie československo-maďarských hranic stanovena 12. června 1919. Její podrobný průběh, zahrnující i Žitný ostrov, byl dva dny poté zaslán československé vládě.⁸² A také maďarské bolševické vládě, s níž bylo na tomto základě 24. června 1919 uzavřeno příměří.⁸³ S několika změnami ve prospěch Československa pak určené hranice vstoupily do příslušných ustanovení mírové smlouvy s Maďarskem.

Do projednávání slovenské problematiky usilovala zasáhnout též aktivita jednoho z předních protagonistů slovenské politiky Andreje Hlinky. Na přelomu léta a podzimu 1919 bez pověření československé vlády a srozumění s československou delegací Hlinka s doprovodem přijel do Paříže, kde usiloval, aby mírová konference zasáhla i do vnitřní česko-slovenské dimenze. Za tím účelem bylo mezi účastníky konference v tištěné podobě ve francouzském znění šířeno memorandum *Za mír ve střední Evropě – Memorandum Slováků mírové konferenci*. Jeho obsahem byly stížnosti na postavení Slováků v novém státě a k odstranění toho bylo požadováno naplnění Pittsburské dohody z května 1918. Memorandum obsahovalo velmi ostré formulace, že Češi naděje Slováků zklamali a Slováci se tak namísto pod maďarským jhem ocitli pod českým útlakem. Dokonce že „*Slovensko se stalo kolonií Čech a jak s takovou se s ním zachází*“.⁸⁴ V dalším se pak memorandum odvolávalo na tzv. malou saintgermainskou smlouvu a její články ohledně ochrany národnostních menšin.⁸⁵

Dohodové mocnosti neměly však zájem zatěžovat mírovou konferenci už tak složitými stře-doevropskými poměry. Na žádost československé strany byl Hlinka s doprovodem z Francie

⁸⁰ *Papers*, ref. 68, IV, s. 543 – 544.

⁸¹ HRONSKÝ, ref. 32, s. 212.

⁸² Otištěno in: DEJMEK – KOLÁŘ – NĚMEČEK, ref. 43, s. 362 an. 7. 11. 1919 hranice s Maďarskem schválilo Národní shromáždění. S některými změnami ve prospěch Československa byly tyto hranice pojaty pak do mírové smlouvy s Maďarskem (HRONSKÝ, ref. 32, s. 219). Vnitřním problémem Československa však zůstala přesná podoba východních hranic Slovenska s Podkarpatskou Rusí (blíže RYCHLÍK – RYCHLÍKOVÁ, ref. 37, s. 51 – 52).

⁸³ HRONSKÝ, ref. 32, s. 183.

⁸⁴ RYCHLÍK, J. *Češi a Slováci ve 20. století. Československé vztahy 1914 – 1945*. Bratislava : Academic Electronic Press – Praha : Ústav T. G. Masaryka 1997, s. 295.

⁸⁵ Jedná se o smlouvu Československa s mocnostmi dohody z 10. 9. 1919 (text dotýčných pasáží viz in: VESELÝ, ref. 7, s. 490 – 492).

vykázán a jeho mise tak skončila neúspěšně.⁸⁶ Neúspěšný byl i pokus předložit uvedené memorandum v lednu 1920 mírové konferenci ze strany maďarské delegace.⁸⁷

Hraniční záležitosti Slovenska tak byly spolu s dalšími záležitostmi týkajícími se celého Československa v zásadě finalizovány do začátku její rozhodující fáze, počínající podpisem mírové smlouvy s Německem a končící podpisem mírové smlouvy s Tureckem.

A pokud přijmeme tezi, že na úspěchu diplomatických jednání se vždy vedle širšího kontextu a obecných trendů podílejí i osobnostní výkony jednotlivých diplomatů, je na místě v této souvislosti ocenit Benešův výkon, a to konkrétně i v záležitosti Slovenska. A to i oproti umírněnějším územním požadavkům prezidenta T. G. Masaryka. Jak plyne z dobové korespondence mezi nimi, Masaryk Beneše nabádal k územní zdrženlivosti. Ve svém dopise z 12. března 1919 mu konkrétně sděluje: „*S hranicí maďarskou nejsem spokojen. Můj plán je udělat Prešpurk (Bratislavu – Z. V.) a okolí, tedy území na pravém břehu Dunaje až k hranici, dunajskou basí... Tato base stačí, bude-li Dunaj mezinárodně uspořádán. Území čistě maďarské, Ostrov (tj. Žitný ostrov – Z. V.) a Komárno – je příliš velké... Od jihu Prešpurka bych tedy obloukem přes Ostrov šel rovnou k Ipole a dále co neblíže etnografickým hranicím. Maďarské území takto súžené nemohlo by tvořit administrativní celek, nýbrž připadly by jednotlivé části k slovenským stolicím co minority. Tím bychom se i v parlamentě uvarovali maďarských poslanců.*“⁸⁸ I když se Beneš, jak vidno z dosažených hranic Slovenska vůči Maďarsku, Masarykových propozic nedržel, Masaryk přesto, jak uvádí J. Kovtun, „*nikdy Benešovi jeho postoj na mírové konferenci nezazlíval. Respektoval, že Beneš v Paříži mohl lépe odhadovat možnosti i meze československých požadavků a že na velké diplomatické scéně musel hrát obvyklou hru vysokých nároků a nevyhnutelných ústupků. Masaryk posílal do Paříže připomínky, ale ponechal Benešovi volnou ruku, protože nahlédl, že mírová konference je mechanismus, který pracuje podle vlastních zákonů a těžko se dá ovlivnit zdálky.*“⁸⁹

⁸⁶ Po návratu pak byl nařčen z velezrady, zbaven poslaneckého mandátu a internován. Nakonec však trestně stíhán nebyl (RYCHLÍK, ref. 29, s. 82). Podobně tomu bylo již v době příprav mírové konference, kdy se o zmezinárodnění postavení Němců z českých zemí tímto způsobem pokusila jejich politická reprezentace, usilující ovšem ne o autonomní postavení v Československu, ale o úplné odtržení českých oblastí jimi obývaných a jejich připojení k Rakousku a posléze k Německu. I tato akce, diplomaticky podporovaná rakouskou vládou, skončila neúspěšně (DEJMEK – KOLÁŘ – NĚMEČEK, ref. 43, s. 8).

⁸⁷ DEJMEK – KOLÁŘ – NĚMEČEK, ref. 43, s. 27.

⁸⁸ ŠOLLE, ref. 14, II, s. 193. K této problematice se Masaryk ještě vrací ve zprávě Benešovi o svém jednání s členem britské delegace, jihoafrickým generálem J. Smutsem, který ho při sondování poměrů ve střední Evropě 7. 4. 1919 navštívil v Praze, a uvádí: „*Můj plán: kdyby nám Entente dala Dunaj až po Ipol, zahájil bych pak jednání s Maďary o vydání zbytečného území... Jistě musí odpadnout Žitný ostrov a Komárensko. Za toto odstoupení (totiž kdyby nám mír dal tolik co Foch) by nám Maďaři v náhradu mohli zaplatit dráhy příčné, jež potřebujeme*“ (tamtéž, s. 214 – 215).

⁸⁹ KOVTUN, ref. 44, s. 74 – 75. Podporu v územních požadavcích – a to nejen ohledně Slovenska – našel Beneš naopak v K. Kramářovi, s nímž se jinak neshodl v celé řadě dalších přístupů (PERMAN, ref. 35, s. 129 – 130).

V.

Z jednání mírové konference byl vedle dalších přijatých dokumentů nejdůležitější podpis mírových smluv s poraženými státy: 28. června 1919 ve Versailles s Německem, 10. září 1919 v Saint Germain en Laye s Rakouskem, 27. listopadu 1919 v Neuilly s Bulharskem, 4. června 1920 v Trianonu s Maďarskem a 10. srpna 1920 v Sèvres s Tureckem. Pro Československo význam těchto smluv spočíval především v tom, že v nich bylo stvrzeno jak uznání Československa, tak i jeho hranic.⁹⁰ Ohledně Slovenska byla v této souvislosti zásadní Trianonská mírová smlouva s Maďarskem.⁹¹ V článku 48 bylo konkrétně uvedeno, že „*Maďarsko uznává, jak to již byly učinily mocnosti spojené a sdružené, úplnou nezávislost státu československého, zahrnujícího i autonomní území Rusínů na jih od Karpat*“.⁹² Ke stvrzení vzájemných hranic se vztahoval článek 49: „*Maďarsko se vzdává, pokud se jeho týče, ve prospěch státu československého všech práv a právních titulů na území bývalého mocnářství rakousko-uherského, která leží za hranicemi Maďarska, tak jak jsou stanoveny v článku 27 Části II. (Hranice Maďarska), a která jsou uznána za část státu československého touto smlouvou nebo jinými smlouvami uzavřenými pro uspořádání věcí doby přítomné.*“⁹³ Na místě pak měla podle článku 50 průběh hranic určit k tomu pověřená komise: „*Komise složená ze sedmi členů, z nichž pět bude jmenováno Čelnými mocnostmi spojenými a sdruženými, jeden státem československým a jeden Maďarskem, bude ustavena do čtrnácti dnů po tom, kdy nabude působnosti tato smlouva, aby určila na místě samém hraniční čáru, uvedenou v článku 27–40 Části II. (Hranice Maďarska).*“⁹⁴

Projednávání smlouvy v poslanecké sněmovně Národního shromáždění koncem ledna 1921 provázely závažné připomínky kromě jiného i ohledně jižních hranic Slovenska. Vedle vzrušené diskuse v plénu kritika zazněla i ve zprávě sněmovního zahraničního výboru: „*Hranice československo-maďarské stanovené sú v tejto smluve nezmenene dl'a tých hraníc, ktoré popisuje rozhodnutie Najvyššej rady zo dňa 12. červňa 1919, schválené Národným shromaždením dňa 7. listopadu 1919. Pri tomto stanovení hraníc mnohé oprávené a spravodlivé požiadavky československého národa neboly splnené. Celý úsek hraníc pozdĺž rieky Ipl'a až po vrchy gemerské je pre nás nepravne stanovený, lebo takto hospodársky a komunikačne súvislá dolina rieky Ipl'u je rozdvojená a jej Maďarsku náležiaci časť je od tohoto odrezaná pohorím novohradským, ináče i tak Slovákmi obydleným. Podobne je tomu i na úseku juhovýchodne od Košíc. Nepravne pre*

⁹⁰ Pasáže týkající se hranic obsahovaly ve smlouvách s Německem čl. 81, s Rakouskem čl. 53, 89, Bulharskem čl. 59 a Tureckem (smlouva z Lausanne) čl. 26. Hranice s Maďarskem viz dále.

⁹¹ K jejímu poměrně opožděnému podpisu ve srovnání se smlouvami s Německem a Rakouskem došlo kvůli složité vnitřní konsolidaci Maďarska. Maďarské straně byl text mírové smlouvy předložen až počátkem roku 1920 a její finalizace se protáhla v důsledku maďarských připomínek právě ohledně územních záležitostí. (Srov. IRMANOVÁ, ref. 57, s. 167 an.; ROMSICS, Ignác. *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 155 an.)

⁹² *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*. Ročník 1922, částka 29, vyd. 28. března 1922, č. 102. Mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Maďarskem, Protokol a Deklarace. Praha 1922, s. 341.

⁹³ Tato část s detailním určením průběhu hranic otištěna tamtéž, 332 – 336 s doprovodnými detailními mapami.

⁹⁴ *Sbírka zákonů*, ref. 92, s. 342.

*nás sú stanovené hranice i preto, lebo z územia bývalého Uhorska mierová konferencia až na nepatrné hnedouhelné ložisko v Handlovej nepririekla nám žiadnu uhelnú pánev, a šalgotarjanská uhelná oblasť je ponechaná Maďarsku, ačkoľvek ona zemepisne náleží k masívu slovenského stredohoria a ačkoľvek tam pracujú massy slovenského robotníctva. Podobne celá baňská a hutnícka oblasť pohraničného Boršodu zostala Maďarom, vzdor desaťtisícom tam bydliačich a pracujúcich Slovákov. Námahy naše, aby sme k zabezpečeniu Bratislavy získali predmostie, mali len nepatrný úspech; predmostie nemá pre nás strategického významu, lebo ho nesmieme opevniť. 350 000 Slovákov zostáva ešte i naďalej pod panstvom maďarským.*⁹⁵

I přes řadu výhrad a připomínek nakonec smlouva byla 28. ledna 1921 většinou hlasů schválena a její ratifikační proces záhy dokončen.⁹⁶

Slovensko se tak definitivně stalo součástí Československa s jasně vymezenými hranicemi.⁹⁷ Hranice mezi Slovenskem a Maďarskem tak dostaly podobu, která až na pár výjimek tvoří hranici mezi oběma státy i v současnosti. Podařilo se i připojení těch oblastí, které sice byly obývány převážně maďarským obyvatelstvem, ale které Československo jako konkrétně Žitný ostrov nárokovalo z ekonomických a vojensko-strategických důvodů.

K tomuto hlavnímu smluvnímu komplexu s poraženými státy ohledně nové státoprávní situace ve střední Evropě přistupovaly ještě další dvě důležité smlouvy, které měly zejména ve vztahu ke Slovensku rovněž velký význam.

Tou první byla smlouva o hranicích mezi nástupnickými státy Rakousko-Uherska, uzavřená 10. srpna 1920 v Sèvres mezi konferenční pařížskou „pětkou“ (Francie, Velká Británie, Itálie, USA, Japonsko) na jedné straně a Československem, Jugoslávií a Rumunskem na druhé straně, stvrzující hranice mezi nimi.⁹⁸ Při oceňování jejího významu jako vlastně poslední multilaterální mezinárodní smlouvy týkající se uznání a stvrzení hranic Československa zahraniční výbor poslanecké sněmovny Národního shromáždění v svém doporučujícím stanovisku k ratifikaci neopomněl v této souvislosti opět zdůraznit historické pouto sounáležitosti českých zemí a Slovenska: „Z hraniční smlouvy vidno jest, že jádrem obnoveného našeho státu staly se staré historické české země Čechy, Morava a Slezsko; k němu přihlásilo se a v jeden státoprávní celek spojeno bylo Slovensko, které konečně po tolika stoletích našlo se svou obnovenou svobodou staré své místo a své pravé určení.“⁹⁹

⁹⁵ Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1325_00.htm [cit. 15. 12. 2020]

⁹⁶ Ratifikační listina s podpisem prezidenta Masaryka a ministra zahraničí Beneše byla vyhotovena 19. 3. 1921 a 26. 7. t. r. uložena v Paříži, čímž smlouva nabyla mezinárodní působnosti. Maďarsko smlouvu ratifikovalo již 13. 11. 1920.

⁹⁷ I poté však bylo třeba ještě dořešit některé problémy, jako např. soulad slovenského území s rozlohou církevních diecézí či dokončit rozhraničovací práce v některých lokalitách.

⁹⁸ Smlouvu odmítlo podepsat Polsko s poukazem na to, že v ní nebyla stanovena hranice mezi ním a Východní Halicí. (Srov. KLIMKO, ref. 32, s. 92.)

⁹⁹ Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1371_00.htm [cit. 15. 12. 2020]

Na výše uvedenou smlouvu týž den navázala ještě smlouva mezi Itálií, Československem, Jugoslávií, Polskem a Rumunskem o úpravě vzájemných vztahů ohledně problematiky hospodářské a právní povahy, která vyvstala v souvislosti s rozpadem Rakousko-Uherska.

Obě výše uvedené smlouvy pak byly ještě spolu s mírovou smlouvou s Bulharskem po předchozím souhlasu senátu (22. prosince 1920) schváleny sněmovnou týž den, jako mírová smlouva s Maďarskem, tj. 28. ledna 1921.

Závěr

Jak bylo uvedeno výše, definitivně vyřešila postavení Slovenska jako součásti Československa Trianonská mírová smlouva. Odmítavý postoj Maďarska k ní i kvůli Slovensku negativně zatěžoval stabilitu vztahů ve střední Evropě. Její udržení v této souvislosti Československo s okolními státy Maďarska, Rumunskem a Jugoslávií, usilovalo zajišťovat spojeneckou aliancí v podobě Malé dohody. Pro československou diplomacii, byť nedosáhla maxima ze svých požadavků, však stvrzení sounáležitosti českých zemí a Slovenska znamenalo pro existenci Československa úspěch významu zcela zásadního.

• PERSONÁLIE •

DOI: <https://doi.org/10.31577/SPS.2020-2.5>**LUKÁŠ KRAJČÍR**

Slovenský historický ústav Matice slovenskej, Bratislava

**POLITIK EMIL STODOLA A JEHO PÔSOBNIE
V ŠIRŠOM VEREJNOM PRIESTORE NA
SLOVENSKU****POLITITIAN EMIL STODOLA AND HIS INFLUENCE
IN WIDER PUBLIC SPACE OF SLOVAKIA**

The study shows the wider public influence of a politician Emil Stodola, one of the key figures of Slovak history of the 19th and 20th centuries. It especially focuses on further and not yet scientifically explained topics from his work in the evangelical-ecclesiastical and cultural-scientific sector. The out-putted text is based on the research of archival materials, published memoirs, and supported by previous professional and scientific literature.

Key words: Emil Stodola, family, autonomy, minority issue, evangelical church, cultural and scientific worker

Úvod

Emil Stodola (1862 – 1945) sa do povedomia odbornej aj širokej verejnosti zapísal predovšetkým ako politik, právnik a politický mysliteľ. Aj keď bol niekoľko desaťročí po svojej smrti na okraji pozornosti, predsa len v posledných tridsiatich rokoch sa mu vedecká obec venovala a venuje intenzívnejšie a systematickejšie. Po roku 1968,¹ no predovšetkým po roku 1989, realizovala cieľený výskum historička Natália Krajčovičová, ktorého výsledkom boli viaceré štúdie²

¹ KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Slovenská národná rada roku 1918. In: *Historický časopis*, roč. 17, 1969, č. 2, s. 177 – 197; KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Slovenská národná strana pod vedením Dr. Emila Stodolu. In: *Historický časopis*, 18, 1970, č. 18, s. 17 – 38.

² Autorka sa vo viacerých výstupoch venovala predovšetkým Stodolovmu životu a prístupu k slovenskému autonomizmu: KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Osobnosť Emila Stodolu vo verejnom a politickom živote. In: *Biografické štúdie*, roč. 26, 1999, s. 111 – 122; KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Emil Stodola – občan a národovec. In: *OS – Fórum občianskej*

a monografia.³ Na tieto bádateľské aktivity čiastočne nadviazala z mladšej generácie historička Jaroslava Rogul'ová, a to v rámci svojho dlhodobého výskumu dejín Slovenskej národnej strany.⁴ Doplnkovo a prínosne sa javia aj výstupy bádateľov z príbuzných odborov, z ktorých treba spomenúť najmä bibliografa Miloša Kovačku⁵, právnika Jozefa Vozára⁶ a z hľadiska detailného poznania rodinného prostredia Stodolovcov aj Milana Petráša.⁷ Postupne tak dochádzalo a dochádza k odkrývaniu viacerých vrstiev jeho širokého angažovania, ktoré malo nezanedbateľný vplyv na mnohé oblasti verejného priestoru na Slovensku.

Napriek tomuto permanentnému výskumu však predsa len ostáva pri postave Emila Stodolu nezodpovedaných aj viacero otázok z jeho verejného pôsobenia, ktoré mali dosah aj na jeho politické angažovanie. Už dobové nekrológy uvádzali širší spoločenský dosah, ktorý presahoval stranícko-politický rámec. Cieľom tejto štúdie je okrem priblíženia Stodolu v súradniciach života a diela aj bližšie analyzovať jeho pôsobenie v oblastiach, ktorým dosiaľ nebola vo vedeckej obci venovaná náležitá pozornosť. Ide tak hlavne o priestor evanjelicko-cirkevný a vedecko-kultúrny, do ktorých v danej dobe zvykli vstupovať viacerí slovenskí verejní činitelia. Štúdia tak môže odpovedať na kľúčové otázky o jeho cirkevnom pôsobení, o angažovaní sa v kultúrnych a vedeckých inštitúciách a predovšetkým ozrejmiť, prečo tak konal a čo tým v širšom spoločenskom rozmedzí aj sledoval.

Stodola sa narodil v Liptovskom Sv. Mikuláši v rodine s dlhoročnou tradíciou garbiarskeho povolania. Príkladnej výchovy sa mu dostalo od otca Ondreja Stodolu (1822 – 1898) a matky Anny Stodolovej, rod. Kováčovej (1837 – 1912). Jeho bratia boli všeobecné známi verejní činitelia a intelektuáli: senátor Národného zhromaždenia Kornel Stodola (1866 – 1946), profesor na Vysokej škole technickej v Zürichu Aurel Stodola (1859 – 1942) a starosta Liptovského Sv. Mikuláša Jozef Stodola (1856 – 1938).

Ľudovú školu vychodil vo Veľkej a Liptovskom Sv. Mikuláši, gymnázium navštevoval v tomže meste a taktiež v Kežmarku, Lučenci a v Prešporke. Medzi rokmi 1881 – 1889 absolvoval univerzitné štúdiá práva vo Viedni, Prahe a Budapešti. Pobyty na viacerých zahraničných školách boli pre mladého Stodolu veľkými skúsenosťami do života a zásadne ovplyvnili aj jeho hodnotové reformistické, demokratické a sociálne ukotvenie.

Na prelome rokov 1891/92 si vzal za manželku katolíčku Vincenciu Poloniovú (1869 – 1952), dcéru bohatého kupca Gabriela Poloniho. Narodili sa im tri deti, z ktorých sa dospelosti dožil syn

spoločnosti, roč. 1, 1997, č. 6, s. 6 – 11; KRAJČOVIČOVÁ, Natália: Slovenská národná strana pod vedením Dr. Emila Stodolu. In: *Historický časopis*, 18, 1970, č. 18, s. 17 – 38; KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Vzťah občianskeho a národného v názoroch a aktivitách JUDr. Emila Stodolu. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Facultas philosophica. Historica*, roč. 15, 1996, s. 177 – 182.

³ KRAJČOVIČOVÁ, Natália. *Džentlmen slovenskej politiky*. Bratislava : Kalligram, 2007, 230 s.

⁴ ROGUL'OVÁ, Jaroslava. *Slovenská národná strana 1918 – 1938*. Bratislava : Kalligram, 2013, 329 s.

⁵ KOVAČKA, Miloš. Prelom Emila Stodolu. In: *Biografické štúdie*, roč. 26, 1999, s. 123 – 129.

⁶ VOZÁR, Jozef. *Významní slovenskí právnici z Liptova*. Bratislava : Veda, 2016, s. 10 – 49.

⁷ PETRÁŠ, Milan. *Najväčší z veľkých. Aurel Bohuslav Stodola*. Bratislava : Spektrum STU, 2017, 584 s.

Emil, diplomat v domácich a zahraničných službách. Ako zvykol Stodola spomínať, rodina mu bola veľkou morálnou i hmotnou oporou v jeho súkromnom a verejnom pôsobení.⁸

Už v rokoch 1903 a 1904 uverejňoval prvú odbornú a ucelenú štatistiku Slovenska v *Slovenských pohľadoch* (knižne vydanú v roku 1912),⁹ vďaka ktorej si vedel utvoriť prehľadný obraz o multikultúrnych hornouhorských stolicích. Neboli to iba strohé čísla, ale konkrétne percentuálne zastúpenia jednotlivých národných a náboženských komunít a náznaky hospodársky zabezpečeného Slovenska.

Štatistika vykazovala isté nepresnosti, keďže autor vychádzal z dostupných materiálov a uložených archiválií. Napriek tomu sa stala preň veľmi dôležitým podkladom do neskorších výskumov, ktorými poskladal a odborne zdôvodňoval svoje tvrdenia, najmä v otázkach samosprávnych, náboženských a menšinových.

Vďaka nej sa dokázal úspešne odraziť aj do ďalšieho výskumu definovania slovensko-maďarskej hranice, ktorý realizoval priamo na popud Vavra Šrobára z mája 1918 v časoch očakávania vytúžených geopolitických premien. Výsledkom tohto expresného bádania bola príručka *Slovenské menšiny na rozhraní maďarsko-slovenskom* (1918), ktorá poslúžila na Parížskej mierovej konferencii pri vytyčovaní československo-maďarskej hranice.¹⁰

Predprevratový politik

Jeho celoživotné politické angažovanie bolo úzko spojené so Slovenskou národnou stranou (SNS). Často zdôrazňoval jej význam v slovenskom stranícko-politickom priestore, založený na jej kresťanskom, demokratickom a nacionálno-konzervatívnom programe. Napriek tomu však už od počiatkov svojho politického pôsobenia nepatril k nekritickým zástancam línie národnárskeho ideológa Svetozára Hurbana-Vajanského. Presadzoval aktivistický prístup vo voľbách, na volebných mítingoch i vo vnútrostraníckom prostredí.

Cez túto optiku je potrebné vnímať aj jeho politické aktivity. Od roku 1895 bol členom jej vedenia a aj vďaka jeho apelom prešla táto strana od pasivity k aktívnej politike. Neprízvukoval význam proruskej orientácie, slovenský priestor vnímal v reálnych stredoeurópskych geopolitických mantineloch. Nepatril ani k jednoznačným zástancam nacionálnych a konzervatívnych hodnôt, k čomu istotne prispeli i štúdiá na západoeurópskych školách a priamy kontakt so spoločenskými náhľadmi jeho vysokoškolského učiteľa T. G. Masaryka z viedenských štúdií.¹¹

⁸ KRAJČOVIČOVÁ, N. *Džentlmen slovenskej politiky*, c. d., s. 15 – 43.

⁹ STODOLA, Emil. *Štatistika Slovenska*. Turč. Sv. Martin : nákladom vlastným, 1912, 158 s.

¹⁰ KRAJČOVIČOVÁ, N.: *Džentlmen slovenskej politiky*, c. d., s. 65 – 66.

¹¹ STODOLA, Emil. *Prelom*. Praha : L. Mazáč, 1933, s. 38 – 39.

V roku 1905 vynaložil nemalé finančné prostriedky a psychickú silu na svoju kandidáciu do uhorského parlamentu za SNS. Aj keď jeho pozície sa vyvíjali pred voľbami sľubne, pre príznačné nedemokratické praktiky byrokratického a bezpečnostného aparátu zvolený nebol.

V máji 1914 bol účastníkom porád o zriadení Slovenskej národnej rady (SNR) a počas prvej svetovej vojny sústredil okolo seba budapeštiansky okruh slovenskej inteligencie. Do popredia sa v strane opäť dostal v priebehu roku 1918, keď viackrát vo vnútri strany i navonok cez mediálny priestor *Národných novín* apeloval na aktivizáciu SNS. V marci 1918 ho predseda SNS Matúš Dula požiadal o vypracovanie nového organizačného štatútu tejto strany.¹²

Vývoj na frontoch prvej svetovej vojny, ako aj úspechy zahraničného československého odboja na čele Masarykom, Štefánikom a Benešom dávali tušiť nástup prelomových udalostí, na konci ktorých sa očakávalo oslobodenie slovenského národa spod uhorských šovinistických okov a nástup nevyhnutných demokratizačných procesov v spolupráci s národom českým.

Stodola v tejto línii veľmi úzko komunikoval s predsedom Matúšom Dulom, pričom výsledkom týchto rokovaní bola dôverná porada strany zo dňa 24. mája 1918, na ktorej sa rokovalo o ďalšom postupe slovenských politikov a o vyhlásení, ktorým by sa dala jasne najavo česko-slovenská orientácia.

Stodola priniesol svoju deklaráciu, ale napokon nebola prijatá pre slabé prízvukovanie spolupráce s českým národom. Dôverná porada však jasne nastavila líniu, ktorá v konečnom dôsledku smerovala k otvorenému vystúpeniu SNR a jej prihláseniu sa k hodnotám a cieľom spomínaného zahraničného československého odboja. Stodola takéto smerovanie jednoznačne na dôvernej porade podporil.¹³

Spoluzakladateľ Československa

V dňoch 30. – 31. októbra 1918 patrilo v Turčianskom Sv. Martine ku kľúčovým politikom, ktorí vykonali zásadné štátnické rozhodnutia v mene slovenského národa o oddelení sa od uhorského štátu a prihlásení sa k orientácii česko-slovenskej. Predurčovali ho k tomu vedecké, právnické a politické skúsenosti z predchádzajúceho obdobia.

Už pred zvolaním funkcionárov SNS do Turčianskeho Sv. Martina napísal dve verzie deklarácie, z ktorých jednu predložil na rokovaní novozriadenej SNR. Pomerne detailne vymenovávala prípady neuspokojivého slovensko-maďarského spolužitia vo verejnom živote a ich nemožnosť riešenia v rámci vnútornej uhorskej politiky. Aj keď v základných princípoch sledovala obdobnú líniu ako Zochova prijatá Deklarácia slovenského národa, predsa len nebola prijatá pre nedostatočne naformulovanú a proklamovanú česko-slovenskú orientáciu v smere nacionálnom

¹² KRAJČOVIČOVÁ, N. Osobnosť Emila Stodolu vo verejnom a politickom živote, c. d., s. 113 – 115.

¹³ STODOLA, E. *Prelom*, c. d., s. 38 – 39.

a jazykovom. Neakcentovala totiž československú národnú a jazykovú jednotu, ako tomu bolo z pragmatických a geopolitických dôvodov v Zochovom prijatom návrhu.

Bol, prirodzene, aj martinským deklarantom, stal sa dokonca jedným z dvadsiatich členov SNR a taktiež jedným z dvanástich členov Výkonného výboru SNR. Na ďalších rokovaníach patril k hlavným rečníkom a usmerňovačom rokovaní, keďže Milan Hodža prišiel z Budapešti do Turčianskeho Sv. Martina až vo večerných hodinách a Vavro Šrobár sa zdržiaval v Prahe. Pre Dulovu zaneprázdnenosť bol dokonca 31. októbra poverený predsedníctvom Výkonného výboru SNR na rokovaníach o prechodných ustanoveniach. Stodola, prakticky v pozícii predsedu revolučnej slovenskej vlády, viedol náročné debaty o postavení Slovenska v československom štáte.¹⁴

Bezprostredne po vzniku Československa mal podľa dochovaných menoslovov pôsobiť v štruktúrach župných výborov SNR. Kvôli bydlisku a lokalizácii svojej advokátskej kancelárie v Budapešti sa však napokon v žiadnom z nich nestihol angažovať.¹⁵ V prvých novembrových dňoch krátko pôsobil ako československý diplomat v Budapešti, kde takticky predlžoval rokovania s predstaviteľmi uhorskej vlády. Po vládnom odvolaní sa však z politiky náhle stiahol, pričom neskôr, po presťahovaní do Bratislavy, odmietol aj ministrom Šrobárom ponúkané exponované miesto v československom súdnictve v Bratislave.¹⁶

Autor občiansko-demokratickej samosprávy

Rodinné evanjelické a intelektuálne prostredie, štúdiá po Európe a s nimi súvisiaca otvorenosť voči západoeurópskym kultúrno-spoločenským pohybom sa stali podkladmi jeho špecifického vnímania samosprávy. Ako predseda SNS v rokoch 1921 – 1922 (následne i ako predseda bratislavskej pobočky strany) sa pokúšal autonomistickú líniu aj náležite presadzovať.¹⁷

V roku 1921 vydal prácu *O samospráve Slovenska*, uverejňovanú v tom istom období aj v *Národných novinách*. V nej sa nepredstavil ako prívrženec ľudáckeho hlasného zdôrazňovania nacionálnej autonómie a radšej naformuloval racionálnejší a predovšetkým aktuálnejší model občianskej samosprávy ako aktívnej participácie na veciach verejných. Konceptia autonómie z uhorských čias totiž nevyhnutne vyžadovala aktualizáciu v nastupujúcich demokratických pomeroch. Preto kládol dôraz na multikultúrne zafarbenie Slovenska, menovite na postavenie českej, nemeckej, maďarskej komunity, no nezabúdaj ani na postavenie slovenského národa.¹⁸

¹⁴ Tamže, s. 140 – 147.

¹⁵ Zoznam členov SNR. Ostrovy. In: *Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (LA SNK)*, fond (f.) Slovenská národná rada v Martine, signatúra (sig.) 94 S 19.

¹⁶ KRAJČOVIČOVÁ, N. *Džentlmen slovenskej politiky*, c. d., s. 84.

¹⁷ KRAJČOVIČOVÁ, N. *Slovenská národná strana pod vedením Dr. Emila Stodolu*, c. d., s. 17 – 38.

¹⁸ KRAJČÍR, Lukáš. *Džentlmen slovenskej politiky*. Emil Stodola vnímal samosprávu originálne. In: *Národný kalendár 2021*, s. 178 – 180.

Ako autor štatistiky si po prezretí mapy Slovenska uvedomil význam geografických okolností ako riečne toky a horské masívy pri vymedzovaní žúp (stolic) s osobitnými vzťahmi. Určité paralely tu videl aj pri formovaní švajčiarskych kantónov, ktoré v polovici roku 1920 navštevoval, študoval a pre domáce pomery sa v nich aj inšpiroval.

Z pozície cirkevného funkcionára hľadal nepochybne inšpiráciu aj v evanjelických cirkevno-organizačných telesách. Samosprávne cirkevné zbory mali byť vzorom pre samosprávne obce, neskôr okresy, župy i celú krajinu. V prvom rade však chcel postupovať obozretne a uvádzať samosprávu do praxe evolučnou formou rozširovania kompetencií už existujúcich inštitúcií.

Nechcel uviesť do praxe nové scentralizované veľžupy, lebo boli „*nemožné a nepraktické*“, keďže predošlé „*župy slovenské sú zväčša geograficky zaokrúhlené celky a tisícročné útvary*“, ktorých zaniknutie „*by sa stretlo s neodolateľným odporom*“.¹⁹ Navrhoval skôr decentralizovať historické župy, vniesť do nich demokraciu formou voľby, a to nie jednej tretiny, ale všetkých poslancov župných zastupiteľstiev.

Osobitnú pozornosť venoval tzv. župnému zväzu z vládnej osnovy, ktorý mal byť najvyšším orgánom Slovenska, nie však slovenským parlamentom. Nemal zákonodarné právomoci, mohol nanajvýš vydávať doplňujúce výnosy a normy už k zákonom prijatým pražským parlamentom. Preto v počiatočnej fáze chcel aspoň rozšíriť okruh jeho členov, čo sa dalo docieľiť zapojením zástupcov z početnejších historických žúp.²⁰

Istotne aj v zmysle menšinovej solidarity, ktorá ho ovplyvnila z evanjelických cirkevných pomerov, nechcel rušiť Komárňanskú župu s majoritným maďarským zastúpením či Spišskú župu s výrazným nemeckým elementom. Župy pri tom nechcel diktátorsky nanútiť českým krajinám. Jeho prioritou bolo nezjednocovať verejnú správu a paralelne ponechať v platnosti zaužívané, aj keď čo do územia menšie slovenské župy a väčšie české krajiny.²¹

V druhej etape decentralizácie sa malo pristúpiť – v zmysle Pittsburskej dohody – k utvoreniu slovenského snemu, demokraticky voleného a zákonodarne spôsobilého pre osobitné cirkevné, náboženské, školské, hospodárske a sociálne podoby života na Slovensku. Slabým miestom jeho koncepcií bol nie presne zadaný výkonný orgán. Dlhý čas totiž navrhoval zrušiť Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska so svojím ministrom a referentmi, ktoré sa za optimálnych okolností mohlo premeniť na predsedníctvo vlády s vlastnými ministerstvami.²²

¹⁹ STODOLA, Emil. *O samospráve Slovenska*. Turč. Sv. Martin : nákladom vlastným, 1921, s. 37.

²⁰ KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Župný zväz a úsilie o jeho vytvorenie v rokoch 1920 – 1926. In: *Historický časopis*, roč. 41, 1993, č. 4, s. 379 – 393.

²¹ STODOLA, Emil – REHÁK, Gejza: Memorandum Slovenskej národnej strany. In: *Národné noviny*, roč. 53, 1922, č. 7, s. 2.

²² STODOLA, E. *O samospráve Slovenska*, c. d., s. 36 – 38.

Právnik

Medzi rokmi 1887 – 1890 pôsobil Emil Stodola ako advokátsky praktikant v Žiline a v Liptovskom Sv. Mikuláši a v tomže meste od roku 1891 aj vo vlastnej advokátskej kancelárii. V roku 1912 sa však presťahoval do Budapešti, kde nadviazal kontakty s viacerými slovenskými právnikmi a bankármi. Právne zastupoval slovenské peňažné a hospodárske ústavy a podniky, bol obhajcom miestnych slovenských verejných činiteľov. Tam aj v roku 1917 založil, vydával a v počiatočnom období i redigoval *Právny obzor*, prvé slovenské odborné právnické periodikum, s cieľom vybudovať slovenskú právnickú terminológiu a prinášať aktuálne informácie z právneho a právnického prostredia.

Po vzniku Československa pokračoval v organizačných aktivitách ako predseda Zväzu advokátov na Slovensku a podpredseda Právnickej jednoty, organizácie pre upevňovanie kolegiálnej spolupráce, ktorú pomáhal zakladať a ktorá prebrala i vydávanie *Právneho obzoru*.

Popri právnických organizačných záležitostiach sa venoval aj právno-teoretickým témam, pričom viaceré vyšli vlastným nákladom. V roku 1914 vydal *Súdový poriadok uhorský*, spolu s advokátom Adolfom Zátúreckým *Návrh slovenského právneho názvoslovia* (1919), ďalej *Kúpa a predaj obchodného zákona* (1923). Bol aj spoluautorom príručky *Uhorské zákony platné na Slovensku a Podkarpatskej Rusi* (1926) a publikácie *Súkromnoprávne zákony platné na Slovensku a Podkarpatskej Rusi* z roku 1931.²³

Široký tematický záber týchto prác preukazuje, že Stodola napriek svojej advokátskej zaťaženej neprázdnenosti venoval veľa voľného času právnym problematikám s cieľom prispieť svojim odborným dielom k ich ozrejmieniu. Treba predovšetkým podčiarknuť jeho výrazný podiel (v spolupráci s ďalšími slovenskými právnikmi) na ustálení slovenského jazyka v právnickej terminológii a na prekladoch mnohých uhorských právnych predpisov z jazyka maďarského do slovenského, s cieľom uľahčiť štúdium poslucháčom práva a vôbec byť týmito príručkami nápomocný právnikom a administratívnym úradníkom Slovensku.

Obhajca menšinových práv

Ako presvedčený demokrat vychádzal zo zásady nevyhnutného dobrého spolunažívania etnických menšín, ku ktorým sa československý štát aj právne zaviazal v Saintgermainskej mierovej zmluve. Často vychádzal z úvah popredných odborníkov na spravodlivé postavenie etnických a náboženských menšín v štáte.

Stodola nazeral na tieto témy v liberálno-demokratických súradniciach ideovo: „*Proti našim spoluobčanom nemeckého a maďarského jazyka zaťažujú nás ešte rozpomienky na zlo od nich*

²³ VOZÁR, J. *Významní slovenskí právnici z Liptova*, c. d., s. 20 – 27.

*utrpené. Ako nástroj ochrany pred nimi zostala v nás ešte nacionálna výbojnosť. Ale city pomsty nesmú ovládať národ. Musíme hľadiť, čo vyžaduje záujem novovytvoreného štátu a dnešná situácia, a tá vyžaduje spoluprácu všetkých.*²⁴

Veľkým ponaučením mu bola cesta do Švajčiarska z roku 1920, kde študoval nielen kantonálnu samosprávu, ale vôbec postavenie menšín a ich jazykových práv, ktoré pomerne úzko súviseli aj s tamojšou dlhodobou decentralizačnou politikou. Detailne rozobraté podmienky používania nemčiny, francúzštiny, taliančiny a rétorománčiny na rôznych stupňoch verejnej správy mu boli odrazovým mostíkom aj k úvahám o kladoch i úskaliach československej menšinovej (jazykovej) legislatívy.²⁵

Svoje úvahy v nasledujúcich rokoch značne prehĺbil, čoho výsledkom boli aj odborné príspevky v jeho pamätiach, ktoré vyšli pod názvom *Prelom* (1933), či v prácach *O jazykovom zákone a menšinových otázkach* (1936) a *O menšinách a samospráve* (1938). Hnacím motorom nazerania na menšinové otázky bol v 30. rokoch neuspokojivý domáci stav, ale aj zahranično-politický vývoj v nacistickom Nemecku a hortyovskom Maďarsku, ktoré sa čoraz viac dovoľávali ochrany svojich národov za hranicami.

Preto aj v týchto prácach veľmi ostro kritizoval jazykový zákon z *Ústavnej listiny ČSR*, označujúc ho v danej dobe za neaktuálny a vo svojom znení za nedôsledný. Inšpiráciu hľadal v belgických právnych predpisoch, ktoré legislatívne ukotvili spolunažívanie etnických skupín Valónov a Flámov.²⁶

Otvorene obraňoval tie požiadavky maďarskej a nemeckej menšiny, ktoré boli objektívne a zároveň nenarušovali stabilitu štátu. Vymenoval možnosti zmien v oblasti menšinového školstva a úradníctva, s cieľom posilniť tam ich zastúpenie, zlepšiť spokojnosť a lojalitu k československému štátu.

Mnohé Stodolove úvahy neboli zohľadnené československými vládami ani ľudáckymi autonomistami. Ako umiernený politik a teoretik ostával na okraji politického života, čo násobili aj jeho zdravotné problémy a vysoký vek. Od jesene z roku 1938 s nevôľou sledoval politický vývoj, ktorý sa niesol v znamení protichodných smerov, než aké zastával on sám.²⁷

Evanjelický cirkevný funkcionár

Stodola bol niekoľko rokov aktívnym evanjelickým cirkevným funkcionárom. Bol si vedomý významu evanjelickej cirkevnej sústavy v náboženskom komunitnom a v širšom slovenskom verejnom živote. Jasne uviedol, že „*ev. cirkev bola naším jediným národným útočiskom, rád som*

²⁴ STODOLA, Emil. *O menšinách a samospráve*. Praha – Prešov : nákladom vlastným, 1938, s. 7 – 8.

²⁵ STODOLA, Emil. *O úprave užívania reči v Švajčiarsku*. Bratislava : Karol Angermayer, 1920, 38 s.

²⁶ STODOLA, Emil. *O jazykovom zákone a menšinových otázkach*. Praha -- Prešov : nákl. vlastným, 1936, s. 55 – 95.

²⁷ KRAJČOVIČOVÁ, N. Osobnosť Emila Stodolu vo verejnom a politickom živote, c. d., s. 121.

sa venoval veciam cirkevným.⁴²⁸ To sa odrazilo na jeho pravidelnom obsadzovaní do cirkevných funkcií a zastupovaní evanjelikov na úrovni zborovej, seniorátnej, dištriktuálnej a celocirkevnej.

Už pred rokom 1892 pôsobil v pozícii presbytera vo Vrbici (dnes súčasť Liptovského Mikuláša). V roku 1892 však zmenil miesto i funkciu, keďže sa stal zborovým advokátom v Liptovskej Sielnici.²⁹ V roku 1903 sa stal zborovým dozorcom cirkvi v Sielnici.³⁰ V roku 1896 sa spomína ako účastník konventu Liptovského seniorátu³¹ a od roku 1903 býval aj pomerne pravidelným zborovým vyslancom na seniorálnom konvente.³² V roku 1905 bol zvolený aj za seniorálneho zapisovateľa a za člena seniorálneho konzistória, ktorého funkcia sa prirovnávala k pozícii seniorálneho sudcu.³³ Od roku 1903 býval pomerne často vysielaný seniorátom na konventné zasadnutia Preddunajského a po legislatívnej zmene na rokovania Potiského dištriktu.³⁴ Od roku 1905 zastával aj funkciu seniorátneho notára.³⁵ V roku 1909 chvíľu účinkoval tiež na poste zborového dozorcú v Nemeckej Lupči.³⁶

Po odchode do Budapešti v roku 1911 prerušil svoje evanjelické cirkevné angažovanie a stal sa zborovým poddozorcom slovenského cirkevného zboru v Budapešti a neskôr aj jeho dozorcom.³⁷ Po vzniku Československa sa zapojil do reorganizácie, resp. konštituovaniu evanjelickej cirkvi na Slovensku. Už v roku 1919 vystupoval ako svetský člen Generálnej rady menovanej na dočasné obdobie Vavrom Šrobárom³⁸ a následne v januári 1921 bol prítomný na synode v Trenčianskych Tepliciach. V období konštituovania cirkvi bol taktiež členom výboru pre zahraničné styky cirkvi.³⁹ Po zriadení Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku síce už nezastával v nej funkcie, ale po presťahovaní do Bratislavy ostal aktívnym evanjelikom a zúčastňoval sa na náboženskom živote v miestnom slovensko-maďarskom cirkevnom zbore.⁴⁰

²⁸ STODOLA, E. *Prelom*, c. d., s. 60 a 68.

²⁹ Tamže, s. 66 – 67.

³⁰ *Zápisnica zo zasadnutia riadneho výročitého konventu, ktorý ev. a. v. seniorát liptovský mal dňa 8. júla 1903 v Ružomberku*. Liptovský Sv. Mikuláš 1903, bod záp. 3, s. 4.

³¹ *Zápisnica výročitého seniorálneho konventu, vydrživaného dňa 20. augusta r. 1896 v Lipt. Sv. Mikuláši*. Ružomberok 1897, s. 4.

³² *Zápisnica zo zasadnutia riadneho výročitého konventu, ktorý ev. a. v. seniorát liptovský mal dňa 8. júla 1903 v Ružomberku*, c. d., s. 4.

³³ *Zápisnica zo zasadnutia mimoriadneho sen. konventu, ktorý ev. a. v. seniorát liptovský mal dňa 28. marca 1905 v Lipt. Sv. Mikuláši*. Liptovský Sv. Mikuláš, 1905, bod záp. 3 a 4, s. 7.

³⁴ *Zápisnica zo zasadnutia riadneho výročitého konventu, ktorý ev. a. v. seniorát liptovský mal dňa 8. júla 1903 v Ružomberku*, c. d., s. 48.

³⁵ *Zápisnica zasadnutia riadneho výročitého konventu, ktorý ev. a. v. seniorát liptovský mal dňa 1. júla 1905 v Lipt. Sv. Mikuláši*. Liptovský Sv. Mikuláš 1905, bod záp. 24, s. 38, príloha.

³⁶ *Zápisnica riadneho výročitého konventu, ktorý ev. a. v. seniorát liptovský mal 23. augusta 1909 v Lipt. Sv. Mikuláši*. Liptovský Sv. Mikuláš 1909, s. 20.

³⁷ STODOLA, E. *Prelom*, c. d., s. 122.

³⁸ *Zápisnica o zasadnutí Gen. rady cirkve ev. a. v. na Slovensku, ktoré bolo v Turčianskom Sv. Martine, 18. sept. 1919*. Lipt. Sv. Mikuláš 1919, bod záp. 6, s. 4.

³⁹ *Zápisnica o zasadnutí Generálnej rady cirkve ev. a. v. na Slovensku, ktoré bolo v Turčianskom Sv. Martine dňa 30. septembra 1920*. Ružomberok 1921, bod záp. 7, s. 20

⁴⁰ STODOLA, E. *Prelom*, c. d., s. 154.

Vedecko-kultúrny pracovník

Emil Stodola taktiež zvykol zasahovať do širšieho vedeckého a kultúrno-spoločenského diaľnia, často s neprehliadnuteľným politickým pozadím. Angažoval sa v pražskom spolku Detvan, navštevoval šermiarske kurzy a hrával na klavíri v mikulášskom spolku Tatran. Bol členom Učenej spoločnosti Šafárikovej v Bratislave a členom Národopisnej spoločnosti v Prahe.⁴¹ Dňa 28. februára 1920 sa utvoril v bratislavskom Župnom dome Spolok pre postavenie mohyly gen. M. R. Štefánikovi na Bradle⁴² a jeho prvým predsedom sa stal práve Stodola. Cieľom tejto organizácie bolo predovšetkým realizovať verejnú finančnú zbierku na postavenie pomníka niekdajšiemu slovenskému politikovi a štátnikovi európskeho formátu.

Predsedaľ ustanovujúcemu zasadnutiu, na ktorom boli zvolení členovia výboru spolku.⁴³ Z pozície predsedu bývalo zvyčajne jeho úlohou nielen viesť zasadnutia výboru, ale aj pripraviť program rokovania, prihovárať sa prívetmi, usmerňovať debatu a polemiky, organizovať prípadné hlasovania a schvaľovania stanov a rôznych uznesení, ďalej rokovať o pomoci pri organizovaní podujatí spojených s postavou Štefánika, tak ako tomu bolo napríklad na druhom zasadnutí výboru spolku.⁴⁴

Aktívne prichádzal aj s vlastnými návrhmi, ako napríklad pri oslovovaní českej inteligencie na podporu výstavby pamätníka alebo pri výzve slovenských poslancov v Národnom zhromaždení. Tí mali požiadať československú vládu, aby prijala patričné uznesenia o právnom vymedzení Štefánikovej hmotnej pozostalosti a jej zaradenia do „štátneho muzeuma na Slovensku“.⁴⁵ Stodola taktiež zastupoval spolok navonok. Spolu s tajomníkom spolku navštívil v roku 1921 prezidenta T. G. Masaryka v Prahe a osobne mu odovzdal čestný diplom, keďže hlava štátu sa otvorene vyslovovala pozitívne o aktivitách tejto organizácie.⁴⁶ V roku 1924 viedol taktiež ceremoniál v Bratislave, ktorý predchádzal slávnostnému odhaleniu základného kameňa budúceho pomníka na Bradle.⁴⁷

⁴¹ AUGUSTÍNOVÁ, Eva – MAŤOVČÍK, Augustín (ed.). *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Martin : Matica slovenská, 1992, 5. zv. R – Š, s. 353.

⁴² K dejinám tohto spolku: MAGUROVÁ, Katarína – VRABCOVÁ, Eva. Spolok pre vybudovanie pomníka generálovi Milanovi Rastislavovi Štefánikovi. In: ČAPLOVIČ, Miloslav – FERENČUHOVÁ, Bohumila – STANOVÁ, Mária (ed.): *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Bratislava : VHÚ, 2010, s. 250 – 255.

⁴³ Zápisnica zo zasadnutia Výboru, 28. február 1920. In: *Slovenský národný archív (SNA)*, f. Spolok pre postavenie pomníka gen. M. R. Štefánikovi na Slovensku v Bratislave, kartón číslo (kart. č.) 1, inventárne číslo (i. č.) 1.

⁴⁴ Zápisnica zo zasadnutia Výboru, 3. marec 1920. In: *SNA*, f. Spolok pre postavenie pomníka gen. M. R. Štefánikovi na Slovensku v Bratislave, kart. č. 1, i. č. 1.

⁴⁵ Zápisnica zo zasadnutia Výboru, 9. jún 1920. In: *SNA*, f. Spolok pre postavenie pomníka gen. M. R. Štefánikovi na Slovensku v Bratislave, kart. č. 1, i. č. 1.

⁴⁶ Zápisnica zo zasadnutia Výboru, 13. apríl 1921. In: *SNA*, f. Spolok pre postavenie pomníka gen. M. R. Štefánikovi na Slovensku v Bratislave, kart. č. 1, i. č. 1.

⁴⁷ Pět let Štefánikovi smrti. In: *Národní listy*, roč. 64. 1924, č. 123, s. 3.

Uvedomoval si aj dôležité miesto Matice slovenskej (MS) v kultúrnom, vedeckom a osvetovom priestore. Stal sa jej riadnym členom, neskôr i zakladajúcim členom, čo znamenalo prispieť na základiny Matice slovenskej výraznou peňažnou sumou. Maticu však podporoval pomerne pravidelne aj ako jednotliviec.⁴⁸ Ako právny teoretik a odborník na históriu našiel uplatnenie i v matičných vedeckých odboroch. Medzi rokmi 1920 až 1933 bol členom Historického odboru MS⁴⁹ a taktiež spolupracoval na matičnej pôde s právnikmi. Ako podklad pre vydanie matičného *Právnického terminologického slovníka* totiž slúžil *Návrh slovenského právneho názvoslovía* z dielne Emila Stodolu a Adolfa Zátareckého.⁵⁰ Bol taktiež členom matičnej Juridickej komisie na terminologické a rečové preskúmanie úradných tlačív,⁵¹ ktorej cieľom bolo ustáliť slovenskú právnickú terminológiu, a tak vniesť slovenský jazyk aj do právnického prostredia. V roku 1926 pre MS posudzoval aj publikáciu *Zbierky uhorských zákonov*.⁵²

K týmto jazykovedným témam napísal do matičných *Slovenských pohľadov* odborný príspevok, v ktorom upozornil na niektoré úskalia českej a slovenskej právnickej terminológie. Ich spoločným menovateľom bol fakt, „že sa často bez potreby prenášajú výrazy z právnej terminológie českej do našej i tam, kde my pre tie pojmy máme dobré (zväčša lepšie) slovenské výrazy.“⁵³ Uvedol niekoľko desiatok príkladov slovenských právnych výrazov, ktoré podľa jeho úsudku nebolo potrebné vymieňať za české tvary. Stodolu dlhodobo zaujímal česko-slovenský jazykový pomer a v tejto veci sa opieral o argumenty erudovanejších a povolanejších, najmä jazykovedca a taktiež matičiara Jozefa Zubatého, predsedu miestneho odboru MS v Prahe.⁵⁴ Jeho postoj k tejto veci bol moderný a na danú dobu ešte i stále ojedinelý: to, či sú Česi a Slováci jeden, alebo dva národy sa nedá presne stanoviť, pretože spoločenská identita je subjektívna. Závisí od cítenia každého jednotlivca, či sa považuje za Čecha, Slováka, alebo za Čechoslováka.⁵⁵

Matičné *Slovenské pohľady* boli so Stodolom v pravidelnom kontakte. Dôkazom sú napríklad zverejnené fotografie interiéru jeho domu v Bratislave, ktoré sa objavili v rámci debaty o zladení tradičného slovenského nábytku a zariadenia s moderným.⁵⁶

Matičiarci si ho vedeli však aj patrične uctiť. Bibliograf, editor a právnik Ján Vladimír Ormis, ktorý v rokoch 1930 – 1932 pracoval v Matici slovenskej, napísal do *Národných novín* jubilejný článok k Stodolovým 70. narodeninám.⁵⁷ Šéfredaktor *Slovenských pohľadov* a zároveň matičný

⁴⁸ O tom bližšie informujú Kréméryho výročné správy v publikovaných ročenkách Matice slovenskej.

⁴⁹ *Inventár Archívu literatúry a umenia. Matica slovenská II. Prvý zväzok 1919 – 1931*. [online]. Dostupné na internete: <http://matica.sk/wp-content/uploads/2019/05/Inventar_-Matica_-slovenska_-II_-1_-zv_1919_1931_s-dodatkami.pdf>.

⁵⁰ VOZÁR, J. *Významní slovenskí právnici z Liptova*, c. d., s. 27 – 31.

⁵¹ Z archívneho (doposiaľ nepublikovaného) výskumu Jozefa Schwarza, tajomníka miestneho odboru MS Petržalka.

⁵² *Inventár Archívu literatúry a umenia. Matica slovenská II. Prvý zväzok 1919 – 1931*, [online]. Dostupné na internete: <http://matica.sk/wp-content/uploads/2019/05/Inventar_-Matica_-slovenska_-II_-1_-zv_1919_1931_s-dodatkami.pdf>.

⁵³ STODOLA, Emil. Niekoľko poznámok na naše právne názvoslovie. In: *Slovenské pohľady*, roč. 43, 1927, č. 6-8, s. 514 – 518.

⁵⁴ KRČMÉRY, Štefan. *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1924, s. 67.

⁵⁵ List Emila Stodolu A. Kompánkovi, 30. október 1923. In: *LA SNK*, f. Ľudovít Janota, sig. 156 R 37.

⁵⁶ ALEXY, Janko. Slovenská izba. In: *Slovenské pohľady*, roč. 47, február 1931, č. 2, s. 88 – 89.

⁵⁷ ORMIS, Ján Vladimír. Emil Stodola 70-ročný In: *Národné noviny*, roč. 63, 1932, č. 34, s. 1.

tajomník Štefan Krčméry taktiež nemohol nespomenúť jeho okrúhle výročie narodenín. V znamení viacerých superlatívov uviedol, že Stodola bol „*rodeným politikom [...] hlavou učenca pre vedu právnu, politickú, národohospodársku i štatistickú*“, ktorého „*duševná noblesa až oslňuje*“, pričom „*spravedlivý je až po sebatryžnosť*“. Krčméry veril, že „*na politickom nebi je československou hviezdou prvej veľkosti. Zo súhvezdia Masarykovcov, Benešovcov, Škultétovcov, Marešovcov...*“⁵⁸ Mnohé jeho vyhlásenia, úprimné a do veľkej miery aj oprávnené, neboli len spomienkami Krčméryho ako stranického kolegu, ale aj priateľa, s ktorým ho spájalo matičné puto a vôbec mnohé podobné pohľady na dobové aktuálne spoločenské témy.

Stodola sa často zúčastňoval na matičných kultúrnych podujatiach. Bol prítomný na pamätných matičných augustových slávnostiach z roku 1926 v Turčianskom Sv. Martine,⁵⁹ kde z balkóna novej budovy Matice slovenskej vystúpil pred zhromaždeným davom s prejavom o význame tejto inštitúcie pre spoločnosť.⁶⁰ V roku 1933 bol poverený Maticou, aby ju zastupoval na slávnostnom odhalení pamätnej tabule národno-politických pracovníkov – študentov bývalého Evanjelického lýcea v Prešporke, ktorú plánoval odhaliť Kuzmányho kruh ev. akademikov.⁶¹

Záver

Doterajší historický výskum o Emilovi Stodolovi sa predovšetkým zameriaval na výskum jeho rodinných koreňov a na jeho politické angažovanie. V rámci toho bola analyzovaná dobovo aktuálna a dodnes v odbornej verejnosti reflektovaná, širokou spoločnosťou i dnes oslovovaná téma slovenského autonomizmu a menšinových otázok. Na okraji záujmu ostávali jeho vedecko-kultúrne a cirkevno-náboženské aktivity. Štúdia tak predkladá dosiaľ neznáme skutočnosti, resp. odstupom sto rokov pozabudnuté okolnosti z jeho života, týkajúce sa pôsobenia v štruktúrach evanjelickej cirkvi a angažovania sa v kultúrnom Spolku pre postavenie mohyly gen. M. R. Štefánikovi na Bradle a všeobecne známe Matice slovenskej.

Cirkevné angažovanie bolo u vtedajších politikov evanjelickej a. v. konfesie pomerne bežnou súčasťou ich spoločenského angažovania. Svoju cirkev považovali za dôležitú súčasť nielen úzkeho náboženského života, ale aj za dôležitého činiteľa v spoločnosti, pretože svojimi demokratickými predispozíciami a organizačnou sústavou, formou vzdelávania umožňovala realizovať autonómnejšie fungovanie slovenskej spoločnosti v podmienkach maďarizačných uhorských vládných politik. Stodola si tieto okolnosti veľmi dobre uvedomoval, čoho dôkazom je jeho dlhodobé a viacrozmerne funkcionárske pôsobenie. V evanjelickej priestore nachádzal inšpiráciu

⁵⁸ KRČMÉRY, Štefan. Emil Stodola. In: *Slovenské pohľady*, roč. 48, 1932, č. 7 – 8, s. 494.

⁵⁹ *Inventár Archívu literatúry a umenia. Matica slovenská II. Prvý zväzok 1919 – 1931*. [online]. Dostupné na internete: <http://matica.sk/wp-content/uploads/2019/05/Inventar_Matica_slovenska_-II_-1_-zv_1919_1931_s-dodatkami.pdf>.

⁶⁰ Emil Stodola reční z budovy Matice slovenskej. In: *LA SNK. Zbierka fotodokumentov osobností*, f. Emil Stodola, sig. SS 66.

⁶¹ *Inventár Archívu literatúry a umenia. Matica slovenská II. Druhý zväzok 1932 – 1936*. [online]. Dostupné na internete: <http://matica.sk/wp-content/uploads/2019/05/Inventar_Matica_slovenska_-II_-2_-zv_-1932_1936.pdf>.

a podnety k uvažovaniu a vôbec k ozrejmieniu aj rôznych aktuálnych tém, ako bola samospráva, menšiny či ústavné a parlamentárne východiská demokracie, ktorým sa v medzivojnovom období intenzívne venoval. Boli mu tak dobrým východiskom, skúsenosťou a inšpiráciou do ďalších etáp jeho života a verejného účinkovania.

Zo spoločenskej pamäti sa postupne vytratili jeho aktivity na poli kultúrnom. Vedecká obec síce čiastočne reflektuje existenciu Spolku pre postavenie Štefánikovej mohyly, ale dosiaľ sa nevenovala Stodolovým aktivitám v týchto procesoch. Pritom z pozície predsedu spolku patril k hlavným iniciátorom viacerých uvedených aktivít, ktoré smerovali k lepšej propagácii budovania mohyly, k finančným zbierkam, organizačným aktivitám a reprezentácii organizácie navonok. Rovnako to platí aj v prípade jeho zabudnutého členstva v Matici slovenskej. Archívne materiály aj v tomto prípade dokazujú, že s touto inštitúciou bol v priamom kontakte, zúčastňoval sa na zasadnutiach a slávnostných podujatiach, finančne na ňu prispieval. Tým verejne demonštroval svoj kladný vzťah k Matici slovenskej, uvedomujúc si jej opodstatnenie aj v nových demokratických pomeroch.

Stodola svojím pôsobením v oboch kultúrnych spolkoch preukazoval úprimný cit k slovenskej kultúre a vede, k historickému odkazu slovenských osobností pre demokratický rozvoj spoločnosti. Zároveň sa tak pred verejnosťou prezentoval nielen ako politik a právnik, ale aj aktívny intelektuál, s ktorým i v pokročilom veku bolo treba rátať pri spoločenských aktivitách rôzneho druhu. Stodola sa tešil v Bratislave všeobecnej obľube, vážnosti a dôstojnosti, čo sa nepochybne zakladalo aj na týchto jeho širokospektrálnych aktivitách.

• RECENZIE A ANOTÁCIE •

CHERTKOVSKAYA, E. – PAULSSON, A. – BARCA, S.: **Towards a Political Economy of Degrowth**. London – New York : Rowman and Littlefield International, 2019, 271 s., ISBN 9781786608963.

Vydavateľstvo Rowman & Littlefield International vydalo ďalšiu z radu svojich publikácií prepájajúcich radikálne ekologické myšlienky s ekonomickou perspektívou. V úvode editori vychádzajú z premisy, že *rast* je základom našej reality, prevládajúcou atmosférou, ktorá obmedzuje naše myslenie a konanie. Rast nie je dokonalým systémom, ale je považovaný za jediný systém, ktorý je kompatibilný s ľudskou prirodzenosťou a ekonomickými zákonmi. V tomto zmysle je plne depolitizovaným konceptom a *nerast* sa usiluje o jeho politizáciu. Základom tejto politizácie potom podľa autorov musí byť premyslenie nerastovej politickej ekonómie: Ako by mohla vyzerat' nerastová politická ekonómia, aká politická ekonómia by podporila hnutie nerastu? Tieto základné otázky si kladú editori knihy.

Východiskovým bodom je pre nich koncept *rôznych ekonomík* od autoriek Gibson a Graham. Tie sa snažia o antiesencialistické porozumenie kapitalizmu, ktoré odmieta kapitálocentrizmus a na jeho miesto kladie rôznorodé vnímanie ekonomiky, zároveň sa usiluje o slabé teoretizovanie – odpútanie sa od veľkých teórií a ich nahradenie hutným analytickým opisom. Nerast nepovažuje trhové operácie za základ ekonomiky, ale za súčasť našich životov, v ktorých sa dá nájsť aj starostlivosť, spo-

lupráca, vzájomná pomoc, solidarita a ďalšie ekonomické formy organizácie našej spoločnosti.

Editori argumentujú v prospech vytvorenia vlastného politicko-ekonomického jazyka, ktorý dokáže byť realistickou náhradou toho súčasného a dokáže nájsť napojenie na štát. Jedným z hlavných problémov je chýbajúca časť spoločnosti, ktorá by nerast prijala za svoj, ako to bolo v prípade marxizmu a komunistických strán. Základnými prvkami sú napr. upustenie od HDP, daň z uhlíka, základný a maximálny príjem či kratší pracovný čas.

Spôsobom, ako k tomu prísť, by mal byť nomádický utopianizmus. Predpokladá existenciu akéhosi konečného stavu, avšak dôraz kladie na proces, v ktorom umožňuje pluralitu a otvorenosť (seba)kritike.

Prvá kapitola analyzuje históriu rastu na podklade dvoch protagonistov – Simona Kuznetsa a menej známeho akademika manažmentu Jay W. Forrestera. Kapitola reprodukuje známe informácie o Kuznetsovi vrátane jeho kritiky rastu. Kuznets však napriek všetkej ambivalentnosti napokon rast považoval za dobrý. Autor kapitoly Alexander Paulsson ukazuje, že Kuznets považoval za dôležité determinanty rastu inštitúcie, predpovedajúc vznik inštitucionálnej ekonómie. Forrester študoval systémy a jeho práca *Svetová dynamika* bola základom pre správu *Limity rastu* Rímskeho klubu. Kapitola je deskriptívna a ďalej opisuje sklamanie zo slabého dosahu *Limitov rastu* na strane Forrestera a ďalších. V závere zdôrazňuje podobnosť Kuznetsovho a Forresterovho

myslenia založeného na vládnutí v prospech armády alebo v priebehu vojny, na (zdanlivo) objektívnych mierkach spojených so systémovou perspektívou a na lineárnej (teda nie cyklickej) perspektíve. Avšak zatiaľ čo Kuznets sa nikdy neobával rastu obyvateľstva, Forrester zaujal presne opačnú pozíciu, a kým Kuznets operoval v národnom štáte ako systéme, Forrester vo svetovom systéme.

Hubert Buch-Hansen v druhej kapitole kritizuje komparatívnu politickú ekonómiu za ignorovanie ekologickej problematiky rastu. Akademiци venujúci sa komparatívnej politickej ekonómii považujú rôzne inštitucionálne nastavenia usilujúce sa o rast za žiaduce. Rast je meradlom úspechu rôznych typov kapitalizmu. Autor navrhuje, aby komparatívna politická ekonómia analyzovala rôzne spôsoby zabezpečovania udržateľnosti a zmieňuje sa o ekodejinách a tranzičných iniciatívach ako alternatívach. Tie však samy o sebe nestačia, pretože existujú v kapitalizme, ktorý im dominuje.

Tretia kapitola Emanuela Leonardiho vysvetľuje kontext ekologickeho myslenia Andrého Gorza, ktoré vníma ako socio-politickú interpretáciu deštrukcie životného prostredia. „*Kľúčová dôležitosť fyzických limitov rastu nespočíva v nových obmedzeniach, ktoré kladú kapitalizmu, [...] ale v civilizačných voľbách, ktoré predkladajú ako neodvratné: demokracia spolupracujúcich výrobcov alebo planetárna blokáda: socializmus alebo ekofašizmus*“ – cituje Gorza. Ekologická kríza si vyžaduje politické riešenie, ktoré nesmie byť techno-fašistické. Spojenie s marxizmom umožňuje Gorzovi prepojiť tendenciu miery zisku klesajú, vedúcu k nadprodukcii spojenej

s tvorbou potrieb, plánovaným zastarávaním a krízou reprodukcie v podobe nevyhnutnosti regenerovať životné prostredie, čo má vplyv na cenu konečných produktov. Gorz zdôrazňuje, ako kapitalizmus v snahe akumulovať vytvoril relatívnu vzácnosť (novú chudobu) a zároveň absolútnu vzácnosť (degradáciu životného prostredia). V tomto zmysle sa ekológia netýka len kvantifikácie v podobe externých obmedzení, ale aj osobnej a kolektívnej autonómie – tej musia byť podriadené priemyselné technológie, a nie naopak. Mali by sme menej pracovať, lepšie spotrebovať a reintegrovať kultúru do každodenného života.

Štvrtá kapitola sa venuje vzťahu Marxa a marxizmu k problematike životného prostredia. Na jednej strane sa dá Marx vnímať ako podporovateľ neobmedzeného rozvoja produktívnych síl počas kapitalizmu. Na druhej strane sa dá vnímať ako vedomý si nekonečnej podmienenosti ľudskej existencie prírodou. Podľa autora Marx nevnímal rast ako nekonečný cieľ, ale ako dočasný, charakteristický pre jednu etapu vývoja, ale nie nevyhnutný neskôr, keď bude jednoduchšie uspokojovať ľudské potreby. Na tomto základe možno nájsť spoločnú reč medzi obhajcami nerastu a marxistami, avšak bodom sporu môže byť otázka foriem vlastníctva. Tu niektorí nerastoví aktivisti neproblematizujú spojenie medzi dominanciou trhu a súkromným vlastníctvom na jednej strane a tvorbou zisku a ekonomickým rastom na strane druhej. Marxistická tradícia naopak predpokladá kritiku dominancie súkromného vlastníctva.

Catia Gregoratti a Riya Raphael v piatej kapitole poukazujú na dlhodobé ignorovanie feministickej kritiky nerastovými autormi, ktoré

sa však v poslednom období začína obracať. Pôvod nerastu nachádzajú vo feminizme Marie Mies a Marilyn Waring, pričom uznávajú, že Mies a Waring nikdy nehovorili alebo neobhajovali nerast alebo post-rast. Mies už v roku 1986 odmieta možnosť, že by neko-nečná akumulácia mohla viesť k oslobodeniu žien. Ničí totiž ľudskú esenciu a ženskú vládu nad svojimi životmi a telami. V roku 1997 potom – stavajúc na Rose Luxemburgovej – tvrdí, že neobmedzený rast je tu vždy na úkor iných (kolonizovaných). Marilyn Waring v roku 1988 publikovala kritiku konceptu HDP pre ignorovanie ženskej práce a využívanie prírodných zdrojov. Autorky kritizujú, že hoci nerastová literatúra uznáva prínos Waring týkajúcu sa HDP, ignoruje hlavný bod, ktorým je kritika nedocenenia prispievania žien a prírody k bohatstvu.

Ekaterina Chertkovskaya sa v šiestej kapitole venuje intelektuálnym zdrojom nerastu v Rusku a Sovietskom zväze, ako aj politikám rastu v tejto krajine. Sovietsky zväz bol od svojho počiatku vedený prorastovou vládou, Lenin v roku 1920 povedal, že komunizmus je moc Sovietov a elektrifikácia celej krajiny, pretože priemysel sa nedá bez elektrifikácie rozvinúť. Zároveň však v 20. rokoch minulého storočia existoval priestor pre vznik sovietskej ekológie. V roku 1929 vzniklo 61 *zapovenikov* – priestorov ochrany a vedeckého bádania, ktoré posúvali ďalej vedu o životnom prostredí. S nástupom Stalina však došlo k posunu smerom k rastu a industrializácii. Ten bol súčasťou kultúrnej zmeny v prospech dobiehania Západu a rast ostal základom sovietskej politiky až do pádu minulého režimu. Prírodu ničiace politiky však mali za následok vznik ekologic-

kých protestov a snaha otočiť riekou Sibír bola zastavená v roku 1986 pre tlak verejnosti. Výsledkom tohto tlaku bol v roku 1988 aj vznik Štátneho výboru na ochranu prírody. Nástup kapitalizmu znamenal potvrdenie významu rastu a Putinovým cieľom sa stalo zdvojnásobenie HDP. Hoci Putin bol kritizovaný, táto kritika nikdy nevedla ku kritike snahy o hospodársky rast. Počas jeho vlády došlo v roku 2000 k zrušeniu zmieneneho Štátneho výboru na ochranu prírody. V roku 2016 vznikla Strana rastu, definujúca sa ako konštruktívna opozícia. Alexej Navalnyj, dôležitá postava ruskej opozície, podobne kritizuje nedostatok rastu počas Putinovej vlády. Téma ekológie bola síce využitá, avšak viac v zmysle podpory romantickej predstavy ruskej prírody. Chertkovskaye kapitola je prínosná krátkymi priblíženiami autorov, ktorí by sa dali považovať za predchodcov či spojencov nerastu, a to od 19. storočia po súčasnosť. V závere sa zmieňuje o tom, že dnes možno identifikovať niekoľko iniciatív, ktoré by sa dali priradiť k nerastu ako boj proti odpadu, znečisťujúcim továrňam a privlastňovaniu si prírody.

Stefania Barca sa v desiatej kapitole venuje problematike práce a nerastu. V prvej časti poukazuje na nedostatočnosť snahy odpútať sa od vnímania práce ako tradičnej práce za mzdu vykonávanú prevažne mužským proletariátom. Tri prístupy („odmietnutie práce“, ekofeminizmus a komunitné ekonomiky) prácu konceptualizujú inak a inak potom vyzerá aj „revolučný“ aktér, ktorým viac nie je odborové hnutie, ale – naopak – hnutie týkajúce sa rôznych otázok, napr. bývania, interrupcií, verejných služieb atď., jednoducho nové sociálne hnutie. V druhej časti kapitoly autorka argu-

mentuje, že nerast by mal do svojho konceptuálneho rámca zahrnúť prácu za mzdu, aby si ju neodcudzil, keďže stále ešte je základom kapitalizmu (toto tvrdenie je štatisticky sporné – na svete je množstvo práce, ktorá sa nevykonáva za mzdu v tradičnom poňatí práca vz. kapitál). Zároveň dnes platí, že spoločenský blahobyt závisí od ničenia životného prostredia – práca za mzdu sa stala súčasťou problému, čím sa vytvára silný rozpor medzi zamestnancami a zamestnankyňami na jednej strane a environmentálnou politikou na strane druhej. Spojenie problematiky námezdnjej práce a životného prostredia sa tak musí stať kľúčovou politikou nerastu a je základom tzv. „environmental labour studies“. Prvým krokom je odmietnutie vydierania medzi zamestnanosťou a zdravým životným prostredím, príkladom je neúspech v talianskom Tarante, kde sa zamestnanci rozhodli súhlasiť s predajom talianskej oceliarskej továrne indickému Arcelor Mittal namiesto zelenej transformácie regiónu. Druhým bodom je spravodlivá tranzícia, predpokladajúca masívne investovanie do zelených pracovných miest. A napokon tretím bodom je obsadenie produkcie – zabratie opustených tovární (ako v Argentíne), samospráva na pracovisku prostredníctvom rád pracujúcich alebo odborov, či družstvá alebo sociálne podniky. Príkladom môže byť obdobie španielskej občianskej vojny, keď zamestnanecké rady kontrolovali tri štvrtiny ekonomiky krajiny a viedli k zvyšovaniu efektívnosti a rovnosti.

Jedenásta kapitola sa venuje kritike peňazí. Alf Hornborg vyčíta nerastovému hnutiu, že akceptuje dizajn peňazí taký, aký je, a nesnaží sa ho meniť. Špecificky sa venuje Mary Mellor, ktorá zachádza azda najďalej a usiluje sa

o také nastavenie peňazí, aby nevedlo k tlaku na rast prostredníctvom úrokov. Súhlasí s ňou, že je potrebná centrálna autorita na administráciu peňazí a udržateľnej ekonomiky, avšak kritizuje jej akceptáciu peňazí s tzv. všeobecným cieľom (general purpose money). Problémom nie je len spôsob, akým peniaze vznikajú a ako cirkulujú v spoločnosti, problémom je, že dokážu kúpiť čokoľvek. Vytvárajú súmerateľnosť všetkého. Ak sa dá kúpiť čokoľvek, logicky nasleduje, že človek bude hľadať najlacnejšiu prácu a prírodné zdroje. Táto logika je rovnaká pri peniazoch, ktoré sa dajú úročiť, aj pri tých, ktoré sa úročiť nedajú. Podľa Hornborga sa Mary Mellor mylí, keď tvrdí, že nejaká forma peňazí existovala v každej ľudskej spoločnosti. V tradičných kultúrach totižto peniaze nemohli kúpiť všetko. Existovali jednoducho nemonetizované spoločenské sféry. Príkladom špeciálnych peňazí by mohla byť nemožnosť kúpiť časť pralesa za tie isté peniaze ako kokakolu alebo jedlo za tie isté peniaze ako investície na Wall Streete. Tým by sa izolovali zdroje potrebné pre udržateľnosť od abstraktných tokov kapitálu. Takéto oddelenie uznáva aj Mellor, ale neuvedomuje si, že si vyžaduje obmedziť súmerateľnosť hodnôt cez peniaze. Trh by tak bol rozdelený na lokálny – s hodnotami lokálnej komunity a biofyzického metabolizmu, a globálny – s prúdom informácií a sofistickovanými produktmi. Nešlo by pritom o lokálne alternatívne meny, ale národnú menu určenú iba pre lokálne použitie. Zabraňovala by napríklad aj nákupu lacných potravín zo zahraničia a navádzala k opravovaniu vecí. Nízke mzdy a slabá environmentálna legislatíva by viac neboli komparatívnou výhodou v medzinárodnom obchode.

Santiago Gorostiza v dvanástej kapitole vysvetľuje obojakosť konceptu autarkie. Na jednej strane je to ekologický koncept sebestačnosti, na druhej ide o politický koncept spojený s fašizmom. Taliansky a nemeckí fašisti sa usilovali o autarkiu na úrovni národného štátu, prípadne Európy. Základom tejto autarkie bola etnicita a jej predpokladom bolo spojenie s kolóniami, ktoré mali sebestačnosť zaistiť. Ekologická sebestačnosť však môže byť nemenej problematická. Dediny či komunity počas feudalizmu nepredstavovali žiaden demokratický ideál. Zároveň však môže ísť aj o emancipačné projekty antisystémových komunit v sedemdesiatych rokoch v USA. Táto sebestačnosť je oproti tej fašistickej na omnoho nižšej úrovni. Dôležitým argumentom aj tu však je maskulínny charakter autarkie – predpoklad nezávislosti od ostatných, ktorého opakom je zraniteľnosť a vzájomná závislosť feminínnych hodnôt. Z tohto pohľadu je sebestačnosť problematická vo všeobecnosti. Určitá úroveň decentralizácie a lokálnej sebestačnosti je ekologicky nevyhnutná, avšak prínosná môže byť aj otvorenosť komunit či jednotlivcov voči vonkajšiemu svetu.

V poslednej kapitole Giacomo D'Alisa poukazuje na ignoranciu štátu v literatúre venujúcej sa nerastu. Za príčinu považuje anarchistické zázemie, z ktorej prax nerastu často pochádza. Zároveň reprodukuje výskum, že väčšina politik nerastu sa nachádza na úrovni štátu. V kapitole poskytuje prehľad nerastovej literatúry, ktorá sa nejakým spôsobom štátu venuje, aby prišiel s vlastnou koncepciou integrálneho štátu pochádzajúcou od Gramsciho. Tá prekonáva paradox odmietania štátu a vytvárania politik na štátnej úrovni. Integrálny štát by mal

spájať občiansku spoločnosť s byrokratickým aparátom. Teda samotný štát by podporoval sociálne hnutia, komunitné projekty, jednoduchú lokálne nerastové alternatívy a bol by tak iba nadstavbou a nie prekážkou nerastu. Ako príklad D'Alisa používa politiku maximálneho príjmu. Ten „nariadi“ štát, ale bude mať dosah na existujúce menšie jednotky, na univerzite napríklad na rovnosť medzi upratovačom a dekanom.

Celkovo sa dá recenzovaná kniha považovať za užitočný posun v postupnom budovaní nerastovej politickej ekonómie. Podobných kníh však musí byť výrazne viac, aby sa dalo hovoriť o novej životaschopnej ekonomickej paradigme.

Tomáš Profant

NOVOSÁD, F.: **Zabudnúť na Marxa.**¹ Bratislava : Iris, 2018, 207 s., ISBN 978-80-8200-020-0

NOVOSÁD, F.: **Forgetting Marx.** Bratislava : Iris, 2018, 207 p., ISBN 978-80-8200-020-0

Profesor František Novosád vo svojej knihe s názvom *Zabudnúť na Marxa* chce dať zbohom Marxovi, zabudnúť na neho. Zodpovedá tomu nielen titul knihy, ale aj čierna farba jej obálky. Vlastný obsah knihy však tejto odpovedi nezodpovedá. Rozhodujúca časť textu je venovaná osobitému výkladu Marxových záverov o funkciách kapitálu, tovaru, dialektike

¹ Recenzia vychádza z textu štúdie Dinuš, P.: O „zabudnutí“ na Marxa. In: *Philosophica critica* 6, 2020, č. 2, s. 79-90.

výrobných vzťahov a výrobných síl, základne a nadstavby, o dialekticko-materialistickom ponímaní dejín... Namiesto „zabúdania“ Marxa ho F. Novosád pripomína, aktualizuje, znovu interpretuje jeho základné teoretické východiská a závery. Na strane 24 a 25 píše, že záujem o Marxove problémy a riešenia sa vo viac menej pravidelných intervaloch vracajú, že sa síce mení jeho intenzita, ale stále zostáva v hlavných zónach súčasného intelektuálneho priestoru. Na otázku prečo je to tak, prof. Novosád dáva takúto odpoveď: Marx sa vracia, pretože sa vracajú Marxove problémy (s. 24). Akoby autorovi nedal Marx spať, musí sa k nemu vracieť ako „páchateľ na miesto činu“. Na strane 13 je nútený priznať, že Marxove otázky a jeho odpovede akoby boli neodbytné, vždy znovu sa vracajú na intelektuálnu scénu. A na nasledujúcej strane uvádza konkrétne dôvody, prečo Marxove koncepcie opäť lákajú. Zároveň však paradoxne tvrdí, že dnešnému svetu možno rovnako dobre porozumieť aj bez odkazov na Marxove diela. „*Faktom je, že dnes máme dostatok teoretických nástrojov, aby sme mohli analyzovať súčasné spoločnosti bez priameho odkazu na dielo Marxa*“ (s. 10). V celej jeho práci však nenájdeme dôkaz pre takýto záver, žiadny návod, ako by sme súčasnému svetu mohli porozumieť bez Marxa, žiadne nemarxistické „teoretické nástroje“. Čitateľ sa môže len domnievať, že toto porozumenie, tieto „teoretické nástroje“ spočívajú u autora v prácach F. Nietzscheho alebo M. Webera, dielo ktorého si len ťažko môžeme predstaviť bez Marxovho vplyvu. Konštatovanie o možnosti porozumenia súčasnému svetu bez Marxa nebráni autorovi tvrdiť, že marxizmus je stále ešte „*jedinou ucelenou koncepciou, ktorá*

osvetľuje dejinný vývoj v planetárnych rozmeroch. Alternatívna teória súčasnosti, ktorá by vysvetľovala dynamiku súčasných foriem života či súčasné formy pohybu kapitálu, stále ešte chýba. A mnoho z tých teórií, ktoré sa ponúkajú ako alternatívy k marxizmu, sa tiež opiera o výpožičky z marxizmu“ (s. 14). Na s. 184 uvádza, že spôsob, ako dnes vidíme kapitalizmus, ako vidíme úlohu vlastníckych vzťahov, ako chápeme úlohu ideológií – to všetko je silne, priamo alebo nepriamo, ovplyvnené marxizmom. „*Môžeme povedať, že vidíme sami seba v zrkadle Marxovej teórie*“ (s. 184). Dá sa teda porozumieť súčasnému svetu, ktorý je svetom kapitalistickým, bez Marxa?

F. Novosád oceňuje Marxa predovšetkým z toho hľadiska, že dokázal presne analyzovať úlohu kapitálu ako určujúcej sily v modernej spoločnosti. Opakovane tvrdí, že to, čo udržuje marxizmus pri živote, nie je ani tak jeho teória dejín, učenie o základni a nadstavbe, jeho metóda, antropológia, emancipačný náboj marxizmu, ale Marxova analýza úlohy kapitálu v modernej spoločnosti (s. 24). Konštatuje, že kapitál je dnes, viac ako kedykoľvek predtým, dominantnou silou dejinného pokroku, a to je aj základný dôvod, prečo Marx znovu a znovu vychádza na intelektuálnu scénu (s. 53). Ako však potom môžeme zabudnúť na Marxa? Ako môže potom autor tvrdiť, že bez odkazov na Marxovo dielo, sa dá dnešnému svetu rovnako dobre rozumieť aj bez marxizmu? Ako môžeme zabudnúť na Marxa, keď autor knihy priznáva, že rozlíšenie medzi základňou a nadstavbou umožnilo pochopiť logiku vývinu, zákonitosti utvárania sa spoločenského života (s. 67)? Mohol Marx k týmto prevratným, „kopernikovským“ záverom prísť

(ako sa domnieva autor) len na základe osobného presvedčenia? F. Novosád totiž Marxove teoretické závery podáva najčastejšie v podobe, že Marx „je presvedčený“ alebo „vychádza z presvedčenia“.

Napriek oceneniu, ktoré autor preukazuje Marxovi za jeho analýzu „určujúcej sily v modernej spoločnosti“, ho chce vidieť zastrčeného v 19. storočí len ako jedného z viacerých významných európskych filozofov. Doslova uvádza, že Marx je len jedným z mnohých mysliteľov, ktorí sa pokúsili rozumieť svetu, a motívy, s ktorými pracuje, sa objavovali a objavujú aj v dielach iných autorov (s. 9). Tvrdí, že Marx rozvíja motív charakteristický pre nové spôsoby filozofickej reflexie, ktoré sa presadzujú v polovici 19. storočia. Má ich spájať aj pozornosť k „obyčajnosti“, ktorá dotedy nebola predmetom filozofickej analýzy (s. 47). Novosád tým myslí Marxovu analýzu tovaru a zároveň tvrdí, že Marxova reflexia sa uberá rovnakým smerom ako F. Nietzscheho, F. de Saussurea, S. Freuda, L. Wittgensteina, E. Husserla či M. Heideggera – teda smerom k analýze tých „najobyčajnejších“ vecí (s. 47). Môžeme sa však pýtať, či „fenomén resentimentu“ (Nietzsche), „fenomén vnímania“ (Husserl), „fenomén prerieknutia“ (Freud), alebo fakt, že „sme“ vo svete, sú tie zdanlivo „najbanálnejšie“ veci adekvátne „banálnosti“ tovaru. Konštatovanie, že Marx patrí k tým, ktorí podali jednu z najpresvedčivejších charakteristík spoločnosti, ako sa utvárala v západnej Európe od konca 15. storočia (s. 37), nie je len výrazným zúžením Marxovho prínosu. Marxovi nešlo len o podanie charakteristík spoločnosti, ale o jej vedecké uchopenie. Je zakladateľom vedy o spoločnosti. Autori

pred ním vysvetľovali spoločnosť tak, že v nej videli predovšetkým chaotickú spleť faktov a udalostí, ktorých skutočná štruktúra im unikala. Až Marx odhalil zložitý systém prvkov, z ktorých sa skladá spoločnosť, a ako prvý v dejinách spoločenského myslenia podrobil spoločenské súvislosti a vzťahy vedeckej analýze. No nielen to. Vyčlenil aj systémotvorné štruktúrne väzby, ktoré zaručujú celosť celého spoločenského systému a umožňujú jeho fungovanie.²

Marx dokazuje, že do procesov rozšírenej reprodukcie kapitálu sú vťahované všetky prírodou dané a dejinami vytvorené zložky spoločenského života. F. Novosád však tvrdí, že je „celkom možné, že Marx precenil schopnosti kapitálu ‚stráviť‘, podriaďiť si, absorbovať prírodné a historicky dané momenty spoločenského života“ (s. 13 – 14). Podľa autora zrejme nadhodnotil „silu“ kapitalistického spôsobu výroby, keď ho považoval za systém, ktorý si dokáže podriaďiť všetky prvky spoločnosti – teda všetky zložky spoločenského života (s. 164). F. Novosád uvádza, že proces komodifikácie vždy naráža na isté hranice (etnicita, národnosť, kultúra, tradície a vôbec formy duchovnej produkcie). Na s. 195 pritom píše, že dejiny etník, národov, stavov možno pochopiť len na pozadí koncepcie ekonomických spoločenských formácií. Autor má nepochybne pravdu, že proces komodifikácie naráža v kapitalistickej spoločensko-ekonomickej formácii na určité hranice. Neprebíha však tento proces v posledných desaťročiach stále s väčšou a väčšou silou v rámci tzv. globali-

² In: *Filozofia*. Nakladateľstvo Pravda, Bratislava 1988, s. 151.

zácie naprieč národnosťami, kultúram a tradíciám? Nepodmaňuje si stále viac a viac všetky zložky života spoločnosti búraním uvedených hraníc podľa záverov vyslovených Marxom a Engelsom už roku 1847 v *Manifeste komunistickej strany*?

Marx mal podľa prof. Novosáda preceniť nielen schopnosti kapitálu, ale aj silu triedneho konfliktu, jeho schopnosť podriaďovať si všetky ostatné konflikty v spoločnosti (s. 165). Argumentuje tým, že aj iné konflikty majú takú absorpčnú kapacitu ako triedne konflikty, ktoré majú tendenciu vťahovať do seba, podriaďovať si ostatné konflikty. Ako dôkaz pre takéto tvrdenie uvádza, že náboženský konflikt je často schopný vťahovať do seba triedne konflikty, práve tak aj národné konflikty dokázali často vťahovať do seba náboženské alebo ekonomické konflikty (s. 165). To však neznamená, že náboženské alebo nacionálne konflikty nevyplývajú z hlbšieho, základného konfliktu, že nie sú sekundárnym výrazom triedneho boja. Vládnuca trieda v triedne antagonistickej spoločnostiach využíva pre vedenie svojho triedneho boja rôzne ideológie. A buržoázia z dôvodu upevnenia svojich triednych pozícií využívala a dodnes využíva tak náboženstvo, ako aj nacionalizmus, aby rozdeľovala a demoralizovala svojho protivníka. F. Novosád nakoniec sám na inom mieste konštatuje, že výsledkom takýchto konfliktov bolo ideologické „zakrytie“ základného konfliktu, na ktorom stojí moderná spoločnosť. A týmto „základným konfliktom“, ktorý je zakrytý nacionalizmom alebo náboženstvom, je triedny boj.

Podobne ako väčšina buržoázných autorov, aj F. Novosád má tendenciu vytvárať zdieľané, že triedny boj viedla/vedie len jedna z dvoch

hlavných tried kapitalistickej spoločensko-ekonomickej formácie – proletariát. Ak autor tvrdí, že na jednej strane rozvoj deľby práce a jej intelektualizácia oslabilu homogenitu triedneho vedomia a na druhej strane národnostné, regionálne a náboženské konflikty si zachovali svoju autonómiu a prekryli, niekde dokonca marginalizovali sociálne konflikty, tak sa tieto vyjadrenia vzťahujú len k otázke triedneho boja proletariátu, nie buržoázie. Píše, že sociálne konflikty tak stratili určitosť, došlo k ich amortizácii, zároveň rastie alternatívnosť životných stratégií jednotlivcov. Dôsledkom týchto tendencií bola fragmentácia politického marxizmu a fúzia jeho jednotlivých fragmentov (s. 173). Autor si však nekladie otázku, prečo došlo k takémuto stavu. Čím je táto skutočnosť, ak nie následok vedenia triedneho boja buržoázie? Čo iného prejavom by mohlo byť to, čo Novosád opisuje ako úlohu médií v súčasných podobách reprodukcie spoločenských vzťahov, než triedny boj buržoázie? „Spôsob, ako jednotlivci a skupiny vidia sami seba, svoje záujmy, je do značnej miery dnes produkovaný médiami“ (s. 167). Komu patria tieto médiá? Buržoázii. Čomu slúžia tieto médiá? Vedeniu triedneho boja buržoázie. Sám autor na s. 174 konštatuje, že buržoázia dosiahla víťazstvo tým, že svojho protivníka dokázala neutralizovať, rozdeliť, integrovať do systému, a to tak, že ho premenila na konzumentov a časť prostredníctvom mediálnej manipulácie zasa zbavila schopnosti združovať sa. A na s. 182 píše, že kapitalizmus sa do istej miery naučil integrovať väčšinu svojich protivníkov, dokázal ich prinútiť, aby svoje požiadavky formulovali v rámci systému. F. Novosád dokonca opisuje genézu a preme-

ny vedenia triedneho boja buržoázie, ale nikde vo svojej knihe ho takto neoznačuje. Máme dôvod domnievať sa, že úmyselne.

Buržoázia si má podľa autora ku koncu 19. storočia začínať uvedomovať deštruktívny potenciál konfliktov a začína (aj pod tlakom samotného socialistického hnutia) hľadať prostriedky ich zmiernenia (s. 163). Prichádza politika sociálneho zákonodarstva a redistribúcie, ktorú začal reprezentovať predovšetkým O. von Bismarck. Do pásma relatívneho dostatku sa dostali vrstvy, ktoré dovtedy museli takmer všetku svoju energiu venovať boju o prežitie (s. 163). Keď na s. 126 autor píše, že vládnuca kapitalistická trieda nikdy nie je monolitným útvarom, vždy pozostáva z niekoľkých kapitálových zoskupení, konštatuje, že záujmy týchto zoskupení sa nikdy plne nezahodujú, že o tom, čo je spoločným záujmom a ako ho formulovať a realizovať, sa neustále vedú spory. F. Novosád však zabudol dodať, že všetky skupiny buržoázie sa zhodujú v boji proti proletariátu. Sám uvádza, že revolúcie nútia buržoáziu vystupovať jednotne a štát sa stáva nástrojom zjednotenej buržoázie. Ak je tento štát pre M. Webera organizáciou s monopolom na výkon fyzického násillia na určitom území, tak Marx by takúto tézu považoval za jednostrannú. Štát je nástrojom vládnucej triedy nielen v oblasti fyzického násillia.

F. Novosád patrí k tým buržoáznym autorom, ktorí oceňujú analýzu kapitalizmu vypracovanú Marxom, ale odmietajú „*politické, utopické a vizionárske elementy*“ jeho prác. To znamená, že autor kategoricky odmieta závery o možnosti prekonania kapitalizmu. V zhode s M. Weberom je zrejme pre F. Novosáda kapi-

talizmus „železnou klietkou“, z ktorej sa ľudstvo nedokáže vymaniť. Na s. 106 uvádza, že v súčasnosti sa nachádzame v paradoxnej situácii: na jednej strane je potreba zásadnej zmeny fungovania spoločnosti a na druhej strane je tu vedomie jej nemožnosti. Marx v zmysle Novosádovho výkladu urobil chybu, keď prešiel od teórie kapitalizmu ako teórie ekonomického systému k pochopeniu kapitalizmu ako historickej formácie – tam údajne možno najľahšie identifikovať „intelektuálne nedostatky“ marxizmu (s. 164). Autor ich súhrnne charakterizuje ako nedostatok zmyslu pre proporcie. Tento zmysel Novosád považuje za jednu zo základných intelektuálnych cností. A Marx svojim učením o možnosti prekonania kapitalizmu mal tú drzosť, že túto cnosť pošliapal a pošpinil. Marxológovia majú totiž tendenciu rozkladať Marxovu teoretickú koncepciu na tri základné zložky – deskriptívno-analytickú, kritickú a vizionársku. Poukazujú pritom na napätia alebo priamo nezlučiteľnosť vedeckej a „prorockej“ zložky jeho diela. Marx ekonóm a sociológ má byť vynikajúcim analytikom, ale Marx učiteľ a prorok mizerným autorom. Inými slovami, Marxova interpretácia genézy a fungovania kapitalizmu je akceptovateľná, ale jeho perspektíva prekonania kapitalizmu nie. V podstate to nie je nič iné len dualistické rozlišovanie medzi „dobrým“ a „zlým“ Marxom, resp. medzi „živým“ a „mŕtvym“ v Marxovom diele. F. Novosád rozkladá marxistickú teóriu na rôzne zložky a faktory, hovorí o „apokalyptickom“ charaktere marxizmu, jeho „skryto teleologickej interpretácii dejín“, o variantnosti a údajnej nekompatibilite Marxových základných myšlienkových motívov, konštatuje fragmentárnosť Marxovho diela,

hovorí o intelektuálnych nedostatkoch marxizmu, vnútorných napätiach, problémoch, ťažkostiach a komplikáciách Marxovho myslenia, zlomoch v jeho myšlienkovom vývoji a podobne. Tomuto prístupu k analýze Marxovho diela zodpovedá aj autorova pozornosť k domnelým zhodám a konvergenciám myslenia K. Marxa a F. Nietzscheho.³

F. Novosád oceňuje náboženstvo, keď píše, že „kríza hodnotového vedomia“ je dôsledkom straty dejinnej účinnosti kresťanských normatívnych sústav (s. 104). Zrejme preto má tendenciu vykladať niektoré Marxove závery ako dôsledok sekularizácie kresťanského náboženstva s jeho eschatológiou. Na s. 158 uvádza, že Marx je súčasťou línie nemeckej filozofie od Kanta až po Heideggera, ktorá bola do značnej miery analýzou „projektu kresťanstvo“. Vraj podobne ako všetci kritici doby aj Marx sa pri opise blížiacej sa „apokalypsy“ opiera o kresťanskú metaforu „posledného súdu“. Takéto tvrdenie však autor nijako nedokazuje. Čitateľ nemôže vedieť, čo F. Novosád myslí pod pojmom „apokalypsa“. Marx vo svojom diele dokazoval nevyhnutnosť vyvlastnenia buržoázie, koniec jej súkromného vlastníctva, a tým aj moci. To však nie je z hľadiska spoločenského pokroku žiadna apokalypsa. Apokalypsou je len pre menšinu súkromných vlastníkov kapitálu a jej ideológov, nie pre majoritu spoločnosti. A nakoniec, ako sa môže dialektik Marx opierať o metaforu „posledného súdu“? Materialistická dialektika nie je zlučiteľná

s eschatológiou. Keď autor rozoberá údajnú Marxovu apokalyptickosť, konštatuje, že „... *prívlaskty, ktoré si v raných spisoch rezervoval pre charakteristiku slobodnej, neodcudzenej práce, stále častejšie začína používať pri analýze práce v podmienkach kapitalizmu*“ (s. 56). Takéto tvrdenie by znamenalo popretie existencie námezdného systému, ktorý produkuje vykorisťovanie a odcudzenie. Povedané inými slovami, kapitalizmus by prestal byť kapitalizmom. Podobný idealistický výklad Marxa sa objavuje aj pri autorovom konštatovaní, že termín „vykorisťovanie“ je „...*tak nasýtený morálnym obsahom, že jeho používanie, mimo dobro a zlo' je skoro nemožné*“ (s. 103). Preto pripisuje moralizujúcu kritiku kapitalizmu aj Marxovi. Podľa autora k takejto kritike neraz siahal, napríklad keď dával termínu „vykorisťovanie“ aj morálne konotácie (s. 103). A to je pre autora dostatočným dôvodom pre tvrdenie, že v morálnom význame tohto termínu máme u Marxa do činenia s nespravodlivosťou, a to vtedy, keď niekto niekomu niečo ulúpi alebo keď ide o vnútenú neekvivalentnú výmenu. Novosadom načrtnutá „diagnóza“ doby u Marxa môže byť – podobne ako u Nietzscheho – chápaná v kategórii zla (s. 133).

Novosádovo „zabúdanie“ Marxa obsahuje viaceré protirečenia a chyby. Na s. 164 píše, že Marx zrejme nadhodnotil „silu“ kapitalizmu, na s. 173 zasa uvádza, že zreteľne podcenil vývojové možnosti kapitalizmu, na s. 170 tvrdí, že Marxova veta o spoločnosti, ktorá si kladie len také úlohy, na riešenie ktorých má k dispozícii už prostriedky, je optimistická, na s. 201 tvrdí pravý opak. Na jednej strane tvrdí, že Marx stále zostáva v hlavných zónach

³ Pre F. Nietzscheho, vyštudovaného protestantského teológa a klasického filológa, sa spor s kresťanstvom stáva postupne osou myslenia, tvrdí F. Novosád. To však nie je prípad K. Marxa. Jeho kritika náboženstva nemá význam Nietzscheho kritiky kresťanstva.

súčasného intelektuálneho priestoru, na strane druhej píše, že ak má byť dnes čítanie Marxových textov pre niekoho povinnosťou, tak len pre historikov sociálneho a politického myslenia. Na jednej strane uvádza, že Nietzsche, oslavujúci hierarchie a vysmievajúc sa idey rovnosti a emancipácie, opovrhoval socialistami a socializmom, na druhej strane píše, že výroky o oslobodení proletariátu, analogické Marxovi, môžeme nájsť aj u Nietzscheho. Na strane 198 tvrdí, že v krajinách na periférii a poloperiférii bol marxizmus pochopený predovšetkým ako ideológia zápasu za spravodlivosť, že východoeurópski marxisti pochopili Marxove idey skôr ako plochu, na ktorú premietli svoje nespokojnosti so spoločnosťou, v ktorej žili, na strane 14 však potvrdzuje, že rovnako tak robili západní marxisti, keď píše, že „jeho meno (Marxovo – poz. recenzenta) bolo symbolom hlasnej vzbury proti nespravodlivým pomerom, bolo symbolom revolučnej vôle radikálne zmeniť svet. Boli ním nadšení intelektuáli a dokázali v jeho mene mobilizovať široké masy.“ A pripomína výrok R. Arona o marxizme ako o „ópiu intelektuálov“.

Marx nikdy nebol reálnou inšpiráciou pre politické stratégie (s. 18)? Ak by to bola pravda, nemohlo by prísť k sporom medzi politickými stranami II. internacionály, ktoré vyústili do rozdelenia ľavice na sociálnodemokratickú a komunistickú časť. Tieto spory sa týkali taktiky aj stratégie antikapitalistického zápasu. Svoj výraz našli v teoretickej i politickej rovine (revizionizmus, oportunizmus). Na pozadí týchto konfliktov došlo k vzniku boľševickej strany. O jej najvýznamnejšom predstaviteľovi (Leninovi) F. Novosád tvrdí, že sa opieral predovšetkým o „ruské tradície politického zápa-

su mimo legálnej štruktúry“, teda nie o Marxa (s. 19). Opakuje tak staré tvrdenia politických a ideových oponentov boľševikov, že Leninovi prívrženci sú skrytí národníci alebo blanquisti, teda skupiny, ktoré nedoceňovali historickú úlohu proletariátu a kládli dôraz na sprisahaneckú organizáciu. Autor uvádza, že východoeurópske spoločnosti boli spoločnosťami, ktoré trápil viac nedostatok rozvoja kapitalistického výrobného spôsobu, ako jeho rozvoj (s. 198). Neuvádza však, že tento záver vyslovil už Lenin. Keď F. Novosád hovorí o „korekcii“ kapitalizmu na ekonomickej rovine, uvádza, že mení vzťah priemyselného, obchodného a finančného kapitálu (s. 174). V marxistickej politickej ekonomii vzniká finančný kapitál prepojením priemyselného a bankového kapitálu. To síce neznamená, že jednotlivé druhy kapitálu (priemyselný, obchodný, bankový) naďalej už samostatne neexistujú, tieto skupiny však vystupujú ako súčasť kapitálu finančného. Lenin v roku 1908 napísal knihu *Materializmus a empiriokriticizmus*, ktorá prináša kritiku pozitivistickej filozofie E. Macha. Je známe, že Lenin vo svojej práci rozvíja základné kategórie marxistickej filozofie (hmota, čas, priestor, príčinnosť, sloboda, nevyhnutnosť), že v nej zdôrazňuje význam metódy materialistickej dialektiky pre vedecký pokrok, že podáva zovšeobecnenie nových poznatkov prírodných vied, pričom dokazuje, že tieto poznatky potvrdzujú materialistickú dialektiku. Napriek tomu prof. Novosád tvrdí, že syntézy Marxa a Macha sú Leninom kritizované z pozícií, ktoré sú oveľa bližšie ruským materialistom z druhej polovice 19. storočia, než pozícia materializmu, ktorý by bol kompatibilný s Marxovou koncepciou dialektiky (s. 187). Kanonizácia

Leninovej práce *Materializmus a empiriokriticizmus* mala podstatným spôsobom narušiť dialóg dialektickej tradície s modernou vedou, ako aj dialóg marxizmu s buržoáznou (autor dáva toto slovo do úvodzoviek) filozofiou 20. storočia. Autor má pravdu, že Leninova kniha „podstatným spôsobom“ narušila „dialóg“ s buržoáznou filozofiou, lenže v podmienkach triedneho antagonizmu a jeho ideologického boja nešlo ani jednej strane o dialóg, ale o hájenie a upevňovanie pozícií svojej triedy. Ak môžeme hovoriť o nejakom narušení dialógu dialektickej tradície s modernou vedou, tak bolo zapríčinené nie kanonizáciou Leninovej práce, ale existenciou triedne rozdeleného sveta a studenej vojny. Podľa F. Novosáda sa realistická zložka politických hnutí hlásiacich sa k marxizmu menila na cynizmus, utopizmus zasa – na ideológiu ako „falošné vedomie“ (s. 18). Ideológia ako falošné vedomie sa však nevzťahuje na proletariát, ale na vykorisťovateľské triedy. V poznámke na s. 178 F. Novosád uvádza, že zrejme najvplyvnejšou obnovou hegelovských motívov bola koncepcia A. Koyrého. Tento autor však žiadnu hegelovskú koncepciu nespracoval. Koyré bol francúzskym filozofom a historikom prírodných vied, autorom prác o vývoji vedeckých a filozofických názorov na nekonečnosť vesmíru, o vývoji fyziky.

F. Novosád píše, že teoretici z východoeurópskeho regiónu mali problém pochopiť, „o čo“ vlastne Marxovi išlo, že Marxove idey pochopili skôr ako plochu, na ktorú premietli svoje nespokojnosti so spoločnosťou, nie však ako nástroj analýzy jej fungovania (s. 198). K týmto teoretikom, ktorí mali podľa autora problém správne pochopiť Marxove idey,

musíme počítať napr. Plechanova, Lenina, Luxemburgovú alebo Lukácsa, ich stúpencov a žiakov. Bez týchto mien by však sotva nejaký „západný“ marxizmus existoval. Východoeurópski marxisti boli podľa prof. Novosáda silní nie v opisoch a vysvetleniach, ale v rovine kritiky a projekcie nového, že práve toto oslabenie poznávacej zložky naplno uvoľnilo v marxizme jeho utopické a vizionárske elementy (s. 175). To znamená, že napr. Lenin, ktorý bol politickým lídrom ruskej Októbrovej revolúcie a prvým predsedom revolučnej vlády, patril k utopickým a vizionárskym elementom východoeurópskeho marxizmu. Takýto záver nás však nemôže mýliť, pretože F. Novosád charakterizuje aj samotného Marxa ako „prakticky zmýšľajúceho utopistu“ (s. 125). Prínos Lenina k rozvoju marxizmu sa však F. Novosádovi hodnotí najťažšie, a to preto, že „...význam jeho diel bol v systémoch, reálneho socializmu do extrému hyperbolizovaný“ (s. 186). To môže niekto tvrdiť aj o význame diel K. Marxa. Autor sa však pre istotu vracia do „slobodnej“ prvej Československej republiky a konštatuje, že najerudovanejšie monografie o Leninovi v československom intelektuálnom priestore boli napísané čitateľom T. G. Masaryka, J. Slavíkom.

Predmetom kritiky F. Novosáda zostáva len východoeurópsky marxizmus, na základe ktorého bola vypracovaná politická taktika a stratégia komunistických strán, ktoré zvrhli a vyvlastnili buržoáziu. Napriek tejto praxi, presnejšie kvôli nej, autor uvádza, že neskoršie, keď sa marxizmus stáva vládnu ideológiou, dochádza k jeho ďalšej degradácii. Dialektický a historický materializmus, tak ako sa konštituoval v ZSSR, nebol podľa Novosáda ani tak „domyslením“ Marxových ideí, ako skôr

ich redukciami a kombináciou s ideami starších variantov materializmu (s. 155). Starší materializmus, ktorý má autor na mysli, bol organicky spätý s utopickým socializmom. Utopia i vizionárstvo sa však podľa prof. Novosáda postupne menili na direktívnosť voči realite, keď marxisti skutočnosť prestali analyzovať a začali jej rozkazovať (s. 175). „*Dejiny ideologického marxizmu v krajinách ‚reálneho socializmu‘ sú dejinami modifikácií tohto direktívneho vzťahu k realite*“ (s. 175). Ako však mohli východoeurópski marxisti prestať analyzovať skutočnosť, keď takouto schopnosťou nemali disponovať? Pre východoeurópsky marxizmus sú podľa F. Novosáda charakteristické kritika, utopickosť, vizionárstvo, direktívnosť, pre západný marxizmus naopak analýza, opis, vysvetlenie, poznávanie. Tento protiklad vo svojej podstate zodpovedá protikladu „dogmatického“ a „tvorivého“ marxizmu. Socialisti, resp. sociálni demokrati ako „demokratické“ krídlo robotníckeho hnutia mali byť po celé desaťročia vernými nasledovníkmi marxizmu v jeho „demokratickom spôsobe čítania“. Sú kritickí, tvoriví, odmietajú dogmatizmus, ortodoxiu a vulgárnosť. Naopak „totalitní“ komunisti, ktorí mali Marxa vulgarizovať a dezinterpretovať, sú nekritickí, dogmatickí, netvoriví, stalinistickí. Toto buržoázne a maloburžoázne delenie potvrdzuje skutočnosť, o ktorej písal Lenin: „dobrí“ marxisti sú tí, ktorí vyhovujú vládnucej buržoázii, „zlí“ sú tí, ktorí ju chcú zvrhnúť a vyvlastniť.

F. Novosád v súvislosti s kritikou východoeurópskeho marxizmu hovorí o tzv. makulatúre, ktorá sa mala vo východoeurópskych socialistických krajinách ponúkať pod titulom „historický materializmus“ alebo „vedecký komuniz-

mus“. Makulatúra znamená papierový odpad, spisový materiál určený na zošrotovanie. Ak však boli oficiálne marxistické diela, ktoré boli napísané a publikované do roku 1989 odpadom, musia k tomuto odpadu patriť aj prednovembrové práce prof. Novosáda. To však autor nepriamo odmieta, keď nechce poprieť, že v období socializmu (hovorí len o reálnom socializme v úvodzovkách) vzniklo viacero diel, ktoré si zachovávajú podnetnosť až do súčasnosti (s. 198). Uvádza, že mnohí z marxistov sa stali kritikmi marxizmu, hovorí o prípadoch, keď autor radikálne zmenil svoje názory – „pochopil, že sa mýlil“. Napriek tomu si ich knihy intelektuálnu hodnotu majú zachovávať. Novosád v poznámke síce konkrétne menuje diela L. Kořakowského a Z. Baumana, môžeme však predpokladať, že tým myslí aj na seba. Svoje súdy o východoeurópskom marxizme vynáša napriek tomu, že na strane 200 konštatuje, že „*Marx sám požadoval, aby filozofické myslenie bolo posudzované vzhľadom na svoj podiel na premene sveta*“. A aký podiel na takejto premene mal „autentický“ marxizmus, za aký sa považuje napr. tzv. frankfurtská škola?

Novosád vo svojej knihe tvrdí, že ani jedna z revolúcií, ktoré sa odohrali v 20. storočí, i keď sa zaprisahávali Marxom, nezodpovedala Marxovým anticipáciám. V zmysle tohto názoru, ktorý by Marx charakterizoval ako doktrínárstvo, sa v knihe uvádza, že zostáva v každom prípade otázkou, prečo práve Marx sa stal hlavnou ideologickou ikonou systémov „reálneho socializmu“ (s. 200). Veď národy si v roku 1989 mali spočítat náklady a výnosy z tohto experimentu tak, že komunistické hnutia sa dostali do červených čísiel – náklady

prevyšovali výnosy, straty prevyšovali zisky (s. 14 – 15). Zmenu tohto negatívneho vývoja mohla v zmysle Novosádovho uvažovania prineŕ až reštaurovaná vláda kapitálu s jej „slobodným“ výkladom Marxa. Koniec systémov reálneho socializmu mal znamenať oslobodenie nielen pre ľudí, ale aj pre Marxa, a tak jeho dielo už bolo možné traktovať mimo priamych politických súvislostí. Stalo sa možným dôsledne oddeliť politické a intelektuálne dimenzie jeho teórií, pozeráť na jeho dielo nezaujatú (s. 200). Až dnes je podľa prof. Novosáda možné zreteľne oddeliť politické, ideologické a intelektuálne faktory v interpretáciách Marxovho diela (s. 180).

Tendenciou neutralizovať Marxa, odpolitizovať ho a zbaviť revolučnej podstaty je poznačená celá Novosádova kniha. „*Dnes nás však na Marxovi zaujíma skôr to*“, píše F. Novosád, „*ako svet vysvetľuje, a nie to, ako ho chcel premieňať*“ (s. 200). Na otázku prečo, autor odpovedá takto: pretože marxizmus ako projekt zmeny sveta sa dostal do problémov, zostal marxizmus vysvetľujúci svet (s. 201). Vznikajú otázky, koho zaujíma skôr to, ako svet Marx vysvetľuje, a prečo marxizmus ako projekt zmeny sveta sa dostal do problémov. Odpoveď na tieto otázky musí spočívať v existujúcom triednom antagonizme. Sú ideologickým dôsledkom triedneho boja. F. Novosád tvrdí, že od 70. rokov 19. storočia sa mali objavovať stále nové a nové verzie marxizmu, preto sa mu javí, že Marxovo dielo je dnes tak prekryté interpretáciami, že pokúsiť sa rekonštruovať „autentického“ Marxa je skoro nemožné (s. 19). Tohto autentického Marxa pozná buržoázia. Treba analyzovať jej triedny boj. „Autentický“ Marx je ten, ktorý je pre ňu nebezpečný. F. No-

vosád však osudy marxizmu nevidí na pozadí triedneho boja.

Marxistický záver o význame Novosádovej knihy nemôže byť iný než ten, že je súčasťou vedenia triedneho boja buržoázie v ideologickej oblasti.

Peter Dinuš

DINUŠ, P. a kol.: **Svet v bode obratu. O protirečivosti vývoja civilizácie v 20. a na začiatku 21. storočia.** Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2019, 312 s., ISBN 9788022412278

DINUŠ, P. et al.: **The world at the turning point. On the contradictory nature of the development of civilisation in the 20th and early 21st century.** Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2019, 312 p., ISBN 9788022412278

Je to vlastne už docela dávno, kedy americký fyzik a ikona hnutí New Age Fritjof Capra vydal pojednání *Bod obratu*,¹ v němž barvitě popsal znaky světa, vědy a společnosti, jež dle jeho soudu svědčily o zvratu v dějinách. Capra nebyl první, komu učarovala figura „bodu obratu“: najdeme ji u beletristických děl (K. Mann, I. Asimov), názvů alb populární hudby (Pink Lady, ad.) a dokonce již v ěře němého filmu byly natočeny pod tímto názvem dva opusy. Capra ale nebyl ani poslední. Jak se ukazuje, představa o světě, který se obrací do

¹ Srov. CAPRA, Fritjof. *The Turning Point: Science, Society, and the Rising Culture*, (1982), Simon and Schuster, Bantam paperback 1983, ISBN 0-553-34572-9.

jiné vývojové trajektorie právě teď, v tuto historickou chvíli, jež je součástí našich životů, je značně houževnatá. Tuto kognitivní metaforu využil také kolektiv autorů ÚPV SAV pod vedením P. Dinuše pro soubor pěti studií věnovaných agonickému vývoji civilizace na přelomu 20. /21. století. Obliba metafory obratu je přitom nemálo paradoxní: mluví o životních situacích plných neklidu a dyskomfortu, o ohroženích, nejistotě, o sociálních a kulturních pohybech a protipohybech s nevypočitatelnou radikálností důsledků, o kontingencích, jež se projevují bez ohledu na plány lidí. Řečeno jinak, doba obratu je dobou konce všech iluzí, tečkou za dosavadní politikou, hospodářstvím a politickou ekonomikou, za kulturou a jejími dosud sledovanými standardy: bod obratu je první, který následuje po bodu selhání. Neuspěli jsme se svým obrazem světa, patříme ke generacím, které ztroskotaly a nezvládly ani to, co očekávaly samy od sebe – že zanechají v dějinách důstojnou stopu. O kom nyní, v této situaci, píšeme odborná pojednání: o světě, o kulturách a civilizacích, o „zlých“ a „dobrých“, o sobě?

První náznak odpovědi poskytuje struktura a obsah recenzované knihy. Otevírá ji F. Škvrnda nárysem změn paradigmatu při výzkumu problémů světa 21. století; následuje L. Hohoš s úvahou o limitách sociální utopie a P. Dinuš se studii o formách třídního boje buržoazie v bi- a unipolárním světě; čtvrtý je článek L. Belása o deformacích ve společnosti po roku 1989. Knihu uzavírá D. Dinušová, která se rozepsala o problému revoluční či evoluční strategie civilizační změny. Knížka jako celek se tedy pohybuje v rovině obecně kritického myšlení o vybraných politických, sociálních,

sociokulturních a ekonomických otázkách, propojených celkovou souvislostí „civilizační změny“. Tím se podařilo dodržet kontinuitu s typem myšlení uplatněným již ve sborníku *Svet v bode obratu. Systémové alternatívy kapitalizmu (konceptie, stratégie, utópie)* z r. 2011 a současně pokročit dál v diagnostice příznaků napětí, konfliktů, vojenských střetů a krizí a v diferenciaci analýz strukturálních znaků kapitalistické společnosti. Opět řečeno jinými slovy, kniha je kvalifikovaným příspěvkem k politicko-sociální symptomatologii kapitalismu, který překračuje z epochy pozdní moderny do nové, dosud nezřetelně vyrýsované éry.

Až doposud je všechno v pořádku. Problémy při četbě a promýšlení záměrů knihy způsobuje teprve faktor, který by se dal nazvat jejím úběžníkem: vše v ní řečené se vztahuje ke „změně civilizačního paradigmatu“. Asi by dalo dost práce, kdyby člověk hledal složitější, komplikovanější a nesrozumitelnější vazební prvek, než je změna civilizačního paradigmatu. Všem kapitolám knihy měla předcházet ještě jedna, zaměřená čistě metodologicky na politologickou a sociálně-filosofickou teorii změny, civilizace a paradigmatu. Postrádám vysvětlení, jaké teorie a z jakého důvodu jednotliví autoři ve svých koncepcích kritické diagnostiky kapitalismu (resp. kapitálových pohybů) využívají, tzn. co je metodologickým předpokladem jejich rozumění a interpretace fenoménu civilizační změny. Když položím asi očekávatelnou otázku, co je civilizace, musím vzít zavděk s poměrně asketickou odpovědí. Totéž se zopakuje v případě pojmu „změna“; na sémantiku „paradigmatu“ se ptát nebudu, protože pro svou nevhodnost, neurčitost, konotace

na Kuhnovu teorii a špatnou aplikovateľnosť mimo jej pôvodný kontext sa v sociálne-politických viedach objavuje už len zriedka. Chci-li říci, že civilizační změny probíhají v modelových kontextech, můžu to udělat přímo, bez vyprázdněného termínu paradigmatu.

Nevyužitá zůstala také druhá možnost: formulovat vlastní argumentačně vyspělou teorii civilizace a její změny. Zůstaly z části výrazně referativní příspěvky, jako je hned úvodní od F. Škvrndy, v kterých se opakují konstatování ohledně vágnosti terminologie, za nimiž však pokus o vlastní vymezení nenásleduje, anebo je značně sporný. Tak Škvrnda definuje civilizaci slovy: „civilizácia predstavuje aktéra, ktorý sa nachádza nad národnými štátmi ako rozhodujúcimi aktérmi medzinárodných vzťahov“ (s. 27). Dále mluví o tom že „z hľadiska blízkosti kultúry a civilizácií sú jadrom civilizačnej paradigmy hodnoty, ktoré sa v danej civilizácii preferujú (jej hodnotový systém)“ (s. 33). Samotným civilizačným paradigmatom se rozumí „vzor (model) postupu jednotlivých (lokálnych) civilizácií pri riešení problémov života a vývoja sveta“ (s. 34). Z vymezení civilizace (ad s. 27) by vyplývalo, že podmínkou její existence jsou národní státy; o civilizaci by pak bylo možné mluvit v zásadě od 19. století, všechno ostatní (historické civilizace, civilizace neznající princip občanství a nacionalismu, apod.) by se eliminovalo. Nadto by civilizace musela disponovat stanovitelným a principiálně otevřeným, protože poznatelným hodnotovým systémem (ad s. 33): pokud už připustíme, že něco jako hodnotový systém existuje, u historických civilizací není poznatelný, u jinokulturních (např. neliterárních nebo ne-teistických) civilizací je jeho interpretace eu-

rocentrická, tzn. deformovaná: bez znalosti tzv. hodnotového systému bychom podle této úvahy nemohli mluvit o jádru civilizačního paradigmatu. Zda má lokální civilizace nějaký model, podle kterého „řeší“ životní a světové problémy, si netroufám odpovědět; kulturní antropologie pro modelové řešení problémů světa empirické doklady nemá a je těžko povědět, zda a jaký model řešení světových problémů měla v zásobě např. Velkomoravská říše – protože neznáme ani hodnotové preference Velkomoravanů, zdá se být na místě raději zdrženlivost, než řeč o civilizačních paradigmatu a jejich změnách.

Citované i další definice se ale velmi dobře hodí na civilizační kontext moderního světa, jestliže ho vidíme v napětí mezi Západem (*Abendlandem*, romanizovaným latinským světem) a světem, od kterého se západní civilizace distancovala formou zneuznání, popření možnosti autonomie, likvidací genuinních kulturních, zejména náboženských obrazů světa a imperiálním kolonialismem. Obrovské bohatství a následná všestranná mocenská převaha Západu nevznikla civilizačním paradigmatem, ale jen touto distancí: z mimoevropského světa se stal pouhý prostor pro realizaci zisku. Napětí a surové konfrontace v dnešním světě nejsou podmíněné změnou civilizačního paradigmatu, ale ztížením podmínek nezbytných pro udržení míry akumulace kapitálu a tedy i míry zisku. Otázka pro „civilizační symptomatologii“ zní, jak a proč tyto podmínky vznikají a projevují se: agresivita monistického evropanství se po staletí uvolňovala vnější expanzí, až obsáhla celý svět a dnes se začíná vracet samotnému Západu. Je to efekt bumerangu, který se vrátil zpět, když po něm zů-

staly jasně viditelné stopy: idea všeobecných lidských práv; právo na soukromé vlastnictví; myšlenka lidské autonomie a sebeurčení na národní a individuální úrovni; více či méně jasná představa sociální spravedlnosti; schopnost formulovat a prosazovat své požadavky formou diskuse na různých úrovních veřejnosti; role vzdělání; a především zkušenost, že proti mocenskému útlaku je nejlepší zbrání stejně silný protitlak? Ve jménu těchto hodnot globalizovala západní (euroatlantická) civilizace svět a dovedla ho k tomu, aby ve jménu týchž hodnot začal klást odpor. Je to proces, který mohl začít, jak správně poznamenává F. Škvrnda, smlouvou z Tordesillas, kterou papež Alexander VI. rozdělil roku 1494 svět na polovinu příslušející Španělsku (Západ, Okcident) a druhou patřící Portugalsku (Východ, Orient)²; pokračoval a nesmírně se urychlil po náhlém konci intrakulturního konfliktu mezi Východem a Západem, kdy se NATO a USA uvolnily značné prostředky k invazi do dosud vzdorujících částí světa, snažících se o ochranu svého nerostného a surovinového bohatství; a zastavil se dnes, kdy by euroatlantická civilizace a její vojenský pakt mohly pokračovat ve strategii agresivní expanze pouze s akceptováním rizika sebezničení. Je právě tato situace „bodem obratu“?

Prognostik L. Hohoš potěší čtenáře tím, že cituje Y. N. Harariho, dle nějž je jednou z nej-

² Nešlo ale o „dohodu mezi Španěly a Portugalci“, nýbrž o rozhodnutí římskokatolické církve a papeže španělského původu, kterým za vrcholící evropské renesance fakticky začala epocha tvrdé a násilné kolonizace dosud neznámých částí světa spojená s militantní christianizací. Za ukončení éry reálného kolonialismu se považuje datum 20. 12. 1999, ke kterému Portugalsko vrátilo zpět Číně anektované území Macao.

důležitějších hybných sil v dějinách lidská stupidita. Něco podobného se sice nachází už na jedné sumerské tabulce, ale to je v pořádku; lidé by měli mít pocit jistoty, pevného bodu, který překonává letopočty a všechny pokusy o změnu světa zejména k lepšímu. Hohoš ukazuje na dvě varianty jednoho způsobu, jak takový abstraktní bod skrytý v lidské stupiditě konkretizovat pomocí sociální utopie, v první variantě psané filosofem, v druhé historikem. Jameson a Harari; dva poměrně známé projekty ústředních tendencí dnešních (západních) společností do budoucnosti, které Hohoš, vybíraje z nich někdy vážné, někdy spíš úsměvné nápady, nechce nijak zásadně hodnotit, ale spíš předložit k úvaze o tom, co všechno může být zdrojem inspirace pro „neposlušné masy“, kterým globální neoimperialismus krade a ničí budoucnost. Chybí u toho jen malá poznámka: budoucnost neexistuje, tudíž ji nelze ukrást, zničit ani rozzářit plameny vítězství. Opět je ve hře kognitivní metafora a s ní předpoklad, že čtenář porozumí v duchu autorova očekávání: což jistě čtenář udělat může, ale také nemusí, a místo přikývnutí se může zeptat třeba na to, co se vlastně slovem „budoucnost“ myslí.

Studie P. Dinuše je programová: popisuje celosvětovou vládu buržoazie a určuje subjekt jejího odstranění v revolučním proletariátu jednajícím podle principů leninsky adaptovaného marxismu. Vše je vsazeno do časového rámce daného koncem 2. světové války a obdobím od rozpadu SSSR dodnes. Kapitalismus této éry je charakteristický „základným triednym antagonizmom medzi vládnucou menšinou súkromných vlastníkov výrobných prostriedkov (buržoáziou) a ovládanou väčšinou námezdné pracujúcich“ (proletariátom – s. 64), čili přesně

týmž, co kapitalismus charakterizovalo vždy; ovšem vždy bylo obtížné zjistit, kdo je vlastníkem výrobních prostředků a kdo je námezdně pracující. Za bernou minci se dalo brát pouze to, že nejde o bipolární vztah, ale o spleť, kterou se modernímu kapitálu daří i nadále komplikovat, zahušťovat a znepréhlednit. V této dnes již globální síti vztahů bude, jak se domnívám, nezbytně nutné nově promyslet, zda soukromému vlastnictví patří stále ještě rozhodující společensky regulativní role. Nemyslím, že odpověď bude jednoznačná: sice to zní paradoxně, ale na hlavních finančních trzích (burzách), které jsou zodpovědné za strukturální krizi 2008 – 2012, není nic, co by se dalo vlastnit (ve smyslu „mětí“). Finanční deriváty, jako jsou futures, swaps, opce, certifikáty, forwards atd. (neexistuje konečný výčet možných finančních derivátů, mohou vznikat podle situace a potřeb), které určují, co se stane s globálním hospodařením, nelze vzít a uložit do trezoru nebo odnést domů v kufru. Co do své podstaty jsou to jen nástroje, či řečeno jinak, přísliby a sliby, tzn. derivativní finanční nástroje, které jsou údajně podloženy (tzv. underlying nebo básová hodnota), přesto ale fungují na principu finanční sázky. Konzervativní strany kladou důraz na osobní vlastnictví a tvrdí, že je umí ubránit. Co ale chtějí bránit – ochotu burziánů riskovat? A naopak, co předá hypotetická vítězná revoluce proletariátu?

Podobná polemika rozdrolí termín „námezdně pracující“: pod něj spadá světový management kapitalistických podniků, bank, obchodního sektoru, stejně jako zaměstnanci univerzit, škol, nemocnic, soudů, zemědělských družstev, armády, bezpečnostních sil státu, CIA, BND, GRU, horníci, lesní dělníci,

úřednictvo, ale také OSVČ, kontraktéři, mini-jobs, modelky a modelové, novináři, atd., tzn., všichni, kteří pronajímají kapitalistovi svou schopnost pracovat. Aby si tato „třída“, jak ji označuje Dinuš, vytvořila vědomí společného zájmu, nutnosti revoluční akce a dosažení kolektivního cíle (odstranění „buržoazie“, tj. kapitálových vlastníků), musela by začít od tvorby různých veřejností, kde by si tyto otázky vyjasňovali zprvu profesně blízcí lidé, a následně by pokračovala spojováním dílčích veřejností do „jednotně myslícího a jednajícího celku“. Veden ideami leninského marxismu by tento celek prošel bodem obratu, změnil by svět, a vzniklo by – co? Nějaká nová počítačová hra? Marx se moudře držel na distanci od bližšího líčení „komunismu“ a podobně, jako napsal Kapitál proto, aby bylo možné pochopit kapitál jako vztah, nabídl i chápání komunismu jako vztahové relace. Dinuš nezachází ani tak daleko. Sice závěrem odmítá všechny ne-revoluční posuny a změny s tím, že „*buržoázia sa svojoho vlastníctva a moci dobrovoľne nevzdá, inak ako revolúciou nie je možné zvrhnúť jej triedne panstvo*“ (s. 91), ale už neříká, jaké panství a s jakými znaky máme očekávat po revoluci. Není nutné věnovat rozhodující část studie líčení faktu, že USA se neštítí ničeho, jakmile jde o zisky a moc; to prokázaly, a myslím, že s konečnou platností, už 6. srpna 1945. Spíš by mělo být povinností autora, který svými tezemi vhání ostatní lidi do dalšího vyhrčeného konfliktu, aby řekl, co to přinese, co se tím dokáže a co z řečeného je schopn garantovat. Protože to nedělá, musím mu adresovat poznámku: politická levice existuje zhruba 180 let. Za celou tu dobu nezvládla nic, snad vyjma historicky zbytečné objížďky od kapitalismu

zpět ke kapitalismu, které se říkalo vítězství socialistické revoluce a vznik světové socialistické soustavy. Epizodálních sedmdesát pět let bezúčelnosti, doprovázené tisíci nejtragičtějších individuálních osudů, totální devastací planety, zplundrované získáváním a výrobou surovin nutných k soutěžení ve zbrojení a konzumu, a především profanací myšlenek svobody, rovnosti, spravedlnosti a rovnoprávnosti, jakmile se jich chopí kterákoli politická strana. Totéž bych dal k úvaze D. Dinušové, když říká, že „*revolúcia má nastoliť socializmus*“, kdežto „*reformami, resp. transformáciou sa majú zmierniť účinky kapitalizmu*“: co má nastolit revoluce? Jaká a čím revoluce? Co vlastně má být objektem (předmětem) revoluční akce, když už se smírím s tím, že jejím subjektem bude „třída námezdně pracujících“, např. vrcholových manažerů německých a japonských automobilek? Co je možné myslet socialismem dnes?

Chápu, že povinností člověka, který se hlásí k odkazu marxismu (příp. leninismu) je vykládat a posuzovat skutečnosti, s nimiž se setkává, politicky. Kapitál, Grundrisse, Německá ideologie, Gothajský program jsou texty, z nichž se dá stále čerpat hodně nejen faktického, ale zejména metodologického pro myšlení dnešního kapitálu a zkoumání jeho možností. Dokud nebudeme znát právě možnosti kapitálu (sebereprodukce, seberekonstrukce, obrovská schopnost modifikací a vytváření dalších relačních kontextů, velká sebeozdravná síla, která se ukázala po poslední krizi finančního kapitálu na Západě), budou revoluční narativy spadat do oblasti nepříliš záživné literární lyriky. Povinností člověka, který se hlásí k odkazu marxismu (příp. leninismu), je tudíž z mého hlediska dokonalá znalost teorie a pra-

xe současné politické ekonomie, politiky, hospodářství, demokracie, a to alespoň na úrovni, kterou poskytuje aktuální odborná literatura. Když budu soudit pouze podle toho sborníku, bude úsudek nutně značně přísný: s Luxemburgovou (o níž doobrodečně poznamenal Lenin in margine *Filosofických sešitů* „ta naše pitomoučká Rózi“), Wallersteinem, Huntingtonem, Leninem, Scrutonem, Robinsonem a sobotními přílohami Pravdy se toho moc dělat nedá. Literatura je kromě neodůvodněných tvrzení nejslabší položkou knížky: kde jsou soudobé analýzy kapitálu, tj. nejen Piketty a jeho zdůvodnění změny kapitalismu, ale zejména Michael Eldfred, Robert Albritton, teorie reflexivní responzibility, kompletně klíčové texty kritické teorie Frankfurtské školy, Frey, Buchanan a Arrow a jejich ekonomická teorie politiky včetně. Arrowova paradoxu, který popisuje cyklický vznik majorit a bezprostředně se tak týká možnosti sociální revoluce? Kde je ekonomická teorie demokracie, teorie postdemokracie, soubor poznatků teorií kritické demokracie? Kde je Andreas Reckwitz a jeho detailní sociální analýzy tzv. kognitivního kapitalismu a polarizovaného postindustrialismu, z kterých dnes vychází skupina dalších výzkumníků v industriálních zemích, která zveřejňuje zcela nečekaná data zvláště o roli nemateriálního kapitálu (I. Loreyová, H. Thrift, L. Boltanski, K. Neundlinger a d.)? Kde jsou soudobé teorie politiky, které odhalují mechanismy ovládnutí lidí, důvody mizení demokracie; pluralitní demokracie, teorie inkluzivní demokracie, teorie participační a deliberativní demokracie, demokracie v postnacionální konstelaci, simulativní demokracie, postdemokracie, postdemokratický liberalismus; kde

je alespoň zmienka o roli médií a spoločenské komunikácie (podľa textu to vypadá, ako kedyby protikapitalistická revolúcia ani nepočítala s tým, že jednotlivé časti spoločnosti jsou spojené komunikatívne a môžu sa ovplyvňovať len prostredníctvom komunikácie)?

Môžu napsat (a je to i moje presvedčenie), že imperiálnemu kapitalizmu sa podarilo dosáhnout spolu s globalizáciou stavu všestranné komercializácie planety Zem: nakladá s ní ako s majetkom zapojeným do produkcie a zvyšovania míry zisku; využíva permanentne rozdmychávaných globálnych mikrokonfliktů k svému technicko-technologickému a vojenskému šíreniu; hromadí nesmírné bohatstvá u minima ľudí, ktorí bezostyšne prihlížajú nuzotě väčšiny; proměnil přírodní a životní systémy v zásobárnu planetárnej produkcie; vytvoril multimedialní svět, z ktorého vyradil schopnosť odlišovania a ponechal amorfnú globálnu informačnú válku všetkých proti všetkým. Než ale napíšu, že tohle všechno odstraní třída námezdně pracujících během socialistické revoluce, budu si muset důkladně a ze všech stran promyslet, zda 11. teze k Feuerbachovi patří skutečně k tomu nejlepšímu, co Marx napsal.

Břetislav Horyna

ÖLLÖS, L.: **Európai identitás**. Šamorín : Fórum Kisebbségkutató intézet, 2019, 238 s., ISBN 978-80-89978-09-0

László Öllös je prezidentom Fórumu inštitútu pre výskum menšín. Zároveň je vysokoškolským pedagógom na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, kde na katedre politoló-

gie a euroázijských štúdií prednáša politickú filozofiu. V rokoch 2004 – 2005 pôsobil na Univerzite Jánoša Selyeho v Komárne. Medzi jeho predchádzajúce publikácie patria diela: *Emberi jogok – nemzeti jogok* (Ľudské práva – národné práva) z roku 2004 a *Národná identita slobodného človeka* (2009).

Recenzované dielo *Európai identitás* (v preklade *Európska identita*) bolo vydané v roku 2019 v maďarskom jazyku.¹ Kniha je rozdelená do šiestich kapitol. Na úvod autor analyzuje dušu Európy, následne nadväzuje na problematiku spojenú s ťažkosťami, ktoré sú spojené s rozhodovacími právomocami Európskej únie. Pokračuje analýzou problémov Európskej únie, ako napríklad pomalé rozhodovanie, ktoré tým, že je mnohokrát oveľa pomalšie ako v jednotlivých národných štátoch, je obrovskou nevýhodou v dnešnom globalizovanom svete. Príčiny pomalého rozhodovania vidí autor v hľadaní neustálych kompromisov medzi členskými štátmi, ktoré sa neraz zoskupujú voči väčším štátom, ako je napríklad Nemecko či Francúzsko.

Autor sa venuje problematike legitimacy v Európskej únii a v tejto súvislosti načrtáva myšlienku, že obyvatelia Únie netvorí jedno politické spoločenstvo; z tohto dôvodu by si ani nevedeli vybrať zodpovedne svojich zástupcov z iných členských krajín. Navyše, podľa autora ľudia na základe tzv. princípu oddelených národov totižto nazerajú na os-

¹ Problematikou Európskej únie po Lisabone sa zaoberá napríklad aj Radoslava Brhlíková v publikácii *Európska únia po Lisabone* z roku 2012, budúcnosť Európskej únie a jej hodnoty analyzuje Ivan Krastev v publikácii *Čo príde po únii?* Recenziu na túto publikáciu nájdete v časopise *Studia Politica Slovaca* 1/2020, ktorú publikovala Lucia Hlavatá.

tatné národy v Európskej únii ako na odlišné. V rámci rozhodovacieho procesu v Európskej únii Öllös uvádza ďalší problém, ktorý spočíva v tom, že niektoré krajiny alebo zoskupenia krajín môžu byť dominantnejšie ako ostatné, a tým pádom aj obyvatelia Únie sú rozdelení na tých, ktorí žijú v dominantnej krajine a na tých, ktorí žijú v nedominantnej krajine.

Öllös ďalej analyzuje zaostávanie Európskej únie vo svete. Konštatuje, že kým Európa bola rozhodujúcim regiónom pred prvou svetovou vojnou, svoj vplyv postupne stráca a nezvláda si udržiavať svoje postavenie v dnešnom globálnom svete. Ďalším problémom Európskej únie podľa autora je, že nemá jednotnú zahraničnú politiku a ani spoločnú armádu, a tým pádom svoju bezpečnosť vie garantovať len pomocou spojenectva s USA.

Čo sa týka európskej ústavy, v tejto otázke zastáva Öllös skeptický názor: keďže neexistuje jednotné politické ani kultúrne spoločenstvo v Európskej únii, neexistuje ani európsky ľud, a keď neexistuje európsky ľud, nemôže byť z vôle európskeho ľudu vytvorená ani ústava. Pokusy, ktoré tu boli na vytvorenie Európskej ústavy, vychádzali z iniciatívy jednotlivých predstaviteľov národných vlád. A aj v krajinách, kde bolo umožnené hlasovanie o tejto ústave, na tomto akte sa zúčastnili práve tí ľudia, ktorí túto iniciatívu odmietli.²

Autor poukazuje na tendenciu zamlčievania problémov v rámci Európskej únii. Ako príklad uvádza mlčanie o problémoch a témach, v ktorých sa nedarí nájsť spoločný kompromis a problematika sa presúva do budúcnosti alebo sa formálne predstiera, že sa problém rieši.

V kapitole zameranej na národnú identitu a jej kritiku Öllös upozorňuje, že nemusia existovať len štáty s dominanciou jedného národa. Ako príklad uvádza Švajčiarsko, kde žije viacero národov v harmónii a prosperite a tento model by podľa neho mohol byť prenesený aj do Európskej únie. Avšak, ako vraví, Európska únia nemôže existovať na princípe spotreby a nemôže byť štátom, kde si ľudia len užívajú život, no zároveň ani univerzálne ľudské vedomie a hodnoty nestačia na vytvorenie samostatnej európskej identity.³ Podľa Öllösa na to, aby vznikla Európska identita, je potrebné aj ctíť a rozvíjať európske špecifiká a Únia musí stáť na nasledujúcich pilieroch: láska k Únii, česť, predkovia, deti, vnúčatá a taktiež dôstojná súčasnosť, a až v tomto prípade sa môže stať naším domovom a môžeme hovoriť nie o únii, ktorá je založená len na vzájomných záujmoch, ale najmä na hodnotách a cieľoch. Autor si kladie aj otázku: *Ako nezničiť národnú identitu?* (s. 135), na ktorú odpovedá tak, že európsku identitu dosiahneme, ak národnú identitu nezrušíme, ale – naopak – prehĺbime. Čiže na to, aby mohla vzniknúť európska identita potrebujeme spoznať špecifiká a kultúru každého z 28 národov, ktoré tvoria Európsku úniu. Öllös pripomína, že musíme vedieť kriticky posúdiť minulosť, ale nie len iných národov, ale aj našu. Na to je podľa neho potrebné vytvoriť univerzálne princípy na hodnotenie nacionalizmu a taktiež potrebujeme spoznať kultúru či kultúry iných národov. Podľa autora je táto situácia riešiteľná jednoducho, a to pridaním predmetu do školských osnov. Predmet by mal niesť názov „*Moja vlasť, Európa*“. Vďaka tomuto predmetu by sa rozšíril náš

² Referendum v Holandsku a vo Francúzsku.

³ Na tento problém poukazuje aj Jürgen Habermas.

obzor a videli by sme aj v iných kultúrach tú našu a zároveň v našej kultúre tie druhé, vďaka čomu by mohla Európa nabrat' novú energiu na svoj rozmach. Zároveň by veľmi pomohlo, ak by ľudia spoznávali kultúru iných národov spoločne s jej prívržencami v rovnako mladom veku. V takej spoločenskej situácii by skôr prijali túto kultúru za svoju a mladí Európania by tak spoznali aj miesta, ktoré boli dôležité pre formovanie iných národov, a keď by takto spoločne spoznávali tieto miesta, získali by spoločné zážitky a pocit spojitosti, spolupatričnosti. Oblíbiť si kultúru iného národa môžeme podľa Öllösa jedine tak, ak z nej vylúčime pomocou kritiky nacionalizmu prvky, ktoré ohrozovali náš národ. A ak naša národná kultúra vie túto kultúru obohatiť či zveľadiť svojimi prvkami, potom takúto obohatenú kultúru môže podať ďalej európskym národom.

Öllös ďalej uvádza, že nestačí len čerpať z doterajších národných hodnôt, ale treba ich ďalej rozvíjať. Nestačí len očistiť tieto hodnoty od národnostných prvkov a potom si ich odovzdávať, ale treba ďalej prepájať tieto hodnoty, vďaka čomu môžu prísť stále nové a nové nápady, humanitné aj technické vynálezy, umenie či zveľadenie populárnej kultúry. Tieto kultúrne väzby sa musia rozšíriť na celé spoločenstvo a nemôžu byť prístupné len pre vyššie postavených členov spoločnosti.

Autor sa ďalej zaoberá otázkou, či je možné vytvoriť takú európsku identitu, ktorá naraz spojí všetkých Európanov do jedného kultúrneho a politického spoločenstva a zároveň bude rozvíjať aj ich národnú sebaidentitu. Podľa Öllösa je to možné, dokonca táto nová identita môže naštartovať dynamický rozvoj, čím by sa zrušilo oddelenie národov. Jednotlivé prv-

ky národných identít by boli prijaté spoločne. Kombináciou kritiky národnej identity na jednej strane a vyzdvihnutím ich hodnôt na druhej by sa mohol vytvoriť taký priestor, kde by sa mohol zrodiť nový typ spolupráce a spolupatričnosti. Na týchto základoch by mohla vyrásť celoeurópska demokracia, ako aj európsky ľud.

Podľa autora je na vznik európskej identity potrebná podpora európskej verejnej mienky. Pri tomto procese nestačí len politické rozhodnutie. Úctu, podporu a ochotu spoznania iných európskych kultúr nemožno dosiahnuť mocenskými prostriedkami. Program na dosiahnutie však musí byť „ľudový“. Avšak na docielenie európskej identity je podľa jeho názoru potrebná aj politická podpora, keďže politika a politická kultúra sú súčasťou spoločnej európskej identity.

Všetci Európania by sa podľa Öllösa mali zamyslieť nad tým, ako by mohli niekdajšiu slávu Európy v situácii dnešného globalizovaného sveta získať späť. Autor však varuje, že jednou z najdôležitejších úloh Únie v rámci zahraničnej a bezpečnostnej politiky je zistiť, v záujme ktorých štátov je tieto snahy sabotovať. Naznačil, že tieto snahy by mohli mať určité kruhy v Rusku, Číne či USA.

Posledná kapitola má názov „Ľudský život“ (s. 211.). Autor sa v nej venuje podstate ľudského bytia. Podstatu ľudského života vidí v potomstve, pretože bez tejto najvyššej hodnoty ľudstvo vyhynie. Autor však vníma, že v hlavách mnohých túto najdôležitejšiu hodnotu bytia vytlačili iné hodnoty, čím bola táto hodnota deklasovaná v hodnotovom rebríčku ľudí na nižšiu úroveň. Európa potrebuje taký hodnotový rebríček, všeobecne akceptovaný väčšinou obyvateľstva, ktorý dokáže vyriešiť

problém v najrozvinutejších krajinách Únie, a tým je populačná kríza. Problémom Európy, samozrejme, nie vo všetkých krajinách rovnako, je úbytok obyvateľstva. Ten možno pripísať zmene hodnotového rebríčka ľudí. Öllös vraví, že problém nastáva aj vo všeobecnom uvažovaní, keď spoločnosť dáva na rovnakú úroveň ľudí, ktorí sa rozhodli byť nematí deti, alebo len čiastočne si naplniť svoju úlohu pri zabezpečovaní potomstva (jedináčikovia), a ľudí, ktorí sa rozhodli mať viacčlenné potomstvo. Pri dnešnom nastavení hospodárstva a spoločnosti pri rozdeľovaní bohatstva ľuďa, ktorí sa rozhodli mať viac detí, sú v oveľa horšej pozícii ako ľudia, ktorí nemajú deti, alebo majú len jedného potomka. Samozrejme, deti predstavujú aj nemalé finančné náklady, no postoj niektorých zamestnávateľov k matkám a k ich plánovanému rodičovstvu neprospieva k riešeniu tejto situácie. Autor ďalej poukazuje na to, že problém s ubúdajúcim počtom obyvateľstva možno riešiť návratom k zásadám usporiadania rodiny, ako to poznáme z minulosti. Ani to však nie je postačujúce riešenie, keďže v tomto modeli bola rola ženy daná jednoznačne: starala sa o deti a domácnosť a nežila so svojím mužom rovnocenný, rovnohodnotný život. V takomto svete bola žena vyslovene viazaná k domu a domácnosti a nemohla si plniť svoje sny a túžby.⁴ Ak sa žena vyslobodí z tejto roly a stane sa rovnocennou a rovnoprávnou s mužmi, pomôže to aj modernizácii ľudskej spoločnosti. Ich práca a kreativita sa tiež výrazne uplatní pri rozvoji spoločnosti.

Ako ďalšiu možnosť riešenia populačnej krízy uvádza autor podporu prisťahovalectva

z Blízkeho východu a Afriky. Toto riešenie by ihneď pomohlo majiteľom kapitálu pri hľadaní pracovnej sily, ktorej je dnes nedostatok. Avšak, ako priznáva aj Öllös, ich vzdelanie nie je vždy dostatočné, čiže by sa vedeli uplatniť najmä pri pomocných prácach. Na prácu v továrňach sú skôr vhodní migranti z východných krajín Európy. No aj tu nastávajú problémy. Pri migrantoch z východnej Európy je to ich osobnostný vývoj v diktatúre. A pri prisťahovalcoch z Blízkeho východu a Afriky je potrebné podotknúť, že so sebou si prinesú aj svoju kultúru a náboženstvo – a tie už nie sú európske. Východisko z tohto problému vidí autor v podpore plánovaného rodičovstva, na ktorú je však potrebná zmena v spoločnosti a ekonomike. Mat' detí a vychovať ich musí byť ekonomickejšie ako nemat' deti. Tento princíp musí byť spojený s trhovým hospodárstvom. „*Riešením by mohlo byť posunutie európskych rodín ďalej, a nie vrátiť sa do minulosti. Riešením by nemalo byť vrátenie žien do domácností, ale otcovia by si mali osvojiť svoje nové roly pri výchove detí a taktiež by sme do výchovy v modernizovanej podobe mali zapájať aj starých rodičov, a aj štát by mal pomôcť, a to rozšírením pomoci štátnych inštitúcií tak, aby bolo dlhodobo výhodné mat' deti...*“ (s. 225).

Podľa Öllösa by štáty mali investovať rádo viac finančných prostriedkov do výchovy detí, mali by vytvoriť takú cenovú politiku a také inštitúcie a inovácie, ktoré by výrazne zjednodušili a prepojili výchovu detí s dnešným moderným životným štýlom. Napríklad tak, že by štát rodičom poskytoval ľudí na upratovanie, žehlenie či na pomocné práce s deťmi. Tak ako to dnes poskytuje školám či predškolským

⁴ O tejto role ženy píše aj Susan Moller Okin

zariadeniam, kde im platí upratovačky, školníkov, kuchárky a iný technický personál.

Recenzovaná publikácia je zameraná na problémy, s ktorými bojuje dnešná Európska únia, na pomalé rozhodovanie, problém legítimity, ako aj demografickú krízu a s tým spojený postupný úbytok obyvateľstva Európy. Autor vidí východisko vo vytvorení jednotnej európskej identity, vďaka čomu by sa mohol sformovať spoločný európsky ľud a z vôle európskeho ľudu by mohla vzniknúť európska ústava. Na dosiahnutie tohto cieľa je však potrebné spájanie kultúr jednotlivých členských štátov Európskej únie, ako aj hlbšia spolupráca medzi obyvateľmi členských štátov Únie. Posledná

kapitola je venovaná demografickým problémom Európy. Túto kapitolu by som chcel obzvlášť vyzdvihnúť, a to z toho dôvodu, že autor nazerá na problém komplexne, poukazuje na overené hodnoty usporiadanej rodiny, ako aj na nedostatky navrhovaných riešení v súčasnosti.

Publikácia je vhodná pre odbornú verejnosť, ako aj pre študentov politológie, sociológie či európskych štúdií. Autor používa odbornú terminológiu v maďarskom jazyku, z tohto dôvodu je nevyhnutné ovládanie maďarského jazyka na úrovni materinského jazyka.

Mátyás Szuri

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Michael Augustín, PhD., Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Ústav politických vied SAV, Bratislava, Slovenská republika, michael.augustin@savba.sk

Mgr. Radoslava Brhlíková, PhD., Katedra politológie a euroázijských štúdií, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra, Slovenská republika, rbrhlkova@ukf.sk

PhDr. Peter Dinuš, PhD., Ústav politických vied SAV, Bratislava, Slovenská republika, peter.dinus@savba.sk

PhDr. Dominika Dinušová, PhD., Akadémia policajného zboru v Bratislave, Bratislava, Slovenská republika, dominika.dinusova@gmail.com

prof. PhDr. Břetislav Horyna, PhD., Filozofický ústav SAV, Bratislava, bretislav.horyna@savba.sk

Mgr. Lukáš Krajčír, PhD., Slovenský historický ústav Matice slovenskej, Bratislava, Slovenská republika, krajcirlukas@gmail.com

Mgr. Tomáš Profant, PhD., Fakulta sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava, Slovenská republika; Ústav mezinárodných vzťahů, Praha, Česká republika, profant@iir.cz

Mgr. Mátyás Szuri, Ústav politických vied SAV, Bratislava, Slovenská republika, szurimatyas@hotmail.com

Prof. PhDr. Zdeněk Veselý, CSc., Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka, Vysoká škola ekonomická, Praha, Česká republika, zdenek.vesely@gmail.com

STUDIA POLITICA SLOVACA

Ročník XIII.
2/2020

ČASOPIS PRE POLITICKÉ VEDY, NAJNOVŠIE POLITICKÉ DEJINY
A MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

Vydáva Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied.

Šéfredaktor
PhDr. Miroslav Pekník, CSc.

Výkonný redaktor
Mgr. Jana Sivičková

Redakčná rada
Peter Dinuš, Marcela Gbúrová, Vladimír Goněc, Peter Juza, Norbert Kmet', Oskar Krejčí, Svezozár Krno, Jozef Lysý, Darina Malová, Juraj Marušiak, Zuzana Poláčková, František Škvrnda, Zdeněk Veselý

Medzinárodný redakčný okruh
Josette Baer, Dalia Bukelevičiūtė, Petr Kopecký, Kevin Deegan – Krause, Lukasz Lewkowicz, Jiang Li, Siniša Malešević, Vassilis Petsinis, Lyubov Shishelina, Eva Schäffler, Galyna Ivanivna Zelenko

Časopis je indexovaný v databázach CEEOL, ERIH PLUS, CEJSH, ako aj v ďalších databázach

Pokyny pre prispievateľov: <http://www.sps.sav.sk/>

Vyhlasenie o voľnom prístupe

Časopis Studia Politica Slovaca je časopis s voľným prístupom podľa definície Budapest Open Access Initiative (BOAI), pričom jednotlivé autorské texty podliehajú verejnej licencií [CC BY]. Obsah časopisu je voľne dostupný na verejnom internete, pričom každému užívateľovi je bezplatne povolené čítať, sťahovať, kopírovať, distribuovať, tlačiť, vyhľadávať alebo odkazovať na plné texty článkov, a to bez vyžiadania predchádzajúceho povolenia od vydavateľa alebo autora.

Open Access Statement

The journal *Studia Politica Slovaca* is Open Access according to definition of Budapest Open Access Initiative (BOAI) and the contributions are licensed under [CC BY]. The content of the journal is freely available on the public internet, permitting any users to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of the articles, without asking prior permission from the publisher or the author (except in the case of commercial use of texts).

Evidenčné číslo: 3047/09

IČO vydavateľa: 00 586 901

Adresa redakcie a vydavateľa: Ústav politických vied SAV, Dúbravská cesta č. 9, 841 04 Bratislava

Dátum vydania: december 2020

Periodicita vydávania: 2x ročne

Rozširuje: VEDA, vydavateľstvo SAV a Ústav politických vied SAV

ISSN 2585-8459 (online) a ISSN 1337-8163 (tlačené vydanie)

Tlač: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied